

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HANIM SAHÂBÎLERİN ZÜHD ANLAYIŞI

MERVE İLYAS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE ÇUBUKCU

ORDU-2023

TEZ KABUL SAYFASI

MERVE İLYAS tarafından hazırlanan “**HANIM SAHÂBÎLERİN ZÜHD ANLAYIŞI**” başlıklı bu çalışma, 23.01.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE ÇUBUKCU
ORDU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Üye DR. ÖĞR. ÜYESİ CEMAL SANDIKCI
ORDU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Üye DR. ÖĞR. ÜYESİ MUAMMER CENGİZ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Merve İLYAS

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ, TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HANIM SAHÂBİLERİN ZÜHD ANLAYIŞI

MERVE İLYAS

Zühd kavramının tam olarak karşılığını Hz. Peygamber ve sahâbesinin yaşantısında görmek mümkündür. Zira zühd, Hz. Peygamber ve sahâbesinin yaşantısının kendisiydi. Çünkü onlar dünyalığa önem vermeden, asıl hayatın âhîret hayatı olduğunu unutmadan, her türlü zorluğa sabredip verilen nimetlere şükrederek, asıl hedeflerine Allah'ın rızasını koyarak ibâdet ve itaat halinde bir ömür sürmüşlerdir.

Allah Resûlü'nün terbiyesinde bir hayat sürdüren hanım sahâbilerin konu edildiği bu çalışmada onların, takva, sabır, şükür, îsar, riyâzet, mücahede, tevekkül, rıza ve muhabbet konularında gösterdikleri örnek davranışların neler olduğu incelenmiştir. Belirlenen bu kavramlar Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve sûfî görüşleri çerçevesinde ele alınmış ardından da hanım sahâbilerin yaşantılarında bu kavramların tezâhürlerinin nasıl olduğu örneklerle sunulmuştur.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde zühd kelimesinin lügat ve terim anlamı verilmiş ardından Kur'ân-ı Kerîm'de, hadislerde ve tasavvufî düşüncede zühd kavramı incelenmiştir. Birinci bölümün ikinci başlığı olarak da hanım sahâbilerin hayatlarına kısaca değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise zühd döneminde hanım sahâbilerin hayatlarında tezâhür eden; takvâ, vera', îsar, sabır, şükür, riyâzet, mücâhede, tevekkül, rıza, ve muhabbet kavramlarının lügat ve terim manası verilmiş ve bu kavramlar Kur'ân, hadis, sûfî düşüncesi bağlamında incelenmiş ardından da sahâbe örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zühd, Hanım Sahâbî, Tasavvuf

ABSTRACT

MASTER'S THESIS, BASIC İSLÂM SCIENCES

THE CONCEPT OF ASCETİCİSM OF THE FEMALE COMPANİONS

MERVE İLYAS

It is possible to see the exact equivalent of the concept of zuhd in the life of Muhammad and his companions. For, asceticism was the life of Muhammad and his companions. Because they did not care about worldly life, did not forget that the real life is the life of the hereafter, persevered in all kinds of difficulties, thanked for the blessings given, and putting Allah's consent as their main goal, they led a life of worship and obedience.

In this study, in which the female companions who led a life in the upbringing of Muhammad were the subject, their exemplary behaviors in the subjects of taqwa, patience, gratitude, isar, obedience, struggle, tawakkul, consent and affection were examined. These determined concepts were handled within the framework of the Qur'an, hadiths and Sufi views, and then examples of how the manifestations of these concepts were presented in the lives of female Companions.

The study consists of two main parts. In the first chapter, the lexicon and term meaning of the word zuhd is given, then the concept of zuhd in the Qur'an, hadiths and mystical thought is examined. As the second title of the first chapter, the lives of female companions are briefly mentioned. In the second part of the study, manifested in the lives of the female companions in the period of zuhd; The lexicon and term meanings of the concepts of taqwa, vera', îsar, patience, gratitude, obedience, struggle, tawakkul, consent, and love are given and these concepts are examined in the context of the Qur'an, hadith, and Sufi thought, and then examples of the Companions are given.

Keywords: Zuhd, Female companion, Sufism

ÖN SÖZ

Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanından başlayıp ilk iki asrı içine alan döneme zühd dönemi adı verilmektedir. Zâhidlik ile ilgili kavramlar incelendiğinde bunların Asr-ı Saadet dönemi olarak bilinen Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında görüldüğü, O'nun ve sahâbenin bizzat yaşantılarında bu kavramların fiiliyata dönüştüğü bilinmektedir. Allah Resûlü ve sahâbenin zühdi unsurları içeren hal ve davranışları tamamen İslâm'ı yaşamak, hayatlarında uygulamaktan ibaretti. Hz. Peygamber bu bağlamda maddeye kul olmayan, takvâ sahibi ve birçok güzel hasletlerle donanmış bir nesil yetiştirmiştir. O'nun ve sahâbîlerin yaşam tarzı, aza kanaat etmenin ve zâhidâne bir hayatın misalleriyle doludur. Bu çalışmada zâhidâne yaşayış biçimiyle örnek olan hanım sahâbîlerin zühd hayatı, manevi yönleri incelenmiş olup, ekseriyetle ibâdet ve ahlâki yönleriyle ilgili kavramlar üzerinde çalışılmış, ardından da bu kavramlarla ilgili hanım sahâbîlerin hayatlarından belli başlı örneklere yer verilmiştir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kısaca Kur'ân-ı Kerîm'de, hadislerde ve sûfi düşüncesinde zühd kavramı hakkında bilgi verilmiş, ardından da bir sonraki bölümde zühd yaşantıları ele alınacak olan hanım sahâbîlerin hayatlarına kısaca değinilmiştir.

İkinci bölümde ise, zühd dönemi içinde görülen, zühd kavramıyla yakınlığı bulunan; takva, vera', îsâr, sabır, şükür, riyâzet, mücâhede, tevekkül, rıza ve muhabbet kavramları, Kur'ân-ı Kerîm, Hadis-i Şerifler ve sûfi görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Her bir başlığın ardından da zâhidâne yaşantılarıyla örnek olan hanım sahâbîlerin hayatlarından konuyla ilgili misallere yer verilmiştir.

Çalışmamın başından sonuna kadar desteklerini esirgemeyen, her konuda yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice Çubukcu'ya müteşekkirim. Çalışmam boyunca dualarıyla güç bulduğum kıymetli anneme ve babama, tezimi yazarken bana vakit oluşturmak adına elinden geleni yapan, bu süreci benim için kolaylaştıran değerli eşime, yüzüne bakınca tüm yorgunluklarımı unutturan oğluma ve manen dualarıyla beni destekleyen sevdiklerime teşekkür eder, hazırlanmış olan bu çalışmanın hayırlara vesile olmasını Rabbim'den niyaz ederim.

Gayret bizden Tevfik Allah'tandır.

Merve İLYAS

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL SAYFASI.....	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amaçları	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi	1
1.3. Araştırmanın Kaynakları	2
2. TASAVVUFTA ZÜHD ANLAYIŞI VE ZÂHİD SAHÂBÎ HANIMLAR	4
2.1. Zühd Kavramı.....	4
2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde zühd	4
2.1.2. Tasavvuf düşüncesinde zühd	8
2.2. Sahâbî Hanımlar	12
2.2.1. Sümeyye bint Hubbât (ö. 615)	13
2.2.2. Rukıyye bint Resûlullah (ö.2/624).....	14
2.2.3. Rubeyyi' bint Nadr (ö.3/625'ten sonra).....	14
2.2.4. Fâtıma bint Esed (ö. 4/625-26?)	15
2.2.5. Amre bint Mes'ûd (ö.5/626)	15
2.2.6. Küaybe bint Sa'd (ö.7/628'den sonra).....	15
2.2.7. Zeyneb bint Resûlullah (ö.8/629)	16
2.2.8. Ümmü Külsûm bint Resûlullah (ö.9/630).....	17
2.2.9. Fâtıma bint Resûlullah (ö. 11/632)	17
2.2.10. Ümmü Umâre (ö. 13/634 ?).....	18
2.2.11. Safiyye bint Abdülmuttalib (ö.20/641).....	19
2.2.12. Şifâ bint Abdullah (ö.20/641)	20
2.2.13. Ümmü Haram bint Milhân (ö. 28/648).....	20
2.2.14. Esmâ bint Yezîd (ö. 30/650 ?)	21

2.2.15. Ümmü'd-Derdâ el-Eslemiyye (ö.30/650)	21
2.2.16. Zeyneb bint Muâviye (ö. 32/653'ten sonra)	21
2.2.17. Esmâ bint. Umeys (ö. 40/661?)	22
2.2.18. Ümmü Eymen (ö. 42/645 ?)	22
2.2.19. Ümmü Atıyye (ö. 70/689-90 ?).....	23
2.2.20. Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 73/692)	23
2.2.21. Afra bint Ubeyd (ö. ?).....	24
2.2.22. Fâtıma bint Hattâb (ö. ?)	25
2.2.23. Hind bint Amr (ö. ?)	25
2.2.24. Sümeýra bint Kays (ö. ?)	26
2.2.25. Ümmü Buceyd Habîbe (ö. ?)	26
2.2.26. Ümmü'l-Fazl (ö. ?)	26
2.2.27. Ümmü'l-Hâris (ö.?)	27
2.2.28. Ümmü Ma'bed (ö.?)	27
2.2.29. Ümmü Süleym (ö. ?).....	28
2.2.30. Ümmü Şerîk (ö. ?)	28
3. SAHÂBÎ HANIMLARIN ZÜHD YAŞANTISINDA ÖNE ÇIKAN	
KAVRAMLAR	30
3.1. Zühd, Takvâ ve Vera'	30
3.2. Îsar	43
3.3. Sabır ve Şükür	50
3.4. Riyâzet ve Mücâhede	60
3.5. Tevekkül ve Rıza	68
3.6. Muhabbet	79
4. SONUÇ	88
KAYNAKLAR	90
ÖZGEÇMİŞ	95

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
tah.	: Tahkik eden
t.y.	: Basım tarihi yok
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
v.s.	: Ve sâire

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amaçları

Allah Resûlü ve sahâbesinin zühd hayatı ve ahlâkî değerleri, insanlığa yön vermiş, örnek olmuştur. Sahâbîler erkeğiyle kadınıyla İslâm'ı en güzel şekilde öğrenmek ve yaşamak noktasında ellerinden geleni yapmışlardır. Zira onlar Kur'ân ve sünnetin ilk muhatapları, Allah Resûlü ve vahye en yakın olan ilk Müslüman nesildir. Hanım sahâbîlerin zühd yaşantısının incelendiği çalışmada, onların zâhidâne yaşam tarzları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Onlar Allah Resûlü'nün öğretileri doğrultusunda dünya ve âhiret dengesini layıkıyla kurmuşlardır. Bu konuda ifrat ve tefritten uzak durmuşlar ve zâhidliği en güzel şekilde hayatlarına geçirmişlerdir. Hanım sahâbîler, Allah'tan gelip yine O'na döneceklerini hatırlarından çıkarmamışlardır. Bu düşünce ile hayattaki hedefleri Allah ve Resûlü'nün rızasını kazanmak olan bu hanım sahâbîler, dünyaya gerektiği ölçüde değer vermiş, dünyadaki sıkıntıların geçici olduğunu, dünyanın ebedî olmadığı gibi yaşanan zorlukların da kalıcı olmadığını, dünya hayatında bir imtihandan geçirildiklerini idrak etmişlerdir. Bu doğrultuda hedeflerine asıl hayatı koyarak, bu dünyayı âhireti kazanmak için bir vesile görmüşlerdir. Dönemler değişse de nefis ve şeytan insanları kandırmaya, dünyalığın peşinden götürmeye, bu uğurda birçok fenalıkları yaptırmaya çalışmakta ve Allah'tan uzaklaştırmak için çabalamaktadır. Bahsi geçen hususun farkındalığı ile hanım sahâbîlerin, gerek nefislerine karşı vermiş olduğu mücadelenin, gerekse dünyaya ve maddeye karşı tavır alışlarının nasıl olduğunun tespit edilmesi önemli görülmüştür. Hazırlanmış olan bu çalışma ile hanım sahâbîlerin imtihanlar karşısındaki metanetli halleri, dünyaya ve dünyalıklara karşı takındıkları tavır, ibâdet hayatları, başa gelen sıkıntılardaki vakur duruşları, Allah ve Resûlüne olan muhabbet ve bağlılıkları bir araya getirilmiş; günümüzde farklı boyutlarda olsa da, benzer imtihanlar karşısında hanım sahâbîlerin zühd yaşantısının insanlığa yol gösterici olması hedeflenmiştir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle çalışmanın konusu ile ilgili kaynaklar tespit edilip incelenmiş ve elde edilen veriler bir araya getirilerek bilimsel yöntemlere uygun olarak kullanılmıştır.

Çalışma, hanım sahâbîlerin zühd yaşantısının nasıl olduğunu konu edinmiştir. Bunun için de öncelikle zühd hakkında bilgi verilmiş ve bu dönemde görülen belli başlı kavramlar ile hanım sahâbîlerin hayatları incelenmiştir. Kavramları belirlerken araştırmaya konu olan hanım sahâbîlerin zühd yaşantısında tezahür eden, bu konuda günümüze ulaşan örnekler araştırılmış ve bu örnekler üzerinden hanım sahâbîlerin zühd yaşayışında öne çıkan kavramlar ortaya konulmuştur. Ardından ikinci bölümde bu kavramlar maddeler halinde sıralanıp açıklanmış ve kavramlarla ilgili hayatında örneklere rastlanılan hanım sahâbîlerden misaller verilerek çalışma tamamlanmıştır. Çalışmamızda hanım sahâbîlerin tümüne yer vermekten ziyade zühd konusuna örneklik teşkil eden rivayetlerde adı geçen hanım sahâbîlerden bahsedilmiştir. Şüphe yok ki, Allah Resûlü'nün hanımlarının hayatı başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek genişliktedir. Zira her birinin hayatı tek başına bir eser olabilecek kadar güzelliklerle ve örneklerle doludur. Lâkin çalışmanın yekûnundan dolayı onların nezih ve örnek hayatlarına yer verilememiştir. Bunun yanında kızlarının örnek hayatından çalışmamızda istifade edilmiştir. Belirlenen hanım sahâbîler hakkında ilk bölümde kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde de tespit edilen kavramlar incelenmiştir. Kavramlar araştırılırken kaynaklar bölümünde isimlerini zikrettiğimiz birçok sözlük ve kaynaktan istifade edilmiş, Kur'ân ve hadislerden örnekler verilmiş ve sûfîlerin bu kavramlarla ilgili görüşleri de zikredilerek konu zenginleştirilmiştir. İkinci bölümde birbiriyle yakınlığı bulunan, sahâbî hayatlarındaki örneklerde de birbiriyle bağlantılı olan kavramlar bazen aynı madde de zikredilmiştir. Kavramların ardından hanım sahâbîlerin hayatlarından misaller verilerek çalışma tamamlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Tasavvufî terimlerin tespitinde, Râğıb el-İsfahânî'nin (ö.V/XI. Yüzyılın ilk çeyreği) “*el-Müfredât*”, İbn Manzûr'un (ö.711/1311) “*Lisânü'l-Arab*” gibi sözlüklerden ve Abdürrezzak el-Kâşânî'nin (ö.736/1335) “*Letâifu'l-A'lam Fî İşarâtı Ehli'l-İlham: Tasavvuf Sözlüğü*”, Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö.816/1413) “*et-Ta'rîfât*” isimli tasavvuf sözlüklerinden; Ebû Abdullah Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (ö.243/857) “*er-Riâye Li-Hûkûkillâh*”, Ebû Nasr et-Tûsi Serrâc'ın (ö.378/988) “*el-Lüma'*”, Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî'nin (ö.380/990) “*et-Ta'arruf*”, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) “*Kûtu'l-Kulûb*”, el-Hücvîrî'nin (ö.465/1072) “*Keşfu'l-Mahcûb*”, Abdülkerim el Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) “*Risâletü'l Kuşeyriyye*”, Ebû Hâmid Muhammed el Gazzâlî'nin (ö.505/1111) “*İhyâü Ulûmi'd-Dîn*”, Ebû Hafs Şehâbeddîn Ömer es-Sühreverdî'nin

(ö.632/1234) “*Avârifü'l-Maârif*” gibi tasavvuf klasiklerinden istifade edilmiştir. Ayrıca hanım sahabilerin hayatlarını incelerken İbn Hişam’ın (ö.218/833) “*Sîret-i İbn Hişam*”, İbn Sa’d’ın (ö.230/845) “*et-Tabakâtü'l-Kübrâ*”, Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin (ö.430/1038) “*Hilyetü'l-Evliyâ*”, İbnü’l Cevzî’nin (ö.597/1201) “*Sıfatü’s-Safve*”, İbnü’l-Esîr’in (ö.630/1233) “*Üsdü'l-Gâbe*”, İbn Hacer’in (ö.852/1449) “*el-İsâbe*” gibi tabakat türü eserlerden yararlanılmıştır. Bunların yanında kavram çalışmasında Mehmet Zeki Pakalın’ın (ö.1972) “*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, Süleyman Uludağ’ın “*Tasavvuf Terimler Sözlüğü*” gibi sözlüklerden; hanım sahâbilerin hayatlarını incelerken de Mustafa Âsım Köksal’ın (ö.1998) “*Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet*”, İbrahim Sarıçam’ın “*Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*” gibi çağdaş eserlerden de istifade edilmiştir.

2. TASAVVUFTA ZÜHD ANLAYIŞI VE ZÂHİD SAHÂBÎ HANIMLAR

2.1. Zühd Kavramı

2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde zühd

Çalışmanın bu bölümünde zühdün sözlük ve terim anlamı verildikten sonra zühd konusu, Kur'ân ve hadisler bağlamında incelenecektir.

Sözlükte zühd, “*ilgisiz davranmak, yüz çevirmek, bir şeye meyletmeyi terk etmek, dünyaya ve dünyalığa karşı hırs ve rağbet göstermemek, mâsivâyı terk etmek*” gibi anlamlara gelmektedir. Zıddı ise rağbettir.¹

Tasavvuf istilâhında ise; dünyanın geçici heveslerine aldanmayıp âhirete yönelmek, mal ve mülk sevgisini gönle yerleştirmemek,² ihtiyaç olandan fazlasını terk etmek, dünyalık zevklerden uzaklaşarak, Allah'ın emrettiği ibâdetleri yerine getirip, Allah'a yönelmek ve ebedî âleme göre yaşamaktır.³ Bu manalardan da anlaşıldığı üzere zühd âdeta dünya ve dünyalıklara karşı kalben bir tavır alış, Allah'tan gayrı şeylerden yüz çevirip Hakk'a yöneliştir. Aynı zamanda zühd, dünyalık lezzetlerin bizi, Allah'tan ve ibâdetlerden daha çok meşgul etmesine izin vermemek, onlarsız yaşayamayacak kadar esiri olmamaktır.⁴

İslâm dinindeki manevi hayatın bu biçimine zühd dendiği gibi; bu yaşayışı temsil edenlere de zâhid denir.⁵ Tasavvufta anlatılan zâhid; dünya ile bütün ilişkisini kesmiş, başka insanlara muhtaç yaşayan ve hayatını devam ettirmek için birilerine yük olan kimse değildir. İslâm dini çalışılıp hakkıyla kazanılan rızkın en makbûlü olduğunu vurgular;

¹ Râğıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbü'l Kur'an*, Dâru'l Kalem, Dımeşk Beyrut, 1991 s.384; İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulum'id-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., c.IV, s.216; Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev: Ekrem Demirli), İz yayıncılık, İstanbul, 2015, 282; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arap*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1993, c.III, s.196-197; Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1983, s.115; Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut-Lübnan, 2005, 286; Mehmet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, c.III s.665; Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2005, 28; Fikret Karaman v.d., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.722; Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.1278; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2009, s.734; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2016, 397

² İbn Manzur, 1993, c.III, s.196; Karaman v.d., 2006, 722; Uludağ, 2016, 397

³ İbn Manzur, 1993, c.III, s.196; İbn Fûrek, *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn (Tasavvuf Istılahları)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014; Ali Bolat, “Tasavvufun Doğuşu”, Özköse K. (Ed.), *Tasavvuf el Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s.105.

⁴ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, s.133; Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2017, s.28-179-181.

⁵ Bolat, 2018, 105

zâhid de bu dini tam manasıyla yaşadığını iddia eden kişi olduğuna göre, yaşantısı ve anlattıkları çelişki halinde olmamalıdır.⁶ Tasavvuf tarihinde Asr-ı Saadet'ten itibaren hicri iki asırlık döneme zühd dönemi denmektedir. Zühd dönemi bu dönemin genel adı olup Hz. Peygamber ve sahâbesinin yaşantısı, takvası, ihlâsı, sabrı, şükrü, riyâzet ve mücâhedesi, tevekkül ve rızası gibi birçok kavramı içinde barındırmaktadır. Bu yüzden çalışmada sahâbî hanımların manevi hayatı incelenirken, onların zühd yaşantısı olarak ele alınmıştır. Bunun dışında ayrıca zühd, maddeye karşı bir tavır alış olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sözlük anlam olarak karşımıza çıkan mana bu yönde olsa da ilk iki hicri asrı içine alan dönemin genel adının da zühd dönemi olarak belirtildiği görülmektedir.⁷

Yukarıda sözlük ve ıstılah anlamları verilen zühd, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde sözlük anlamıyla: “*Onu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı.*”⁸ “zâhidîn” olarak zikredilmektedir.

Bunun haricinde Kur'ân-ı Kerîm'de anlam olarak zühd hayatına çağrışım yapan birçok âyet mevcuttur ve bu âyetlerde; dünya hayatında sahip olunan şeylerin geçici olduğu,⁹ mülkün asıl sahibinin Allah olduğu bildirilmiş,¹⁰ dünyanın bu aldaticılığına kapılmayıp gerçek hayatın âhiret hayatı olduğu vurgulanmıştır.¹¹ Âhireti kazanmaya çalışırken dünyadaki nasîbin unutulmaması ve Allah'ın kendisine ihsan ettiği gibi kişinin de ihsan da bulunması tavsiye edilmiştir.¹² Bu gayretlerin ihlâs, samimiyet ve tevâzu içerisinde yerine getirilmesi istenmiş,¹³ Allah'tan korkup âhiret hayatını önceleyerek yapılan her türlü iyiliğin Allah katındaki mükâfatından bahsedilmiş¹⁴ ve takvâ sahibi olanlar için âhiret hayatının daha hayırlı olduğu¹⁵ belirtilmiştir. Esasen zühd yaşamı, âyetlerde de görüldüğü gibi içinde birden çok manayı da barındıran bir kavramdır. Zira zâhid kişi takvâ ehlidir, tevazu sahibidir; Allah'ın verdiği nimeti, olmayanlarla paylaşan, bütün bunları sırf Allah rızasını gözeterek yerine getiren ve dünyalık bir isteğine ulaştığında şükreden, ulaşamadığında da sabredendir.

⁶ Bardakçı, 2016, 134.

⁷ Yılmaz, 2017, 81

⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2012, Yusuf, 12/20.

⁹ Âl-i İmran, 3/14; Nisa, 4/94; Enfâl, 8/67; R'ad, 13/26; Kehf, 18/46; Hadid, 57/20.

¹⁰ Âl-i İmran, 3/26.

¹¹ Âl-i İmran, 3/185; Nisâ, 4/77; En'âm, 6/32.

¹² Kasas, 28/77.

¹³ Hac, 22/34.

¹⁴ Âl-i İmran, 3/134,198.

¹⁵ Nisâ, 4/77.

Tasavvufta zühdün ilk kaynağının Kur’ân-ı Kerîm ve Hazret-i Peygamber (s.a.s) ile O’nun sahâbesinin hayat biçimi olduğu bilinmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’i bizzat yaşantısıyla tefsîr eden ve âyette de üsve-i hasene yani “*güzel bir örnek*”¹⁶ olarak zikredilen Hz. Peygamber (s.a.s) her konuda ümmetine rehber olduğu gibi zâhîdâne bir yaşayış biçimiyle de örnek olmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s)’in gerek peygamberlik öncesi gerekse peygamberlik sonrası yaşantısı zâhidler için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Peygamberlik öncesinde de Hz. Muhammed (s.a.s), zaman zaman cahiliye toplumunun gidişâtından rahatsız olur bunun için inzivâya çekilir, tefekküre dalar.¹⁷ Burada kaldığı müddetçe nerden geldiğini, nereye gittiğini, yaratılış gayesini düşünür, insanlığın gidişâtına üzülürdü. Cahiliye dönemindeki insanlar gibi sırf dünya için yaşamaz, dünyaya gelişin asıl gayesinin peşinden giderdi.

Allah Resûlü hayatı boyunca dünyaya tamah etmemiş, dünyadaki her şeyin geçici olduğunu öğütlemiş; sahâbîlerine, sıkıntılı ve zor zamanlarında da, veda haccı esnasındaki kalabalığı gördüğünde de herhangi bir gurura kapılmamak adına her zaman gerçek hayatın âhîret hayatı olduğunu hatırlatmıştır.¹⁸ Allah Resûlü (s.a.s) dünyada bir ağacın altında gölgelenip yoluna devam eden bir yolcu gibi yaşamış, kalbini dünyalıklar ile doldurmamıştır. O’nun bu dünyaya değer vermeyen zühd yaşantısı sahâbe ve ondan sonraki nesiller için örnek olmuştur. Burada şunu belirtmekte de fayda vardır; Allah Resûlü (s.a.s) dünyaya değer vermemiş fakat O (s.a.s)’in ticaretini yaparken karşı tarafı aldatmadan dürüstçe yapan tâciri de müjdeleyici hadis-i şerifleri mevcuttur. Zira dünyadan tamamen el etek çekmek, tamamen sırt çevirmek âyette zikredildiği manasıyla (el-Hadîd, 57/27) ruhbanlığı çağırıştır ki, bu da Allah Resûlü (s.a.s)’in ashâbına tavsiye etmediği bir durumdur.¹⁹ İslâm dini içtimaî yaşanan bir dindir. Hz. Peygamber (s.a.s) kendisini sahâbesinden soyutlamamış mescide gittiğinde, hasta olup gelemeyen varsa sormuş, ziyaret etmiş, derdi sıkıntısı olanları dinlemiş, komşusundan kendisini mesul hissetmiştir. Allah’ın kendisine verdiği rızkı kalbinde değil cebinde taşıyan ve gerektiğinde Allah yolunda kullanabilenleri takdir etmiştir. Nitekim Allah Resûlü ve sahâbenin bilhassa Mekke devrinde çok zor günleri olmuş ve bu zor günlerde, mal

¹⁶ Ahzâb, 33/21.

¹⁷ Bolat, 2018, 106

¹⁸ M Yaşar Kandemir v.d., *İmam Nevevî Riyâzû’s Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2014, c.III, s.187-188.

¹⁹ Semih Ceylan, “*Zühd*”, DİA, İstanbul, 2013, c.XLIV, s.530.

varlığını ümmetine hibe eden, madden ve manen ümmetinin yanında duran mübarek zevceleri Hz. Hatice'yi ömür boyu unutmamıştır.

Kısaca zühd, dünyanın kişiye sahip olmasının önüne geçmek, çalışmak, çabalamak lâkin bunun iç dünyaya nüfûs etmesine müsaade etmemektir, denebilir.²⁰ Zâhîdâne bir hayat yaşamamanın başkalarına muhtaçlık olmadığı Allah Resûlü (s.a.s.)'in yaşantısında görülmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) ticaretle meşgul olup geçimini temin etmiş, kimseden bir şey beklememiştir. Kalbi daima Allah ile birlikte olmuş, cömertliğiyle elindekilerden insanlara ikram ederek dünyalığa değer vermediğini, mülkün Allah'a ait olduğunu, sahip olunan her şeyin emanetçisi olduğunu göstermiştir. Hatta Hazret-i Peygamber'den önce gelen peygamberlerin de geçimini temin etmek için bir zanaatla meşgul oldukları bilinmektedir. Hz. İdris (a.s)'ın terzilikle, Hz. Hûd (a.s)'ın ticaretle, Hz. Zekeriyâ (a.s)'ın marangozculukla v.s. uğraştıkları bilinmektedir. Hz. Süleyman (a.s) dünyalık nimetlerin birçoğuna sahip olduğu halde bunları kalbinde taşımamıştır. Görüldüğü gibi zühd, dünyaya değer vermeyip dünya sevgisini kalbe yerleştirmemektir.

Ayrıca zühdün bir terk fiili olduğu kabul edilirse, terk edilen şeye göre dereceleri şu şekilde tespit edilmiştir: İlk olarak, haram kıldıklarını terk etmek, ikincisi şüphelilerden uzak durmak (buna 'vera' denir ki; gelecek bölümlerde bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir) üçüncüsü ise azimet ehlinin zühdü olup, yapılıp yapılmaması konusunda izin verilen şeyleri terk etmektir. Yani imkân ölçüsünde serbest bırakılan şeylerin de azıyla yetinmek. Az yemek, az uyumak, az konuşmak bu konuda örnek gösterilebilir.²¹

İslam'ın ilk dönemlerinde Allah Resûlü ve sahâbelerin ellerinde yiyecek bir şeyin olmadığı zamanlar olmuştur. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bazen üst üste aç sabahlar, ev ahalisi de yiyecek bir şey bulamazdı.²² Muhakkak ki Hz. Peygamber (s.a.s) dileseydi Allah, dünyanın hazinelerini O'nun önüne sermeye muktediri. Fakat O, hadis-i şerifinde buyurduğu gibi melik peygamber ve kul peygamber olmak arasında serbest bırakıldığında, kul peygamber olmayı tercih etmiştir.²³ Devlet hazinelerinin dolduğu zamanlarda bile, O'nun mütevâzî yaşantısında değişen bir şey olmamış, Hz. Peygamber (s.a.s), bu dönemlerde de Allah'tan kendisi ve ailesi için yetecek

²⁰ Yıldırım, 2005, 29; Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017a, s.68.

²¹ Ceylan, *DİA*, 531.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru's Sadr, Beyrut, 1968, c.I, 400.

²³ Heysemî, *Mecmau'z-zevâit ve Menbeu'l-Fevâid*, Kâhire, 1994, c.IX, s.192.

kadar rızık istemiştir.²⁴ Allah Resûlü zor ve sıkıntılı zamanlarda sabretmeyi, ferah zamanlarda da şükretmeyi bilmiştir. Her zaman cömert davranmış, elinde olanı olmayanla paylaşmıştır. O (s.a.s) her şeyde olduğu gibi zühd yaşantısında, ahlâkî öğretilerinde de mu'tedil bir hayat sürmüştür. Bunun ötesine geçip ifrat ve tefrit boyutuna kaçanları da uyarmıştır.

2.1.2. Tasavvuf düşüncesinde zühd

Zühd konusunda iki temel kaynak olarak Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatından örnekler sunulduktan sonra şimdi de bu iki kaynağı rehber edinerek hayatlarına yön veren sûfîlerin zühd konusundaki görüşlerine değinilecektir.

Tasavvufun ilk adı zühddür. Zira zühd, yukarıda da bahsedildiği üzere Allah Resûlü ve sahâbelerin o dönemki yaşantısının kendisidir. Bu yüzden o döneme zühd dönemi de denmektedir. Sûfî ve Tasavvuf kelimeleri ise ikinci asırdan sonra kullanılmaya başlamıştır. Genel anlamıyla sûfîler “zühd” kelimesini, Allah'tan başka her şeyi terk etmek, kalpte ona yer vermemek olarak tarif etmişlerdir²⁵

Sûfîlerden bazısı zühdün haramda olduğu, helâlin Allah tarafından mübâh kılındığı görüşündedir.²⁶ Serrâc (ö.378/988), zühdün helallerde olduğunu, haram ve şüpheli şeylerin zaten terkinin gerektiğini belirtmiştir.²⁷ Zühdün haram şeylerde şart, helallerde ise fazilet olduğunu savunanlarda mevcuttur.²⁸ Serrac'a göre zühd, yüksek bir makamdır. Bu makamdaki kişiler yalnızca O'nun rızasını isterler. Ayrıca o, bu makamı tevekkülün ilk basamağı olarak görmektedir. Ona göre zühdü sağlam olmayan kişinin ondan sonraki halleri de çok sağlam değildir. Çünkü dünya sevgisinin olması kötülüklerin başıyken, dünyada zühd sahibi olmakta iyiliklerin başıdır. Zira zühd, Allah Teâlâ'nın Peygamber'i için istediği, Peygamber (s.a.s)'in de kendisi için istediği bir özelliktir. Zühdün haramlarda değil helallerde olduğunu belirten Serrac, haramlardan kaçınmanın zaten gerekli olduğunu bu yüzden zühdün helal sayılan şeylerde olacağını ifade eder. Zâhidleri üç kısma ayıran Serrac'a göre bunların ilki, mübtedîlerdir. Bunlar kendisinde herhangi

²⁴ Müslim, Zühd, 18; Mehmet Görmez, v.d., *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, c.III, 275; Yılmaz, 2017, 84

²⁵ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, (çev: Ekrem Demirli), Lİtera Yayıncılık, İstanbul, 2007, c.VI, s.148.

²⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2001, s.151

²⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lümmâ*, (tah. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdülbâki Surûr), Dâru'l Kütübi'l Hadise, Mısır, 1960 s.72.

²⁸ Kuşeyrî, 2001, s.151.

bir mal bulunmayan dolayısıyla da elde olmayan malın, kalplerinde de yer tutmadığı kimselerdir. Nitekim buna yakın bir mana olarak Cüneyd (ö.297/857) zühd hakkında, ellerin maldan, kalplerin ise tamâdan berî olması şeklinde tarif etmiştir. Seriyî Sakatî (ö.257/870)'de elde olmayan şeyin kalpte de bulunmaması şeklinde ifade etmiştir. Zahidleri tabakalara ayıran Serrac'a göre bunların ikincisi ise tahkîk ehlidir. Bunlar da Ruveym b. Ahmed (ö.303/915)'in tabiriyle nefse ait istekleri dünyanın tamamından kesmektir. Dünyaya ve nefse ait olan istekleri kalbinden söküp atabilen kişi zühd konusunda bu gruba girmektedir. Bunların sonuncusu ise istiğnâ ehlidir. Bunlar da dünyanın tamamına sahip olsalar dahî zühd içinde yaşarlar. Bu gruptaki kimseler en başından itibaren zühd yolundadırlar hatta onlar zühdlerinden bile tevbe halindedirler.²⁹

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909)'ye göre zühd, elde bulunmayan malın kalpte de bulunmaması, ona sahip olma isteğinin olmamasıdır.³⁰ Ruveym kendisine zühd hakkında sorunca da, kalpten dünyanın eserini silmek ve dünyayı değersiz görmek diye cevap vermiştir.³¹ Ebû Bekir Vâsitî (ö.320/932) bu konuda, Allah'ın katında bir sineğin kanadı kadar bile kıymeti olmayan dünya hayatı için çabalamaktan ne zaman vazgeçilecek diyerek bu konudaki sitemini dile getirmiştir. Şiblî (ö.334/946)'de zühdü kişinin kendine ait olmayan şeyden yüz çevirmesi olarak tarif etmiştir.³²

Mekkî'ye (ö.386/996) göre zühd sahibi olmak için kulun önce yakîn zayıflığından kurtulması gerekmektedir. Çünkü dünyaya rağbet etmenin temelinde yakîn zayıflığı mevcuttur. Kulun yakîni sağlam olmuş olsa bu yakînin nuru ile ahirete yönelir ve dünyadan yüz çevirir. Fâni olana değil ebedi olana yönelir. Allah'ın rızasına hangisi uygunsa onu tercih eder. Zühdün oluşumu bu şekildedir diyen Mekkî, Allah'ın huzurunda duran kişinin orada olmayan ya da geçici olan şeylere yönelmeyeceğini belirtir. Zira İbrahim (a.s) yakîn ve huzur halinde bulduktan sonra gelip geçici şeyler için, “*Ben batıp kaybolan şeyleri sevmem*”³³ buyurmuştur.³⁴ Mekkî'ye göre zühd sahibi kişiyi, dünyaya rağbet eden kimseden ayıran şey nefsin hoşuna giden dünya malıyla sevinmemesi, elden çıkınca da buna üzülmemesidir. Herhangi bir şeyi almak istediğinde de ihtiyacı varsa, ihtiyacı olduğu kadarıyla alması; yoksa almamasıdır. Yine ona göre

²⁹ Serrâc, 1960, s.72-73

³⁰ Kuşeyrî, 2001, s.153; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, t.y., s.93

³¹ Kelâbâzî, t.y., s.93; Kuşeyrî, 2001, s.153; Şihâbuddîn Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l Meârif*, (çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010, 629

³² Kelâbâzî, t.y., 93

³³ En'am, 6/76

³⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kutü'l-Kulûb*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 2005, c.I, s.408

zühdün ilk başlangıcı, ahiret düşüncesinin kalpte vuku bulması ve bundan sonra da amellerini yaparken Allah için yapıyor olmanın tadına varmasıdır. Çünkü kalpten dünya endişesi çıkmadan, âhiret düşüncesi kalbe girmez. Aynı şekilde heva ve heves kalpten çıkmadan, amelleri Allah için yapmanın lezzeti kalbe girmez diyen Mekkî, kişi tevbe ettiği zaman kalbinde Allah'a itaatın tadını bulmadığında, bu kişinin tevbe ettiği günaha dönme riski olduğundan bahseder. Bunun gibi kim dünyadan terk eyler lâkin kalbinde zühdün lezzetini bulamazsa o kişi tekrardan dünyaya dönebilir demiştir. Yani zühdün aslı, ilk olarak elde bulunan şeyleri kalpten söküp atmak, daha sonra kalpten çıkardığı şeyleri de elinden çıkarmaktır. Bunu gerçekleştiren kişi de zühd hali tam olarak gerçekleşmiştir; çünkü bunu yapan kişinin gözünde dünyanın değeri kalmamış demektir.³⁵

Sûfilerin zühd hakkındaki görüşlerine bakıldığında, her bir sūfînin zühdü kendi makam ve hâline göre tarif etmesinden kaynaklı tasavvuf kültüründe de zühd farklı şekillerde yorumlanmıştır.³⁶ Nitekim Kuşeyrî (ö.465/1072), sūfilerin zühdün tanımı konusunda ihtilafa düştüklerinden bahsettikten sonra her bir sūfînin bu konudaki görüşlerine yer vermiştir.³⁷ Süfyân-ı Sevrî (ö.161/778), zühdün kuru ekmek yemek ve abâ giymek olmadığını, zâhid kişinin, dünyaya karşı isteğini azaltan, kanaat sahibi kimse olduğunu söylemiştir.³⁸ Nitekim kendisi insanlara yük olmamak için çalışır geçimini temin eder ve mütevâzî bir hayatı tercih ederdi.³⁹ Ebu Osman (ö.298/910)'a göre zühd, dünyayı terk edip kimin eline geçtiğini de umursamamandır.⁴⁰ Ebu Süleyman ed-Dârânî (ö.215/830)'ye göre zühd, Allah'tan başka meşgul olunan şeyleri terk etmendir.⁴¹ Yani Allah ile beraberliğe mâni olan, bunun önüne geçen şeylerden yüz çevirmektir. Şiblî de buna benzer bir yorum yapmış ve zühdü Allah'tan başka her şeye sırt çevirmek olarak tarif etmiştir. Yahyâ b. Muâz (ö.258/872) da zühdün hakikatine ulaşmak için kişide şu üç hasletin olması gerektiğini söylemiş: Bunlardan ilki, sırf Allah için amel (alâkasız amel), ikincisi hırs yapmadan tamah etmeden söz söylemek, üçüncüsü ise baş olma isteğinin olmamasıdır. Kettânî (ö.322/933), ulemanın şu konularda ihtilaf etmediğini, hemfikir

³⁵ Mekkî, 2005, c.I, s.415-416

³⁶ Bardakçı, 2016, 133.

³⁷ Kuşeyrî, 2001, s.151

³⁸ Kuşeyrî, 2001, s.152; Pakalın, 1993, c.III s.665.

³⁹ Recep Özdilek, Ali Hakan Çavuşoğlu, *Süfyân es-Sevrî*, DİA, c. XXXVIII, s.24.

⁴⁰ Kuşeyrî, 2001, s.152

⁴¹ Kuşeyrî, 2001, s.153

olduğunu, bu özellikleri öğmeyen kimse olmadığını söyler; dünyada zahit olmak, özünde cömert olmak, halka nasihat etmek.⁴²

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'in zühd konusundaki tasnifi yukarıda bahsedilen görüşlere farklı bir bakış açısı getirmiştir. O zühdün üç şekli olduğundan söz etmiştir. Bunlardan ilki, haramı terk etmektir, bu avâmın zühdüdür. İkincisi, helalin lüzumsuz olanını terk etmektir, bu havâsın zühdüdür. Üçüncüsü, kişiyi Allah'tan meşgul eden şeylerden vazgeçmektir, bu âriflerin zühdüdür demiştir.⁴³

Gazzâlî (ö.505/1111), zühdün âhiret yolcusu için değerli bir makam olduğunu bildirmektedir. Zühdün bir şeyden vazgeçtikten sonra ondan daha iyisine, faydalısına dönmek olduğunu, rağbet ve heves edilen şeyleri terk edene de zâhid dendiğini bildirmiştir. Devamında da bunun en üstün derecesinden bahseden Gazzâlî, dünyadan rağbeti kesip âhirete yönelmenin zühd olduğunu; lâkin her ikisine de rağbet etmeyip Allah'a yönelmenin ise en üstünü olduğunu bildirir.⁴⁴ Gazzâlî'ye göre zühd üç derecedir. Bunların ilki, zühdün başlangıcı olan en düşük derecedir. Burada kişinin nefsi ve kalbi dünyaya meyleder kendisinde dünyayı arzu etmesine rağmen mücâhede ile ondan yüz çevirir. Buna mütezehhid adı verilir. Bu durum, gayret edip zühde ulaşan kimseye göre daha zühdün başlangıcı sayılır. Mütezehhid ilk olarak nefsinin arındırır, devamında da bunları kalbinden çıkarır. Zâhid ise ilk olarak heves ettiği şeyleri kalbinden çıkarır ardından da ibâdetleri ile nefsinin arındırır. Bu ikisi arasındaki farkı bu şekilde tarif eden Gazzâlî'ye göre zühdün ikinci derecesi, kişinin istediği arzulanı cennete karşılık dünyayı hor ve hakir görerek gönlünde herhangi bir hoşnutsuzluk hissetmeden ondan yüz çevirebilmesidir. Gazzâlî bu durumu da iki kuruşu elde etmek için biraz beklemeyi göze alarak bir kuruştan vazgeçen adamın haline benzetir. Bu derecedeki kişi, cevhere karşılık çakıl taşının nasıl bir kıymeti yoksa âhirette Allah'ın lütfedeceklerine karşılık dünyanın da bir kıymeti olmadığını bilincindedir. Nasıl ki çakıl taşını verdikten sonra cevheri alan kimsenin geri dönüp tekrardan çakıl taşını alma durumu yok ise zâhid kişinin de bu zühdü elde ettikten sonra artık bundan geri dönüp dünyaya meyletme ihtimali yoktur. Zahidlikte kemâl noktasının bu olduğunu vurgulayan Gazzâlî, bunun sebebini de mükemmel bilgi olarak açıklamaktadır. Gazzâlî, yüzyıl da yaşanmış olsa dünyada elde edilecek faydaların âhiretin yanında bir lokmadan bile az olduğunu, dünyanın aradan milyonlarca yıl geçse

⁴² Kuşeyrî, 2001, s.154

⁴³ Pakalın, 1993, s.665; Kuşeyrî, 2001, s.155

⁴⁴ Gazzâlî, t.y., c.IV, s.216-217

de elbet yok olacağını dolayısıyla yok olmayana nisbetle bir değer taşımadığını ifade etmektedir. Zâhid kişi eğer terk etmiş olduğu zühdüne dönüp bakarsa bu onun bilgisindeki, marifetindeki eksiklikten dir diyen Gazzâlî'ye göre zühdün üçüncü derecesi ise, en üstün derecedir. Zira kişi burada dünyayı, ne elemenden ne korkudan ne kederden kurtulmak için değil yalnızca Allah için terk eder. Bu kişinin tek derdi Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu da ona göre en üstün derecedir.⁴⁵

Sühreverdî (ö.632/1234) zühdün; tevbe, sabır, şükür, tevekkül, rıza gibi kavramlarla bağlantısından bahsetmiştir. Ona göre, kişinin zühdü kuvvetli olunca tevekkülü de aynı şekilde sağlamdır. Çünkü tevekkülündeki samimiyet o kişiyi diğer varlıklara karşı zühd sahibi yapmaktadır. Bu durumda kim tevbesinde dosdoğru olur, dünyaya karşı zühd ehli olur ve bu iki makama ulaşmış olursa; kalan diğer makamların hakkını verir, onlara ulaşmak için elinden geleni yapar ve nihayetinde o makamlara ulaşır. Mesela kul bir işten pişman olup tevbe ettiğinde dünyaya karşı zahid olur, bir iş için tevekkül ettiğinde ya da Allah'a karşı rıza halinde olduğunda yine dünyaya karşı zahid olur diyen Sühreverdî, zühd ile fakr konusu karşılaştırıldığında zühdün fakrdan daha faziletli olduğunu belirtmiştir. Zira fakir elinde olmadığı için elinde bulundurmamıştır, zâhid ise kendi istediği için eşyayı elinde tutmamıştır. Böyle kişinin zühdü hakiki manada tevekkülü doğurur. Tevekkülü de rızayı, rızası da sabrı, sabır da nefsi gûnahtan korumayı ve mücâhede konusundaki doğruluğu meydana getirir. Bu şekilde tevbe ve zühdün meydana gelmesiyle bütün makamlara ulaşılmış olmaktadır.⁴⁶ Bundan dolayıdır ki ilk dönemde bütün kavramları içine alan sahâbenin yaşadığı döneme zühd dönemi denmektedir.

Yapılan bu tanımlardan ve verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki zühd, kalbinde dünyalığı taşımamak, geçici şeylerin büyüüne kapılıp özünü unutmamak, dünyaya gerektiği kadar değer verip, kalben daima Allah ile meşgul olabilmektir. Zühd, hem bir kavram hem de Hz. Peygamber döneminde O'nun ve sahâbîlerin yaşantısının kendisiydi. Allah Resûlü ve sahâbîler de görünen hallerin genel adıydı.

2.2. Sahâbî Hanımlar

Zühd kavramına değinildikten sonra çalışmanın bu bölümünde Allah Resûlü'nün terbiyesinde yetişmiş, O'nun zühd yaşantısından nasip almış hanım sahâbîlerden

⁴⁵ Gazzâlî, t.y., c.IV, s.225-226

⁴⁶ Sühreverdî, 2010, 625

bazısının hayatlarından kısaca bahsedilecektir. Çalışmanın kapsamında olan hanım sahâbîlerin zühd yaşantısıyla ilgili örneklere ise ikinci bölümde değinilecektir.

2.2.1. Sümeyye bint Hubbât (ö. 615)

Ammâr b. Yâsir (ö.37/657)'in annesi, Yâsir b. Âmir (ö.615)'in hanımı, Ebû Huzeyfe b. el- Mugîre'nin azatlısıdır. İslâmiyet'in ilk zamanlarında Müslüman olmuştur.⁴⁷ Hatta ilk iman edip bunu açıkça duyuran ilk yedi kişi arasında olduğu söylenmektedir.⁴⁸

Arap yarımadasında köleliğin yaygın olduğu zamanlarda köleleştirilen Sümeyye bint Hubbât, Önceleri bir Fars melikinın kölesiyken ardından Ebû Cebr adından bir Yemen melikinın kölesi olmuştur. Ardından başka kişilere de köle olarak satılarak nihayetinde Mekke'de Ebû Cehil'in amcası Ebû Huzeyfe'nin kölesi olmuştur. Huzeyfe'nin himayesinde bulunan Yâsir'de kaybolan kardeşini arayıp bulmak için Yemen'den Mekke'ye gelmiştir. Ebû Huzeyfe, kendi himayesine girerek Mekke'ye yerleşen Yâsir'i, kölesi Sümeyye ile evlendirmiş daha sonraları Ebû Huzeyfe, Sümeyye'yi Ebû Cehil'e hediye etmiştir ve bundan sonra Sümeyye, eşi ve oğlu Ammâr ile beraber onun hizmetinde bulunmaya başlamışlardır. Bütün insanların değerli görüldüğü, birinin diğerinden madden bir üstünlüğünün olmadığı, Allah'tan başkasına kulluğun kabul edilmediği Hak din İslâm gelmiş ve Allah Resûlü'nün davetiyle Müslüman olmuşlardır. İslâm dininin köle olan birisine hürriyeti, cahiliye toplumunda değersiz görülen kadına şahsiyeti, garip kalmış zulme uğramış kimselere de merhameti getirdiğini görmüşlerdir.⁴⁹ Sümeyye ve ailesi Müslüman olduğu için ağır işkencelere maruz kalmış, dininden dönmesi için müşrikler tarafından işkenceler görmüş yine de sabretmiş ve dininden dönmemiştir. Bir gün yine Ebû Cehil'in işkencelerine maruz kaldığı sırada Ebû Cehil'in istediklerini söylememiş hatta onun duymak istemediği şeyleri söyleyince Ebû Cehil onu mızrağıyla öldürmüştür. Böylece İslâm'ın ilk kadın şehidi olmuştur.⁵⁰ Allah Resûlü (s.a.v), Bedir günü Ebû Cehil öldürülünce Ammâr b. Yâsir'e annesinin katilinin

⁴⁷ İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 264; M. Zihni Efendi, *Meşâhîru'n- Nisâ*, (sad. Bedrettin Çetiner), Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1982, c.I,387; İbnü'l Cevzî, *Sifatü's-Safve*, Dâru'l Hadîs, Kahire-Mısır, 2000, c.I, 334; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1989, c.VI, 152.

⁴⁸ Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetü'l Evliyâ ve Tabakâtü'l Asfiyâ*, Dâru's-Sâde, Mısır, 1974, c. I, 172; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 152.

⁴⁹ Fatma Albayrak Karahan, *Rahmân'ın Kadın Kulları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2022, 158-159

⁵⁰ İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 264; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 334; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 152; M. Zihni Efendi, 1982, c.I,387.

öldürüldüğünü söyleyerek annesi Sümeyye'nin İslâm yolunda göstermiş olduğu cesareti, sabrı unutmadığını göstermiştir.⁵¹

2.2.2. Rukıyye bint Resûlullah (ö.2/624)

Mekke'de dünyaya gelen Hz. Rukıyye, Allah Resûlü'nün Hz. Hatice ile evliliğinden olan diğer kızıdır. Peygamberlik gelmeden önce Ebu Leheb'in oğlu Utbe ile nikâhlanmıştı fakat henüz düğünleri olmamıştı. Peygamberlik gelip, Ebu Leheb ve karısı hakkında Tebbet suresi nâzil olunca, Ebu Leheb oğluna ondan ayrılmasını söylemiş ve ayrılmışlardır. Esasen bu durum Allah tarafından Hz. Rukıyye için bir ihsan, Ebu Leheb ve ailesi için ise bir hakarettir. Peygamberlik gelince annesi ve kardeşleriyle beraber iman edip Müslüman olmuşlardır. Hz. Osman ile evlenen Rukıyye, dini uğrunda onunla birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir.⁵² Hicret sırasında çocuğunu düşüren Hz. Rukıyye'nin daha sonra Abdullah adında bir evladı daha olmuştur. Lâkin o da küçük yaşta gözünü bir horozun gagalaması sonucu rahatsızlanmış ve vefat etmiştir. Bundan sonra da çocukları olmamıştır.⁵³ Allah Resûlü henüz Medine'ye hicret etmeden Habeşistan'dan dönen Hz. Rukıyye ve Hz. Osman daha sonra Hz. Peygamber ile beraber Medine'ye hicret etmişlerdir. Hz. Rukıyye, Bedir gazvesine hazırlanıldığı zamanlarda rahatsızlanmıştı. Allah Resûlü'de Hz. Osman'a eşinin yanında kalmasını söylemiştir. Nitekim rahatsızlığı şiddetlenen Hz. Rukıyye Bedir savaşının kazanıldığı müjdesini aldıkları gün vefat etmiştir.⁵⁴

2.2.3. Rubeyyi' bint Nadr (ö.3/625'ten sonra)

Ümmü Hârise Rubeyyi bint Nadr, Hazrec kabilesinin Neccâroğulları koluna mensuptur. Enes b. Nadr'ın kız kardeşi, Enes b. Mâlik'in halasıdır. Sürâka b. Hâris ile evlenmiş ve bu evlilikten Hârise dünyaya gelmiştir. Müslüman olmuş ve Allah Resûlü'ne biat etmiştir. Bedir Gazvesi'ne yaşı küçük olduğu için katılamayan oğlu Hârise, savaş alanının gerisinde Müslümanlara yardım etmeye çalışırken düşman tarafından atılan bir ok ile şehid olmuştur.⁵⁵ Oğlu ve kardeşinin şehâdetine gösterdiği sabır ve Allah Resûlü'nden oğlu için aldığı müjde ile tanınmaktadır.

⁵¹ İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 264.

⁵² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.36; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s.291-292

⁵³ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.36

⁵⁴ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.36; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s.291

⁵⁵ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.424; İbnü'l-Esir, 1989, c.VI, s.108; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.133

2.2.4. Fâtıma bint Esed (ö. 4/625-26?)

Hz. Ali'nin annesi, Ebu Tâlib'in hanımıdır. Ebû Tâlib'den Tâlib, Akîl, Ca'fer, Ali, Ümmü Hânî, Cümâme ve Rayta adında çocukları olmuştur. Ayrıca onun, Hâşimoğulları soyundan ilk erkek çocuğu dünyaya getiren ilk Hâşimî olduğu bilinmektedir. Müslüman olmuş ve Medine'ye hicret etmiştir. Annesinin, babasının ve dedesinin vefatından sonra küçük yaşta amcasının yanında kalmaya başlayan Allah Resûlü'ne annelik yapan Fâtıma bint Esed, Hz. Peygamber tarafından her zaman hayırla yâd edilmiştir. Sâliha ve dindar bir hanım olan Fâtıma bint Esed'i yaşarken ziyaret edip ona değer veren Hz. Peygamber, vefatında da kendisinin defîn işleriyle ilgilenmiş, onun vefatına üzülmüş ve üzerindeki gömleğini ona kefen yapmıştır.⁵⁶

2.2.5. Amre bint Mes'ûd (ö.5/626)

Ensardan Sa'd b. Ubâde'nin annesidir. Allah Resûlü Medine'ye hicret ettikten hemen sonra Müslüman olmuş, biat etmiştir. Allah Resûlü ve oğlu Sa'd b. Ubâde hicretin 5.senesinde Dûmetülcendel Gazvesi'ndeyken vefat etmiştir. Amre'nin vefatından yaklaşık bir ay sonra Medine'ye dönen Hz. Peygamber, onun kabrine gitmiş ve cenaze namazını kıldırılmıştır.⁵⁷ Amre bint Mes'ûd hayır yapmayı seven bir hanımdı. Vefatından önce insanlara faydası dokunan bir hayır yapıp bırakmak istemişti, lakin bunu vasiyet edecek zamanı olmamıştı. Sa'd b. Ubâde annesinin bu istediğini haber alınca onu yerine getirmek için elinden geleni yapmıştır.⁵⁸ Oğlunu da cömert ve hayırsever bir kimse olarak yetiştiren Amre bint Mes'ûd, geride İslâm ahlâkı üzere yetiştirmiş olduğu salih bir evlat bırakmıştır.

2.2.6. Küaybe bint Sa'd (ö.7/628'den sonra)

Eslem kabilesine mensup olan Küaybe bint Sa'd, Allah Resûlü'nün hicreti sırasında Müslüman olmuştur. Bu hanım sahâbî sağlık hizmetleriyle tanınan, yaralıları ve hastaları tedavi etmedeki maharetiyle bilinen bir kimsedir. İslâm'a yaptığı bu güzel hizmetlerle insanlığa faydalı olan Küaybe bint Sa'd'ın Hendek ve Hayber'e katıldığı, yaralılarla ilgilendiği bilinmektedir.⁵⁹

⁵⁶ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.222; İbnü'l-Esir, 1989, c.VI, s.217

⁵⁷ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.451; İbnü'l-Esir, 1989, c.VI, s.204; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.246; Mustafa Âsım Köksal, *Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet*, (Epub: Erkam Yayınları, 2015), c.IV, s.41-42

⁵⁸ İbn Sa'd, 1968, c.III, s.615; Köksal, 2015, c.IV, s.41-42

⁵⁹ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.291; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.297

2.2.7. Zeyneb bint Resûlullah (ö.8/629)

Hız. Zeyneb, Allah Resûlü'nün Hız. Hâtice ile evliliğinden dünyaya gelen ilk kız evladıdır. Allah Resûlü'ne Peygamberlik verilince annesi ile beraber iman edenlerdendir.⁶⁰ Hız. Zeyneb'in çocukluğu Müslümanlığın ilk dönemlerine, babasının zor zamanlarına denk gelmiştir. Allah Resûlü Mekkelilere İslâmiyeti tebliğ ettiği bir gün müşrikler kendisine sözlü ve fiili karşılık vermişlerdi. O sırada müşrikler dağılmış giderken Allah Resûlü'nün yanına elinde mendil ve su ile beraber bir kız çocuğunun yaklaştığı görülmekteydi. Bu kız çocuğu Zeyneb bint Muhammed'dir. O babasına karşı çok müşfik idi. Babasını öyle görünce çok üzölmüş hemen O'nun elini yüzünü yıkamıştı. Babası da ona, korkmamasını zira onların kendisine bir şey yapamayacağını söyleyerek onu sakinleştirmişti.⁶¹ Zeyneb bint Muhammed, Mekke'nin ileri gelenlerinden, kendisine emanet bırakılacak kadar güvenilir biri olan Ebü'l-As ile evlenmiştir. O, aynı zamanda da Hız. Hatice'nin kız kardeşi Hâle bint Huveylid'in oğludur. Bu evlilikten Ali adında bir erkek evladı ve Ümâme adında bir kız evladı dünyaya gelmiştir. Ali küçük yaşta vefat etmiş, kızı Ümâme ise uzun yıllar yaşamıştır.⁶²

Hız. Zeyneb, Ebü'l-As'ı Müslüman olmaya davet etmiş lakin o buna sıcak bakmamıştır. Fakat buna rağmen Zeyneb'in Müslümanlığı yaşamasına da engel olmamıştır. Onların bu evliliğinden rahatsız olan müşrikler, Ebü'l-As'a Zeyneb'i boşaması için baskı yapmışlar hatta ona, Zeyneb'i boşarsa kendisini dilediği biriyle evlendireceklerini söylemişlerdir. Fakat Ebü'l-As, onların bu teklifini kabul etmemiş, eşini de boşamamıştır.⁶³ Allah Resûlü diğer çocuklarıyla Medine'ye hicret etmiş fakat Zeyneb kocası Ebu'l-As izin vermediği için Mekke'de kalmıştı. Bu duruma çok üzölen Hız. Zeyneb büyük bir sabırla babasına ve kardeşlerine kavuşacağı günü beklemekte, diğer taraftan da Ebu'l-As'ın iman etmeyeşine hüzünlenmekteydi. Müslümanlar ile müşrikler Bedir de karşı karşıya geldiğinde Ebu'l-As esir düşmüş, karşılığında da fidyeye olarak Hız. Zeyneb, elinde verebileceği annesinden hatıra olarak kalan kolyeyi göndermiştir. Kolyeyi görünce hüzünlenen Allah Resûlü sahâbesinden izin istemiş ve Ebu'l-As'ı serbest bırakıp kolyeyi de kızına yollamıştır. Onu serbest bırakmadan önce de Ebu'l-As'a kızını Medine'ye göndermesini şart koşmuştur. Verdiği sözü yerine getiren Ebu'l-As, Hız. Zeyneb'i Allah Resûlü'ne göndermek için

⁶⁰ İbn Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*, (çev. Hasan Ege), Kahraman Yayınları, İstanbul, 2006, c.II,393; İbn Sa'd, 1968, c. VIII, s.30; Hacı M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s. 327.

⁶¹ Heysemî, 1994, c.VI, s.21

⁶² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.30-31; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s.327

⁶³ İbn Hişam, 2006, c.II, s.393

hazırlıkları başlatmıştır lakin müşrikler bir şekilde bu yolculuktan haberdar olmuşlar ve Hz. Zeyneb'e mâni olmak için adamlarını yollamışlardır. Hz. Zeyneb atılan bir ok ile vurulmuş, devesinden yere düşmüş ve karnındaki bebeğini kaybetmiştir. Bunun ardından Medine'den gelen muhafızlarla Hz. Zeyneb Allah Resûlü'ne kavuşmuştur.

Hz. Zeyneb ile kocası bir müddet ayrı yaşadılar zira kocasının Müslüman olmaması bu durumun sebebiydi. Ebu'l-As hicretin 6. senesinde Kureyşlilerin kendisine emanet ettiği mallar ile Suriye'den geri dönerken Allah Resûlü'nün bir seriyyesi ona rastladı ve mallarına el koyup kendisini ve yanındakileri de esir aldı. Onların elinden kaçan Ebu'l-As gece vakti Medine'ye gelip Hz. Zeyneb'ten kendisini himaye etmesini istedi. O da onu himaye etti. Allah Resûlü karı koca olarak bir araya gelmelerinin mümkün olmadığını hatırlatarak, herkesin eman verme yetkisinin bulunduğunu söyleyip Hz. Zeyneb'in isteğini kabul etti. Ebu'l-As ise güvenilir bir kişi olarak Mekke'ye gidip kendisinde emanet olarak bulunan malları sahiplerine teslim ettikten sonra Müslüman olduğunu duyurup Medine'ye gelmiştir. Allah Resûlü de ilk nikâhları üzere evliliklerinin devamına izin vermiştir.⁶⁴ Hz. Zeyneb hicret esnasında düşmüş ve yara almıştı bu olaydan sonra uzun yaşamamış hicretin sekizinci yılının başında vefat etmiştir.⁶⁵

2.2.8. Ümmü Külsûm bint Resûlullah (ö.9/630)

Allah Resûlü'nün üçüncü kızı olan Ümmü Külsûm, ilk zamanlar ablası Rukıyye gibi Ebu Leheb'in diğer oğlu Uteybe ile nikâhlanmış fakat Tebbet suresi nâzil olunca ayrılmışlardır. Annesi Hz. Hatice ve kardeşleriyle Allah Resûlü'ne biat eden Ümmü Külsûm, ailesiyle beraber Medine'ye hicret etmiştir. Hz. Rukıyye'nin vefatından sonra Hz. Osman ile evlenen Ümmü Külsûm hicretin dokuzuncu senesinde vefat etmiştir.⁶⁶

2.2.9. Fâtıma bint Resûlullah (ö. 11/632)

Allah Resûlü'nün kalbinde yer edinmiş, O'na en çok benzeyen, en küçük kızı ve irtihâlden sonra Allah Resûlü'ne ehlinden ilk kavuşan kişi olarak bilinir. Annesi Hatice b. Huveylid (ö.620)'tir. Doğduğu yıl hakkında ihtilaf olduğu söylenir. Kimileri onun Hz. Peygamber, otuz beş yaşındayken Kâbe bina edildiği sırada doğduğunu söyler, kimileri ise Hz. Peygamber'e Peygamberlik verilmeden bir sene önce dünyaya geldiği

⁶⁴ İbn Hişam, 2006, c.II, s.394-402; İbn Sa'd, 1968, c. VIII, s.31-32

⁶⁵ M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s.327

⁶⁶ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.37-38

görüşündedir.⁶⁷ Künyesi “*Ümmü Ebîhâ*”dır. En çok bilinen lakabı “*beyaz, aydınlık yüzlü kadın*” manasında ki “*ez-Zehra*”dır. Bunun yanında “*namuslu, iffetli kadın*” manasında ki “*Betül*” lakabıyla anıldığı da bilinir.⁶⁸

Hz. Fâtıma evlenme çağına geldiğinde Allah Resûlü onun hakkında Hz. Ali’den gelen teklifi kabul etmiş ve ikisi Medine’ye hicretten sonra evlenmişlerdir. Bu evlilikten Hasan (ö.49/669), Hüseyin (ö.61/680), Zeynep (ö.62/682 ?) ve Ümmü Külsûm (ö.41/661) adında dört tane evlatları olmuştur.⁶⁹

Allah Resûlü, en zor zamanlarında yanında olan kızı Hz. Fâtıma’yı, vefatına yakın bir vakitte yanına çağırıp oturmuş, ona gizlice bir şeyler söylemiş ve bunun ardından Hz. Fâtıma ağlamaya başlamıştı. Bu sefer Allah Resûlü yine bir şeyler söyleyince de gülmüştü. Bu duruma şahit olan Hz. Âişe (ö.58/678), sevinç haliyle hüznün halinin bu kadar yakın olmasına şaşırılmış ve Allah Resûlü’nün kendisine ne söylediğini sormuştu. Fakat Hz. Fâtıma, Allah Resûlü’nün sırrını kimseye söylemeyeceğini belirtmiş ve susmuştu. Bu olayın ardından Allah Resûlü vefat edince tekrar sormuştur. Bu sefer Hz. Fâtıma, babasının ilkinde kulağına, her sene kendisine Cebrail’in geldiğini ve Kur’ân-ı Kerîm’i bir defa arz ettiğini lakin bu sene ki gelişinde iki kere arz ettiğini bu durumun ise vefatının yakınlığına bir işaret olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Nitekim bunun üzerine ağladığını belirtmiş, ardından da kendisine ehlinden ilk kavuşacak kişinin o olduğunu söyleyince de sevindiğini dile getirmiştir.⁷⁰ Hz. Fâtıma Allah Resûlü’nün de buyurduğu üzere kendisinin âhirete irtihalinden sonra uzun yaşamamış yaklaşık altı ay sonra vefat etmiştir.⁷¹

2.2.10. Ümmü Umâre (ö. 13/634 ?)

Asıl ismi Nesîbe bint Kâ’b b. Amr olan Ümmü Umâre, Medine’de İslâmiyet ilk duyulmaya başladığında Mus’ab b. Umeyr (ö.3/625) vasıtasıyla Müslüman olanlardandır. Akabe’de Esmâ bint Amr ile birlikte Allah Resûlü’ne biat eden iki kadından birisidir. Savaşlarda göstermiş olduğu cesaret ile tanınan Ümmü Umâre; Uhud, Hudeybiye,

⁶⁷ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 19; İsbekânî, 1974 c.II 39; İbn’ul Cevzî, 2000, c.I s.308; İbnü’l Esîr, 1989, c.VI, 220; İbn Hacer, 1994, c.VIII s.262

⁶⁸ İsbekânî, 1974, c.II 39; İbn Hacer, 1994, c.VII, 262; M. Zihni Efendi, 1982, c.II; s.105; Yaşar Kandemir, “*Fâtıma*”, DİA, İstanbul, 1995, c. XII s.219

⁶⁹ İbn’ul Cevzî, 2000, c.I, s.308

⁷⁰ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 26; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 265-266; Kandemir, “*Fâtıma*” XII, 219; İbn’ul Cevzî, 2000, c. I, 309-310

⁷¹ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 28; İbn’ul Cevzî, 2000, c. I, 311; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 266

Huneyn ve Yemame savaşlarına katılmıştır. Kocası ve iki oğluyla katıldığı Uhud savaşında, Allah Resûlü'nü canı pahasına korumuş, birçok yerinden yaralanmıştır. Cesareti, çok oruç tutması, ibadetlerine bağlılığı ve güvenilirliği ile mümin hanımlara örnek olmuş bir hanım sahâbîdir.⁷² Ayrıca o, Allah Resûlü ile beraber umre yapmak için yola çıkmış, Hudeybiye'de konakladıklarında gelen elçiden Hz. Osman'ın şehâdet haberini almıştır. Bunun üzerine orada bulunan herkes Allah Resûlü'ne bi'at etmiştir. Ümmü Umâre ve diğer sahâbîler Allah Resûlü'ne olan bağlılıklarını göstermiş, O'nun gönlünde ne varsa, sonunda ölüm dahi olsa, vereceği her emre hazır olduklarına dair söz vermişlerdir. Onların gösterdiği bu teslimiyet Kur'ân'î bir ifade kazanmış ve Allah Teâlâ Rıdvan bi'atinde Allah Resûlüne bi'at edenlerden razı olduğunu bildiren âyeti inzal buyurmuştur.⁷³ İşte Allah Teâlâ'nın razı olduğu bu bi'at esnasında orada bulunan dört kadından birisi de Ümmü Umâre'dir.⁷⁴

2.2.11. Safiyye bint Abdülmuttalib (ö.20/641)

Mekke'de dünyaya gelen Safiyye bint Abdülmuttalib, Allah Resûlü'nün halası, Hz. Hamza (ö.3/625)'nin kızkardeşidir. Cahiliye döneminde Ebû Süfyan'ın kardeşi Hâris b. Harb ile evlenmiş, o öldükten sonra da Hz. Hatice'nin kardeşi Avvam b. Huveylid ile nikahlanmıştır. İlk evliliğinden Safî, ikinci evliliğinden de Zübeyr, Sâib, ve Abdülka'be adında oğulları olmuştur. Müslümanlığı oğlu Zübeyr ile birlikte kabul etmiş Allah Resûlü'ne bi'at etmiş ve Medine'ye hicret etmiştir. Allah Resûlü'ne Mekke'de İslâmiyetin ilk zamanlarında yakın akrabalarını uyarmasına dair⁷⁵ emir geldiğinde, akrabalarını bir araya toplamış ve onları İslâm'a davet etmiştir. Bu esnada halasını da İslâm'a davet etmiş onu Allah'a karşı koruyamayacağını Müslüman olmasını istemiştir.⁷⁶ Hz. Safiyye, toplantı esnasında Allah Resûlü'ne hakaret etmeye başlayan Ebu Leheb'e karşı yeğenini müdafaa etmiştir. Bu da onun İslâmiyeti kabullendiğini göstermektedir. Çeşitli gazalara katılmış cesur bir hanım olan Hz. Safiyye, gazâyâ çıkan ilk Müslüman hanım olarak tanınmaktadır. Hz. Safiyye bir gün Allah Resûlü'nden cennete girmesi için dua etmesini istemiş Allah Resûlü de, halası Safiyye'ye latifede bulunarak cennete

⁷² İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 412; İsbahânî, 1974, c.II, 64; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 336-337; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 441-442

⁷³ Fetih, 48/18-19

⁷⁴ Osman Nûri Topbaş, *Hazret-i Muhammed Mustafa –Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem-*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005, c.II, s.326-327; Bayraktar Karahan, 2022, 211-212

⁷⁵ eş-Şuarâ, 26/214

⁷⁶ Buhârî, Menâkıb, 13; Müslim, İmân, 350

yaşlıların giremeyeceğini söylemiştir. Fakat Hz. Safiyye'nin buna üzüldüğünü görünce O (s.a.v.), el-Vâkıa suresinin 35 ve 36. ayetlerini⁷⁷ okuyarak onu mutlu etmiştir. Medine'de Hz. Ömer'in hilafeti döneminde vefat eden Hz. Safiyye Bâkî mezarlığına defnedilmiştir.⁷⁸

2.2.12. Şifâ bint Abdullah (ö.20/641)

Asıl ismi Leylâ olan, ilk oğlu Süleyman ile künyelenerek Ümmü Süleyman eş-Şifâ olarak anılan hanım sahâbîdir. Mekke'de İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslüman olmuş, Allah Resûlü'ne biat etmiştir. Akıllı faziletli güzel ahlâklı bir hanımdır. İlk kocası Ebû Hasme b. Huzeyfe'den Süleyman adında bir oğlu olmuştur. Onun vefatından sonra Merzûk ile evlenmiş ondan da Ebû Hâkim künyesiyle tanınan bir oğlu olmuştur. Medine'ye ilk hicret edenlerle beraber hicret etmiştir. Okuma yazma bilen nadir kadınlardan olan Şifâ bint Abdullah'ın kadınlara yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunduğu hatta Hz. Hafsa'ya da okuma yazma öğrettiği bilinmektedir.⁷⁹

2.2.13. Ümmü Haram bint Milhân (ö. 28/648)

Enes bin Mâlik'in teyzesidir. Annesi Müleyke bint Mâlik, babası Milhan b. Hâlid'tir. Müslüman olup Allah Resûlü'ne bi'at eden hanımlardandır. Ubâde b. Sâmit ile evlenmiş ve Muhammed isminde bir çocuk dünyaya getirmiştir.⁸⁰

Allah Resûlü ile süt hısımlığı bulunan Ümmü Haram, Hz. Peygamber'in ikramlarda bulunduğu ve ziyaret ettiği sahâbîlerdendir.⁸¹

Rivayet edildiğine göre Allah Resûlü bir gün öğle uykusundan gülererek uyanmış, Ümmü Haram da bunun sebebini sorunca kendisine bazı kimselerin gösterildiğini bu kimselerin fetih amacıyla Akdeniz'e açıldığını ve bunların cennetlik olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Ümmü Haram Allah Resûlü'ne kendisinin de bu kimselerden olması için dua etmesini istemiş Hz. Peygamber'de dua etmiştir.⁸² Nitekim Ümmü Haram'ın, 27 yılında

⁷⁷ “Biz onları yepyeni bir yaratılışla yarattık.” “Onları bâkireler yaptık.”

⁷⁸ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.41; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s.420-427; Aynur Uraler, “Safiyye bint Abdülmuttalib”, DİA, İstanbul, 2008, c.XXXV, s. 475-476; Emre, 2019, 157

⁷⁹ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.268; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, s.162; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.201; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s.400

⁸⁰ İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 434; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 340; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 317; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 375

⁸¹ İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 317.

⁸² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, 435; İsbahânî, 1974, c.II, 61; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 340; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 317; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 375

kocası ile çıkmış olduğu bir deniz seferi esnasında boynu kırılmış ve şehit olmuştur. Bu deniz seferinin Kıbrıs seferi olduğu kabrinin de orada bulunduğu söylenmektedir.⁸³

2.2.14. Esmâ bint Yezîd (ö. 30/650 ?)

Esmâ bint Yezîd es-Seken el-Ensâriyye, Abdüleşoğullarına mensuptur. Muaz b. Cebel'in halasının kızıdır. Allah Resûlü'ne bi'at edip,⁸⁴ Müslüman olan hanım sahâbilerdendir. Hz. Peygamber' den birçok hadis rivayet etmiştir. Hayber Gazvesi ile Mekke'nin fethine katılmış, Yermük Savaşı'nda çadır direği ile dokuz tane Rum askerini öldürmüştür. İkinci bölümde bahsedilecek olan; hitâbetinin güzelliği ve Allah Resûlü'ne gelerek yapmış olduğu veciz konuşma ile tanınmış, "*hatîbetü'n-nisâ*" lakabıyla anılmıştır.

2.2.15. Ümmü'd-Derdâ el-Eslemiyye (ö.30/650)

Asıl ismi Hayre bint Ebî Hadred olan hanım sahâbî, Ebü'd-Derdâ'nın hanımıdır. Ebü'd-Derdâ, künyesi Ümmü'd-Derdâ olan iki hanımla evlenmiştir. Bunların ilki Hayre bint Ebü Hadred, Ümmü'd-Derdâ el- Kübrâ olarak anılmaktadır. Diğeri ise tâbiinden olan Ümmü'd-Derdâ el-Vassâbiyye'dir. Her ikisinin de künyelendikleri Derdâ, Ebü'd-Derdâ'nın diğeri bir hanımından dünyaya gelen kızıdır.⁸⁵ Ümmü'd-Derdâ akıllı, faziletli, ibâdet ehli, zühd sahibi bir kadındır. Eşi Ebü'd-Derdâ'nın ibâdet konusunda aşırıya kaçması ise onun bazı sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Medine'ye gelince Ebü'd-Derdâ ile kardeş ilan edilen Selmân-ı Fârisî bu aşırılığa engel olmuş, kendisinin üzerinde ailesinin de hakkı olduğunu hatırlatmış, bu şekildeki zühd anlayışının sünnete aykırı olduğundan bahsetmiştir. Ebü'd-Derdâ'dan iki yıl önce 30 (650) yılında vefat etmiştir⁸⁶

2.2.16. Zeyneb bint Muâviye (ö. 32/653'ten sonra)

Abdullah b. Mes'ud'un hanımı olan Zeyneb bint Muâviye b. Attâb es-Sekafiyye, Müslüman olup Hz. Peygamber'e biat etmiş muhacirlerdendir.⁸⁷ Namazında ikamet eden, bolca tasadduk eden sahâbî hanımlardandır.⁸⁸

⁸³ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, 435; İsbahânî, 1974, c.II, 62; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 340; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 318; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 375

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, 1989, c.II, 18-19; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 21.

⁸⁵ İbnü'l Cevzî, 2000, c.II, s.468

⁸⁶ İbn Sa'd, 1968. c.IV, s.75; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.123

⁸⁷ İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 290; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 164.

⁸⁸ İsbahânî, 1974, c.II, 69; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 164.

2.2.17. Esmâ bint. Umeys (ö. 40/661?)

Mekke'de erken dönemde Müslüman olmuştur. Allah Resûlü (s.a.s)'in hanımı Hz. Meymûne (ö.51/671)'nin kardeşidir. İslâmiyet ile şereflendikten sonra ilk kocası Ca'fer b. Ebû Tâlib (ö.8/629) ile beraber Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Burada çocukları Abdullah, Muhammed ve Avn dünyaya gelmiştir.⁸⁹ Habeşistan'dan Medine'ye hicret ettikten sonra Mûte savaşında, Allah Resûlü'nün ordunun başına komutan olarak görevlendirdiği sahâbeden birisi olan kocası Ca'fer b. Ebû Tâlib, bu savaş esnasında şehit olmuştur. Ondan sonra Hz. Ebû Bekir ile evlenen Esmâ bint Umeys'in bu evlilikten Muhammed adında bir evladı olmuştur. Hz. Ebû Bekir vefat ettiğinde kendisini Esmâ bint Umeys'in yıkamasını istemiş, nitekim vefatıyla da onu Esmâ bint Umeys yıkamıştır. Hz. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Hz. Ali ile evlenen Esmâ bint Umeys'in bu evlilikten de Yahya ve Avn adında iki tane çocuğu olmuştur. (Bazı rivayetlerde sadece Yahya'nın olduğu geçer)⁹⁰

Fedakârlık, sabır, hayır ve takva da üstünlük konusunda ümmetin hanımlarına örnek olan bu hanım sahâbînin, ikinci bölümde bahsedilecek olan Hz. Ömer ile geçen kıssasında da bu fârik vasıflar görülmektedir.

2.2.18. Ümmü Eymen (ö. 42/645 ?)

Asıl ismi Bereke bint Sa'lebe'dir. İlk oğlu Eymen'e izâfeten Ümmü Eymen künyesiyle tanınmaktadır. İslâmiyet'in ilk zamanlarında Müslüman olmuştur. Fil vakası esnasında henüz bir kız çocuğu iken Habeşistan'dan köle olarak gelen Bereke, Abdülmuttâlib'in evinde yaşamaya başlamış, oğlu Abdullah'ın hizmetine verilmiştir. Hz. Peygamber'e de babasından miras kaldığı söylenmektedir. Ümmü Eymen Allah Resûlü'nün doğumundan itibaren dadılığını yapmış, Hz. Peygamber'in mübarek anneleri Âmine, Medine'ye dayı tarafını ziyarete giderken yanlarında bulunmuş, dönüşte annesi Ebvâ'da vefat edince Allah Resûlü'nü alıp dedesi Abdülmuttalib'e getirmiştir. Büyüyene kadar da O'nunla ilgilenmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, annesinden sonra anne yakınlığı gördüğü kişi olarak kendisini ara ara ziyaret etmiştir. Hatta ona bakınca ehl-i beytinden geriye kalan kimselerden olduğunu belirttiği ifade edilmektedir. Allah Resûlü, Hz. Hatice (ö.

⁸⁹ İbn Hişam, 2006, c.I, 342; İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 282-283-284; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 335; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 14; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 15

⁹⁰ İbn Hişam, 2006, c.I, 342; İbn Sa'd, 1968, c. VIII, 280; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 335; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 15; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 15

620) ile evlenince Ümmü Eymen’i azad etmiş, o da Ubeyd b. Zeyd ile evlenmiştir. Bu evlilikten ilk oğlu Eymen dünyaya gelmiş, Ubeyd b. Zeyd’in vefatından sonra da Zeyd b. Hârise (ö. 8/629) ile evlenmiştir. Allah Resûlü’nün, cennet ehlinde bir kadınla evlenmek isteyen Ümmü Eymen ile evlenmesini söylemesi ile iltifatına mazhâr olmuş, bunun üzerine de Zeyd b. Hârise ile onu nikâhlamıştır.⁹¹

Ümmü Eymen Hem Habeşistan’a hem de Medine’ye hicret etmiş, hicret esnasında da bazı kerametler göstermiştir. O, Uhud ve Hayber ‘e katılmış, savaş esnasında yaralıların tedavisiyle ilgilenmiş ve su taşımıştır. Ümmü Eymen, Allah Resûlü’nün vefatından sonra çok ağlamış, bunun sebebi sorulduğunda ise, semadan gelen vahyin kesilmesine ağladığını belirtmiştir.⁹²

2.2.19. Ümmü Atıyye (ö. 70/689-90 ?)

Ümmü Atıyye el-Ensâriyye, Müslüman olup Allah Resûlü’ne bi’at eden hanımlardandır. Hz. Peygamber (s.a.s) ile gazvelere katılmış ve ondan hadis rivayetinde bulunmuştur.⁹³ Hz. Peygamber’in kızı Hz. Zeynep vefat ettiğinde onu yıkama görevi Ümmü Atıyye’ye verilmiştir. Buradan da onun Allah Resûlü katındaki değeri görülmektedir.

2.2.20. Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 73/692)

Babası, Hz. Ebû Bekir (ö.13/634); annesi, Kuteyle b. Abdü’l-Uzza; kocası, Zübeyr b. Avvâm (ö.36/656); ilk oğlu Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692)’dir. İslâmın ilk zamanlarında Müslüman olmuştur. Allah Resûlü ve babası Hz. Ebû Bekir hicret ettiği sırada gösterdiği fedakârlık ile Hz. Peygamber’in iltifatına mazhar olmuş ve “Zâtünnitâkayn” (iki kuşaklı) olarak anılmıştır.⁹⁴ Medine’deki Yahudiler Müslümanların gücünü zayıflatmak, onların moralini bozmak adına türlü söylentiler ortaya çıkarırlardı. Bunlardan bir tanesi de Müslümanlara büyü yaptıkları ve artık onların çocuklarının olmayacağı yönündeydi. Bu söylenti, Medine’ye hicreti sırasında oğlu Abdullah’a hamile olan Hz. Esmâ’nın, oğlunu Kuba’da dünyaya getirmesiyle ortadan kalkmıştır. Bu doğuma herkes çok sevinmiştir.

⁹¹ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 223-224; İsbahânî, 1974, c.II, 67; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 358-359; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, 64-65; Mehmet Emre, *Büyük İslâm Kadınları ve Hanım Sahabeler*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2019, 191; Rabia Zahide Temiz, *Peygamberimizin Ailesinde Kadınlar*, (ed. Elif Arslan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, 28-29; Bayraktar Karahan, 2022, 66-68

⁹² İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 225-226; İsbahânî, 1974, c.II, 67-68; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 361; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, 65

⁹³ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 455; İbnu’l Cevzî, 2000, c.I, 341; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 437

⁹⁴ İbn Hişam, 2006, c.I, 338; İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 249; İbnu’l Cevzî, 2000, c.I, 333; İbnu’l-Esîr, 1989, c.VI, 9-10; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 12-13; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, 37

Böylelikle Abdullah, muhacirlerin Medine’de doğan ilk çocukları olmuştur.⁹⁵ Cömertliği, sabrı, cesareti ile mümin hanımlara örnek olan Esmâ bint Ebû Bekir, oğlu Abdullah’ın vefatından kısa bir zaman sonra âhirete intikal etmiştir.⁹⁶ Esmâ bint Ebû Bekir, kendisi, kocası, babası, dedesi ve oğlu sahâbe olan nâdide şahsiyetlerdendir. Allah Resûlü’ne yakın olan bir ailenin mensubu olduğundan dolayı dîni anlamak ve yorumlamak noktasında ilk sıralarda yer almaktadır. Hicretin ilk zamanlarında ailesinin madden durumunun iyi olmadığı bilinmekte ve bir tane at ile evlerine beş kilometre uzaklıkta bulunan Allah Resûlü’nün ıkta ettiği hurma bahçesinden başka bir şeyleri olmadığı gelen rivayetler arasındadır. Hz. Esmâ her gün atın bakımını yapar, evlerinin ve bahçelerinin işleriyle ilgilenir, sırtında hurma taşırdı. Bu iş yükünün fazlalığını görünce babası ona bir yardımcı göndermiştir. Hz. Esmâ bu yardımcının gelmesiyle âdeta hürriyetine kavuşmuş kadar rahatladığını ifade etmiştir.⁹⁷ Hz. Esmâ da diğer Müslümanlar gibi çeşitli sıkıntılar yaşamıştır; müşriklerin işkencelerine katlanmış, eşiyle evlendikten sonra maddi olarak zor bir hayat sürmüş, evlatlarının vefatını görmüş, hasta olmuş, gözleri göremez olmuştur. O, tüm bunlara rağmen her türlü zorluğa sabır gösteren, Allah’a sığınan O’na tevekkül eden, O’ndan yardım dileyip ibâdet eden, cömert, zeki bir hanım sahâbîdir.⁹⁸

2.2.21. Afra bint Ubeyd (ö. ?)

Ensardan Ubeyd b. Sa’lebe’nin kızı olan Afra binti Ubeyd, Müslüman olup Allah Resûlü (sav)’e bi’at etmiştir. Allah kendisine yedi tane erkek evlat bahşetmiştir. Bedir savaşında Ebu Cehil’i öldürmek için arayan iki genç sahâbe, Muaz ve Muavviz, Afra Hâtun’un oğullarıdır. Küfre karşı bir direniş olan aynı zamanda da Müslümanlar için bir varoluş mücadelesi olan Bedir savaşına Afra hatunun İslâm ahlakı üzere yetiştirmiş olduğu oğulları da katılmışlardır. Abdurrahman b. Avf’tan gelen rivayete göre, Bedir günü sağına soluna baktığında iki genç görmüş, onlardan birisinin kendisine Ebu Cehil’i tanıyıp tanımadığını sormuş, kendisi de tanıdığını belirtip onu ne yapacağını sormuştur. Bunun üzerine bu gençten aldığı cevap Abdurrahman b. Avf’ı şaşkına çevirmiştir. Bir rivayete göre bu gençler Afra Hatun’un iki oğlu Muaz ve Muavviz’dir. Başka bir rivayete göre de bu gençlerden sadece birisi Afra Hatun’un oğlu Muaz’dır. Afra Hatunun oğlu ona, Ebu

⁹⁵ İbnü’l-Esîr, 1989, c.VI, 9; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 13; Bayraktar Karahan, 2022, 189

⁹⁶ İbn Hişam, 2006, c.I, 338; İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 255; İbnü’l Cevzî, 2000, c.I, 334; İbnü’l-Esîr, 1989, c.VI, 10; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 13; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, 41

⁹⁷ Ali Yardım, Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk, DİA, İstanbul, 1995, c.XI, s.403

⁹⁸ Gulzar Asylbekova, *Müctehid Hanım Sahabiler*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2021

Cehil'in Allah Resûlü'ne kötü sözler söylediğini eğer onu bulursa onu öldürmeden yanından ayrılmayacağını belirtir. İlk başta bu iki gencin arasında değil de daha güçlü birilerinin yanında olmak istediğini içinden geçiren Abdurrahman b. Avf bu cümleden sonra gönlü Allah'a iman kuvveti ve Allah Resûlü'nün muhabbetiyle dolu bu iki gencin arasında olmaktan büyük mutluluk duymuştur. Nihayet Ebu Cehil'i gören Abdurrahman b. Avf onu gençlere göstermiş ve onlarda onu hemen öldürmüşlerdir. Muhakkak ki onları bu iman gücüyle, muhabbetiyle yetiştiren anne Afra Hatun'dur.⁹⁹ Gelen rivayetlere göre yedi evladından altısını şehid vermiştir. Diğer bir rivayete göre ise yedi evladı da Bedir günü şehit olmuştur.¹⁰⁰

2.2.22. Fâtıma bint Hattâb (ö. ?)

Ömer b. Hattâb'ın kızkardeşi, aşere-i mübeşşereden olan Saîd b. Zeyd'in hanımıdır. Bu evlilikten bir tane çocuğu olmuştur. İslâm'ın ilk yıllarında eşiyle beraber iman etmişlerdir.¹⁰¹ Dinindeki samimiyeti ve cesareti ile Hz. Ömer'in Müslüman olmasına vesile olan bu hanım sahâbînin bu olaydan sonraki hayatıyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

2.2.23. Hind bint Amr (ö. ?)

Medine'de bulunan Hazrec kabilesinin Benî Selem kolundan olan Hind bint Amr, meşhur sahâbî Câbir b. Abdullah'ın halasıdır. Annesi, Hind bint Kays b. Kureym'dir. Amr b. Cemûh ile evlenen Hind'in bu evlilikten çocukları olmuştur. Medine'ye hicret ettikten sonra Allah Resûlü'ne bi'at etmiş ve Müslüman olmuştur. Allah Resûlü ile Uhud ve Hayber gazvelerine katılmış, bu savaşlarda Müslümanları tedavi etmiştir. Uhud savaşına kocası, oğlu ve kardeşi de katılmış düşmana karşı savaşmışlardır. Savaşta onların şehit olduğunu gören Hind, üçünün cesetini de devesine yükleyerek Medine'ye götürmek istemiştir. Lâkin devenin yönü Medine tarafına çevrildiğinde deve çökmüş, Uhud tarafına çevrildiğinde ise kalkıp hareket etmiştir. Hind devenin bu halini Allah Resûlü'ne sorduğunda devenin görevli olduğunu ve eşinin kendisine herhangi bir şey söyleyip söylemediğini sormuştur. Hind de topal olduğundan dolayı Bedir'de bulunamayan eşi Amr'ın Uhud savaşına katılmadan önce Allah'a, kendisini ailesine zillet içinde döndürmeyip şehitlik nasip etmesi için dua ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Allah

⁹⁹ Müslim, Cihad, 42; Topbaş, 2005, c.II, s.142; Karahan, 2022,193-194

¹⁰⁰ İbn Hişam, 2006, c.II, 460; İbn Sa'd, 1968, c.VIII. 443; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 341; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 240; M. Zihni Efendi, 1982, 66

¹⁰¹ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.267; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, s.220; M. Zihni Efendi, 1982, c.II, s.110

Resûlü, devenin bundan dolayı yürümediğini, Allah'a yemin eden kimsenin yemininde sadık olması gerektiğini, Amr'ın da sadık kimselerden olduğunu belirtmiştir. Şehitler defnedildikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) Hind'e kocası, kardeşi ve oğlunun cennette beraber oldukları müjdesini vermiştir. Bunun üzerine Hind'de kendisinin de onlarla beraber olması için dua etmesini istemiştir.¹⁰²

2.2.24. Sümeýra bint Kays (ö. ?)

Dinaroğullarına mensup olan Sümeýra bint Kays hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla beraber Uhud günü göstermiş olduğu Allah ve Resûlü'ne olan muhabbeti ve yaşadığı zorluklar karşısındaki sabrı ile tanınmaktadır. Uhud günü birçok yakını kaybetmesine rağmen Allah Resûlü'nün iyi olup olmadığı ile dertlenen ve onu gözleriyle görmeden rahat etmeyen hanım sahâbî, Allah ve Resûlü'ne duyulan muhabbetin nasıl olması gerektiğini bizzat yaşantısında göstermiştir.¹⁰³

2.2.25. Ümmü Buceyd Habîbe (ö. ?)

Ümmü Buceyd olarak bilinen hanım sahâbînin asıl ismi Havva'dır. Allah Resûlü'ne bi'at eden hanım sahâbîlerdendir. İhtiyaç sahiplerine bol bol infak etmesiyle tanınır.¹⁰⁴

2.2.26. Ümmü'l-Fazl (ö. ?)

Asıl ismi Lübbâbe bint Hâris'dir. İlk oğlu Fazl'a nisbeten Ümmü'l-Fazl olarak anılmaktadır. Allah Resûlü'nün zevcesi Hz. Meymûne'nin kızkardeşi, Hz. Abbas (ö.32/653)'ın hanımı, Tercümânü'l-Kur'an olan Abdullah bin Abbas (ö.68/687-88)'ın annesidir. Müslümanlığı ilk kabul edenlerdendir. Hatta onun Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ilk kadın olduğu da söylenmektedir. Hz. Abbas ile evliliğinden, Fazl, Abdullah, Ubeydullah, Ma'bed, Kusem ve Abdurrahman adında altı tane erkek evlat; Ümmü Habîb adında bir tane kız evlat dünyaya getirmiştir. Çocuklarının hepsi İslâm tarihinde önemli bir yerdedir. Bu durumun güzelliğinden bahseden Abdullah b. Yezîd el-Hilâlî, *"Hiçbir asil kadın Ümmü'l-Fazl'ın altı oğlu gibi çocuk dünyaya getirmemiştir; kocası da peygamberlerin sonuncusu ve en hayırlısı olan Mekârim-i ahlâk sahibi"*

¹⁰² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s. 394; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.348; Kasım Karabıyık, *"Hind bint Amr"*, DİA, İstanbul, 1998, c. XVIII, s.64

¹⁰³ İbn Hişam, 2006, c.III, s.134; İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s. 438; Topbaş, 2005, 218

¹⁰⁴ İsbekânî, 1974, c.II, 72; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 305.

peygamberin amcasıdır” şiirini söylemiştir.¹⁰⁵ Hz. Peygamber (s.a.v)’in torunu Hz. Hüseyin’e de sütannelik yapan Ümmü’l-Fazl, bu durumu daha öncesinde rüyasında görmüştür. O, Allah Resûlü’nün organlarından bir organın kendi evlerinde bulunduğunu görünce Allah Resûlü’nün yanına gitmiştir. O’na gördüğü rüyayı anlatmış, Hz. Peygamber de kızı Fâtımâ’nın bir erkek çocuk dünyaya getireceğini kendisinin de bu çocuğu emzireceğini söylemiştir. Nitekim Hüseyin dünyaya gelince onu emzirdiği bilinmektedir.¹⁰⁶

Ümmü’l-Fazl, Hz. Osman’ın hilafeti döneminde vefat etmiştir. Kocası Hz. Abbas onun vefatından sonra bir müddet daha yaşamıştır.¹⁰⁷

2.2.27. Ümmü’l-Hâris (ö.?)

Hazrec kabilesine mensup olan Ümmü’l-Hâris, Allah Resûlü ile Huneyn Gazvesi’ne katılmıştır. O gün bozgun anında Allah Resûlü’nün etrafından ayrılmayan az sayıda hanım sahâbîden birisidir.¹⁰⁸ Huneyn Gazvesi’nde göstermiş olduğu cesaret ve Hz. Peygamber’i canı pahasına korumadaki kararlılığı ile tanınmaktadır.

2.2.28. Ümmü Ma’bed (ö.?)

Adı Âtike bint Hâlid olan hanım sahâbî, Huzaalıdır. Amcasının oğlu Abdüluzza b. Münkız ile evlenmiş ve Mekke ile Medine arasındaki Kudeyd adı verilen yerde yaşamışlardır. Ümmü Ma’bed cömert bir hanımdı; yol üzerinde bulunan çadırlarının önünden geçene su ikram eder, geçimini sağlamak için de hurma ve keçilerinin sütünden sattığı da olurdu. Ümmü Ma’bed, Allah Resûlü’nün hicret esnasında Kudeyd köyüne gelmesi ve çadırında mola vermesiyle tanınmaktadır. Ümmü Ma’bed Allah Resûlü’nü misafir etmiş, Allah’ın O’na olan ikramına şahit olmuştur. Akıllı, cömert, misafire ikram eden, iffetli ve güçlü bir kadın olan Ümmü Ma’bed ailesi ile birlikte Müslüman olmuş ve Allah Resûlü’ne biat etmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 277; İbnu’l Cevzî, 2000, c.I, 335; İbnü’l-Esîr, 1989, c.I, 335; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 449-450; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, 65;109-110

¹⁰⁶ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, 278; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.450; Bayraktar Karahan, 2022, 236

¹⁰⁷ İbn Hacer, 1994 c.VIII, 450.

¹⁰⁸ İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.372

¹⁰⁹ İbn Sa’d, 1968, c.VIII, s.288-289

2.2.29. Ümmü Süleym (ö. ?)

Milhân b. Hâlid'in kızı, Ebû Talhâ (ö.34/654-55)'nin hanımı, Enes b. Mâlik (ö.93/711-12)'in annesidir. İsminin, Rumeysa, Sehle, Rümeylâ, Rümeyse, Gumeysâ olduğuna dair farklı rivayetler mevcuttur. İlk kocası, Enes b. Mâlik'in babası, Mâlik b. en-Nadr'dır. Ümmü Süleym, Allah Resûlü'ne ensardan ilk Müslüman olanlarla beraber iman etmiş ve Müslüman olmuştur. Onun İslâmiyet'i seçmesine çok kızan kocası Mâlik b. en-Nadr Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Daha sonrasında Ebû Talhâ, ona evlenme teklifi etmiş fakat o sırada Müslüman olmayan Ebû Talhâ'nın bu teklifini Müslüman olmadığı için kabul etmemiştir. Kendisinin taptığı putların insan yapımı bir tahta parçası olduğunu, eğer bunlara tapmaktan vazgeçip İslâm'ı kabul ederse kendisiyle evleneceğini; hatta mihrini İslâm'ı seçmesine karşılık ona bağışlayacağını söylemiştir. Ebû Talhâ Müslüman olmuş, nitekim Ümmü Süleym dediği gibi mihrini ona bağışlamıştır. Ebû Talha'nın İslâm ile şereflenmesine vesile olan Ümmü Süleym'in bu evlilikten Ebû Umeyr ve Abdullah adında iki evlatları olmuştur. Evlatlarından Enes b. Mâlik'i Allah Resûlü'nün hizmetine vererek O'nun ahlâkından nasip almasına vesile olan Ümmü Süleym'in diğer bir evladı olan Ebu Umeyr küçük yaşta vefat etmiştir.¹¹⁰ Hz. Peygamber'in süt teyzesi olan Ümmü Süleym'i Hz. Peygamber ara ara ziyaret ederdi. O da eliyle yaptığı bir şeyi Allah Resûlü'ne hediye ederdi. Bir gün Allah Resûlü Ebu Umeyr'i üzgün görmüştü, sebebini sorduğunda ise annesi, onun kuşunun vefat ettiğini söylemişti. Allah Resûlü küçük Ebu Umeyr'in üzüntüsüne ortak olmuş onun başını okşayıp onu teselli etmiştir.¹¹¹

Ümmü Süleym, Allah ve Resûlü'ne olan bağlılığı, kanaatkârlığı, cesareti, sabrı, tevekkülü ve teslimiyeti ile mümin hanımlara örnek olmuştur.

2.2.30. Ümmü Şerîk (ö. ?)

İsmi, Guzeyye bint Câbir b. Hakîm el-Âmiriyye ed-Devsîyye'dir. Devs kabilesinden Ebu'l-Akr ile evli olan Ümmü Şerîk,¹¹² Müslümanlığı kabul ettikten sonra gizli bir şekilde Mekke'deki Kureyşli kadınlara İslâm'ı anlatmaya, tebliğ etmeye başlamıştır. Bu durum zaman sonra duyulunca Mekkeli müşrikler onu yakalayıp kabilesine teslim etmeye karar vermiş ve Ümmü Şerîk'in ifadesiyle ona kızgın güneşin altında işkence

¹¹⁰ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, 424-425-426-427; İsbahânî, 1974, c.II, 59; İbnu'l Cevzî, 2000, c.I, 337-338; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 345-346; İbn Hacer, 1994, c.VIII, 408; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, 93-94

¹¹¹ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.427

¹¹² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.154; İsbahânî, 1974, c.II, s.66; İbnu'l Cevzî, 2000, c.I, s.330.

yapmışlardır.¹¹³ Bir diğerk rivayete göre de kocası ile beraber Müslüman olduktan sonra kocası Ebu'l-Akr, Ebu Hureyre ile beraber hicret etmiştir. Bunun ardından Ümmü Şerîk'in evine gelen kocasının akrabaları ona, Müslüman olup olmadığını sormuşlar ve Müslüman olduğunu öğrenince ağır işkencelere maruz bırakmışlardır. Bu rivayetler neticesinde her iki durumda da Müslümanlığı kabul ettiği için müşrikler tarafından ağır işkenceler gören Ümmü Şerîk, dîni uğruna büyük bir sabır ve matânet göstermiş, nihayetinde de ona Allah Teâlâ'nın yardımı, ikrâmı gelmiştir. İkinci bölümde ayrıntılı olarak bahsedilecek olan bu yardım karşısında şaşkına dönen etrafındaki müşrikler Ümmü Şerîk'in dininin üstünlüğünü kabul ederek Müslüman olmuşlardır.¹¹⁴ Onlardan kurtulup tekrar Allah Resûlü'nün yanına Mekke'ye dönen Ümmü Şerîk, Müslümanlarla beraber Medine'ye hicret etmiştir. Oraya gittiğinde de İslâm'ı anlatma gayreti devam etmiştir. Allah Resûlü'nün evine yakın bir yerde oturan bu hanım sahâbî, Hz. Peygamber'e gelen misafirlere ikram eder onları ağırlardı.¹¹⁵ İslâm'ı tebliğ etme yolundaki gayretleri ve bu uğurda gördüğü türlü işkencelere göstermiş olduğu sabır ile tanınan bu hanım sahâbînin hayatı, Allah yolunda gösterilen samimi hizmetlerin mükâfâtının Cenâb-ı Hakk tarafından fazlasıyla ihsan edildiğini göstermektedir.

¹¹³ İsbekânî, 1974, c.II, s.66; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, s.330.

¹¹⁴ İbn Sa'd, 1968, c. VIII, s.155-156; İsbekânî, 1974, c.II, s.66; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, s.330.

¹¹⁵ Bayraktar Karahan, 2022, s.183-186

3. SAHÂBÎ HANIMLARIN ZÜHD YAŞANTISINDA ÖNE ÇIKAN KAVRAMLAR

Hanım sahâbîler, zühd yaşantısı yani; takvası, cömertliği, diğergamlığı, cesaretleri, tevekkülü, sabrı, şükürü, kanaatkâr olmaları, hem cesaretleriyle savaş meydanlarında göstermiş oldukları cihad; hem de nefislerine karşı yapmış oldukları cihad şuuru, her durumda Allah'tan razı olmaları, Allah ve Resûlü'ne duydukları muhabbet ve birçok güzel hasletleriyle kendinden sonraki nesillere örnek olmuş nâdide şahsiyetlerdir. Allah'ın emirlerini yerine getirmekteki hassasiyetleri, Allah Resûlü'nü rehber edinmekte ki gayretleri hiç şüphe yok ki bütün Müslüman hanımlar tarafından model alınması gereken husûsiyetlerdir. Çalışmanın bu bölümünde yukarıda kısaca hayatlarından bahsedilen hanım sahâbîlerin zühd yaşantısında öne çıkan kavramlardan ve bu kavramların hanım sahâbîlerin hayatlarındaki tezâhürlerinden bahsedilecektir.

3.1. Zühd, Takvâ ve Vera'

Zühd konusunda çalışmanın ilk bölümünde bilgi verildiğinden dolayı konu bitiminde hanım sahâbîlerin hayatlarında tezâhür eden örneklere değinilecektir.

Takvâ, sözlükte; korunmak, kişinin kendi nefisini korktuklarından sakındırması, bir şeyin zararından sakınmak, bir şeyi başka bir şey ile tehlikeden korumak, saygı göstermek gibi anlamlara gelir. Korumak anlamına gelen “*vikâye*” kökünden türemiştir.¹¹⁶ Allah Resûlü (s.a.s): “*Yarım hurma ile de olsa sadaka vererek kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz*”¹¹⁷ buyurmuştur. Bu hadis takvânın bir şeyi (kendinizi, nefsi) başka bir şey (yarım hurma ile de olsa sadaka vererek) ile tehlikeye karşı (cehennem ateşi) korumak olan anlamını ortaya çıkarması bakımından önemlidir.¹¹⁸

İstilahta ise, Allah'ın emrettiklerine uyup yasaklarından kaçınıp O'na karşı gelmekten ve günah işlemekten sakınmak, İslâm'ı daha ince ve derin bir anlayışla yaşamak, Allah'ın razı olmayacağı şeylerden uzaklaşmak gibi anlamlara gelir ve bu yaşayışta olan takva

¹¹⁶ İsfahânî, 1991, s.881; Cürçânî, 1983, s.65; Pakalın, 1993, s.386; Karaman, v.d., 2006, s.347; Cebecioğlu, 2009, s.625; Süleyman Uludağ, “*Takva*”, DİA, İstanbul, 2010, c.XXXIX. s.484, Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.342; İbn Fûrek, 2014, 172-173.

¹¹⁷ İbn Mâce, Zekât, 28

¹¹⁸ Hatice Şahin, *Kur'an'da Takva Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006, s.11

sahibi kimseye de muttakî denir.¹¹⁹ Yani muttakî, Allah'ın emrettiklerini yapıp, yasakladıklarından kaçınmak suretiyle hoşlanmadığı şeyle arasına engel koyup, ondan sakınarak Allah'ın azabından kendisini koruyan kimseye denmektedir.¹²⁰

Kur'ân- Kerîm'de takvânın 250'den fazla âyette zikredilmiş olması bu kavramın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Mekki âyetlerde "takvâ" kavramı daha çok müşriklere, Allah'ın âhiretteki azabından korkmaları manasında kullanılmıştır, Medeni âyetlerde ise bu korku ögesinin giderek dağıldığı ve Allah'a duyulan derin saygı ve dindarlık anlamında kullanıldığı görülür.¹²¹

Allah Teâlâ, "Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır (en çok takvâ sahibi olanınızdır)"¹²² buyurarak kendi katındaki değer, üstünlüğün takvâ da olduğunu belirtmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.s)'de veda haccında aynı manada üstünlüğün takvâ ile olduğunu ifade etmiştir. Bu âyet ve hadisten de anlaşılacağı üzere, İslâm dininde Allah'a giden yolda faziletin, üstünlüğün değişmez ölçüsü takvâdır.¹²³ Bu ölçüye riayet edildiğinde Allah'ın kişiye derin bir kavrayış, doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek bir anlayış vereceği bildirilmekte ve bu sakınmanın, Allah'a karşı duyulan saygının bir mükâfatı olarak âyette; kişinin kötülüklerinin Allah tarafında örtüleceği, kulunu bağışlayacağı müjdelenmektedir.¹²⁴

Takvâ sahibi kişilerin yani muttakîlerin Kur'ân'da geçen özelliklerine bakıldığında muttakîler; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe¹²⁵ ve gabya inanan,¹²⁶ namazını kılıp zekâtını veren,¹²⁷ kendilerine verilen rızıktan, bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcayan,¹²⁸ öfkelerini yenip, insanları affeden onlara iyilikte bulunan,¹²⁹ gecenin az bir kısmında uyuyup, seher vakitlerinde Rablerinden bağışlanma

¹¹⁹ Cürcânî, 1983, 65; Karaman, v.d., 2006, 349; Erginli, 2006, s.999; İsmail Karagöz, *Allah Sevdiği Allah Korkusu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s.137; Cebecioğlu, 2009, 625

¹²⁰ İmam Kurtûbî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'an*, (çev. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul, 1997, c.I, s.405; Karagöz, 2008, 141

¹²¹ Ömer Özsoy, İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr yayınları, Ankara, 2006, s.388.

¹²² Hucurat 49/13

¹²³ Erhan Yetik, *Hz. Peygamber(s.a.v)'in Zühd ve Takvası*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.7, Ağustos 1993, c.VII s.128

¹²⁴ Enfâl 8/29

¹²⁵ Bakara, 2/14, 177

¹²⁶ Bakara, 2/3

¹²⁷ Bakara 2/177

¹²⁸ Bakara 2/3; Al-i İmran 3/134

¹²⁹ Al-i İmran 3/134

dileyen,¹³⁰ darlıkta hastalıkta ve savaş zamanında sabreden,¹³¹ nefislerine zulmettikleri veya kötü bir şey yaptıkları zaman Allah'ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını dileyen, yaptığı kötülükte bile bile ısrar etmeyen,¹³² verdikleri söze sadık kalıp dosdoğru olan,¹³³ gınahtan sakınıp Rablerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyan,¹³⁴ salih amellerde bulunan¹³⁵ kimselerdir.¹³⁶ Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere takvâ, korkmak, sakınmak anlamlarının yanında Allah'a samimiyetle kullukta bulunmak, ibâdet etmek gibi manaları da içerisinde barındırmaktadır.

Yani takvâ, Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkmak, emirlerinden dışarı çıkmayıp sınırları koruyarak saygılı olmaktır.¹³⁷ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'e insanların en hayırlısının kim olduğu sorulduğunda onların Allah'tan en çok korkanlar olduğunu belirterek takvanın Hak katında ne denli önemli bir üstünlük ölçüsü olduğunu vurgulamıştır.¹³⁸ Yine birisi Allah Resûlü'ne gelip kendisi için bir tavsiye de bulunmasını istediğinde Hz. Peygamber (s.a.s) o kişiye, takvâyâ sınımsız sarılmasını zira bütün hayırları kendinde toplayan hasletin takvâ olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹ Allah Resûlü ve sahâbesi yaşamları boyunca Allah'ın rızasını kazanma yolunda gayret sarf etmişler ve bu yolda kendilerini Allah'tan uzaklaştıracak her şeyden imtina etmişlerdir.

Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Ubey b. Kâb (ö. 33/654) arasında geçen konuşma takvânın ne olduğunu ifade etmesi açısından güzel bir misaldir: Hz. Ömer bir gün Ubey b. Kâb'a "takvâ"nın ne olduğunu sorduğunda, Ubey b. Kâb ona: "Sen hiç dikenli bir yolda yürüdüün mü?" diye sormuş, Hz. Ömer "Evet" cevabını verince Ubey b. Kâb bu sefer: "Bu yolda yürürken ne yaptın?" dediğinde Hz. Ömer: "Elbiselerimi topladım ve mümkün olduğu kadar dikenlerden korundum" demiştir. Bunun üzerine Ubey b. Kâb: "İşte takvâ budur" diye cevap vermiştir.¹⁴⁰ Yani takvâ, kişinin kendini Allah'tan uzaklaştıracak her türlü fiilden koruması, titizlikle bu davranışlardan sakınmasıdır. Şairin şu beyitleri de konuya açıklık getirmesi açısından mânidardır:

¹³⁰ Zâriyât, 51/17-17

¹³¹ Bakara, 2/177

¹³² Al-i İmran, 3/135

¹³³ Bakara, 2/177; Tevbe, 9/7

¹³⁴ Enbiya, 21/48-49

¹³⁵ Meryem, 19/60

¹³⁶ Karagöz, 2008, 147-148

¹³⁷ Al-i İmran 3/102

¹³⁸ Müslim, Fezâil 168

¹³⁹ Kuşeyrî, 2001, s.141

¹⁴⁰ İmam Kurtûbî, 1997, c.I, 406.

“Bırak günahlar küçüğüyle büyüğüyle işte takvâ budur

Dikenli bir yolda, gördüğünden sakınarak yürüyen kimse gibi davran

Küçük günahı önemsiz görme, çünkü dağlar çakıl taşlarından olur.”¹⁴¹

Hz. Ali (ö. 40/661)’ye göre ise takvâ; “Allah’tan korkmak, Kur’ân-ı Kerîm ile amel edip, aza kanaat etmek, âhiret için hazırlık yapmaktır.” İbn Abbas (ö. 68687-88)’a göre ise takvâ; “itaatkâr olmak, isyankâr olmamak, şükretmek nankörlük etmemek ve Allah’ı çokça anmak O’nu hiçbir zaman unutmamaktır.”¹⁴² Yine Hz. Ali’ye göre, cömert olanlar dünyada insanların efendisi, takvâ sahibi olanlar da âhirette insanların efendisidir.¹⁴³

Takvâ, Allah’ın kulu için çizmiş olduğu sınırları aşmamak, o sınırlara hassasiyetle titizlik göstermek, nefsinin her türlü kötülükten korumaya çalışmaktır. Yukarıdaki şiir de ifade edildiği gibi hiçbir günahı küçük görmeyip titizlikle günahlardan uzaklaşmaktır. Önemsiz gibi gözüken, kişinin vermiş olduğu tavizler kapalı bir kapıyı sadece hafifçe aralamak gibidir; fakat unutulmamalıdır ki kapı aralandığında ufacık bir rüzgârla dahî açılabilir. Dolayısıyla hiçbir günahı küçük görmemek gerektiği gibi, günahın küçüklüğü büyüklüğünden ziyâde, günahın kime karşı işlendiğine bakılırsa daha hassas davranılacağı muhakkaktır.

Yukarıdaki manaya ek olarak takvâ; tasfiye olmuş bir kalbin insanı Allah’ın rızasına götürüşüdür. Herhangi bir fiili yaptığında kalpteki, Allah’ın rızasını kaybetme azabına dûçar olma korkusu ve bunun sebebi olan Allah sevgisidir. Yani takvâ, korkmak ve sevmek diye iki manayı da içinde barındırır. Takvâda ki korkmak yapılan şey karşısında Allah’ın azabını celbetme, vereceği ceza ya da cehennem korkusu olduğu gibi aynı zamanda Allah’ın rızasını, O’nun sevgisini kaybetme korkusudur. Zira O’nun sevgisini bulan kişi için bu sevgiyi kaybetmekten öte korku olmayacaktır. Bunun için de kul, Rabbi’nin kendinden istediklerine daha fazla riayet eder, yasaklarından imtina ettiği gibi emirlerini yerine getirmek içinde aynı titizliği gösterir. Böylece nefesine istediklerini vermez, onu kötülüklerden arındırır. Kalbinde Allah’tan başka şeylere değer vermeyerek, O’nun rızasına ulaşmak için gayret gösterir.

Tasavvufî anlamda takvâ ise, kişinin kalbini günahlardan arındırması, Allah’a itaat ederek ilahî cezadan korunmasıdır. Takvâ, kişiyi Allah’tan uzaklaştıran şeylerden uzaklaşmak,

¹⁴¹ İmam Kurtûbî, 1997, c.I, 406.

¹⁴² Karagöz, 2008, 142

¹⁴³ Kuşeyrî, 2001, 145

insana bahşedilmiş ömür sermayesini Allah'ın istekleri doğrultusunda doldurmak, O'nun her emrini titizlikle yerine getirmektir.¹⁴⁴

İlk dönem zâhidleri ve sûfleri Allah'tan sakınmaya, O'na sığınmaya ve şüpheli gördükleri şeylerden uzak durmaya ihtimam göstermişlerdir. Bu dönemde takvâdan bahsedilmiş; nedenleri, sonuçları, çeşitleri anlatılmış, tarifleri yapılmıştır. Sûfler kendileri için helal olan dünya nimetlerini ihtiyaçları kadar tüketmişler, bundan fazla tüketmemeyi takvâ sahibi olmanın bir gereği olarak görmüşlerdir.¹⁴⁵ Yine sûfler takvânın bütün iyilikleri ve güzel hasletleri kendinde topladığını belirtmişlerdir. Onlara göre takvânın özü, önce Allah'a şirk koştuktan, ardından çirkin ve günah sayılan fiillerden, bundan sonra günah olma ihtimali bulunan fiillerden uzak durmak en sonda da gereksiz ve lüzumu olmayan şeylerden uzaklaşmaktır. Nasrâbâdî (ö.367/978), insanın Allah'tan gayrı her şeyden kendisini korumasına takvâ demiştir. Başka birisi takvânın özünü yasak kılınan şeylerden uzak durmak ve nefis ile zıtlaşmak olarak tarif etmiştir. Çünkü onlara göre kul nefsin isteklerinden ne kadar uzaklaşırsa o kadar yakîni temâşa eder. Ebu Hasan Farisî'ye göre, takvânın zâhiri ve bâtni olmak üzere iki yönü vardır. Zâhiri, Allah'ın koymuş olduğu hudutlara uymak, bâtni ise ihlâs, yani samimiyet ve niyettir. Yine sûflere göre bir kişinin takvâ sahibi olduğuna üç şey delildir; bunlardan ilki kendisine lütfedilmeyen bir nimet hakkında en güzel şekilde tevekkül etmek, ikincisi kendisine lütfedilen bir nimet hakkında güzel bir şekilde rıza halini korumak, elinden kaçıp gidenler hakkında da güzel bir şekilde sabretmektir. Talk b. Habîb takvâyı tarif ederken onun, Allah'ın azabından korkulmasından dolayı Allah'tan gelmiş olan bir nur ile Allah'a itaat etmek olduğunu belirtmektedir. Bâyezîd-i Bistâmî (ö.234/848) hakkında anlatılan şu olay takvânın kalpte oluşturduğu rakikliği, inceliğini göstermesi bakımından manidardır: Rivayet olunur ki Bâyezîd bir çölde arkadaşıyla beraber elbisesini yıkadıktan sonra arkadaşı elbisesini kurutmak için bağın duvarına asmak istedi, lâkin Bâyezîd başkasına ait duvara kazık çakılmayacağını söyleyerek bunu reddetti. Bu sefer arkadaşı ağaca asmayı teklif etti, fakat Bâyezîd dalı kırılır diyerek ona da razı olmadı. Arkadaşı orda bulunan bir otun üzerine sermeyi teklif etti bu seferde Bâyezîd otun hayvanların gıdası olmasından dolayı üzerini örtmeyi uygun bulmadı ve nihayetinde sırtını güneşe dönüp, elbisesini de sırtına sererek kuruttu.

¹⁴⁴ Yılmaz, 2017, 156; Yılmaz, 2017a, 92.

¹⁴⁵ Uludağ, "Takvâ", *DİA*, İstanbul, 2010, c. XXXIX, s.485.

Yine böyle rakik bir kalbe sahip zâhidlerden Atabetü'l-Gulâm'ın bir yerde kış mevsiminde terlediğini görenler şaşırmış ve bunun sebebini sormuşlardır. O'da burada Rabbine âsi olduğunu belirtmiştir. Yanındakiler nasıl âsi olduğunu sorduğunda ise misafiri geldiğini ve elini yıkaması için duvardan bir parça toprak kopardığını ve duvarın sahibine bunu helal ettirmediğini ifade etmiştir.¹⁴⁶ Bu ve benzeri örneklerden de anlaşılacağı üzere kul helâle, harama azamî derece de dikkat gösterdiğinde Allah Teâlâ'dan gelen bir nur ile O'nun sevabını umarak O'na itaat etmeye devam eder.¹⁴⁷

Takvâ ile yakın anlamda olan Vera' kavramına bakılacak olursa; Vera' sözlükte; "sakınmak, kaçınmak" gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise vera', harama düşme korkusuyla şüpheli hususlardan kaçınmak, mübah ve mekruhlarda bile daha îtinâlı davranmak, Allah'ın hoşlanmadığı şeyden uzak durmak manasında kullanılır.¹⁴⁸ Bu haliyle takvânın ileri bir şekli olduğunu, takvânın mahzurlu olanı, vera'nın ise şüpheli olanı terk etmek¹⁴⁹ olduğunu söyleyenler olduğu gibi bunun tam tersi vera'nın mahzurlu olanı, takvânın ise şüpheli olanı terk etmek olduğu görüşünde olanlarda vardır.¹⁵⁰ Vera', zühdün ilk adımı başlangıcı kabul edilir. Çünkü vera' şüpheli olanı; zühd ise ihtiyaç duyulandan fazlasını terk etmektir. Vera' Kur'ân-ı Kerîm'de geçmezken, hadis-i şeriflerde farklı türevlerde kullanılmıştır.¹⁵¹ "*Vera'dan daha kolay ve sağlam bir yol görmedim.*"¹⁵² "*Vera' ehli ol, insanların en âbidi olursun.*"¹⁵³ şeklinde ki hadis-i şerifler vera'nın gerekliliğini, şüphelilerin terkinin önemini anlatmaktadır. "*Helal bellidir, haram da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli olan şeyler vardır. Bu şüpheliler Allah'ın koruluğudur. Koruluk etrafında koyun otlatanların sürüleri koruluğa dalabilir.*"¹⁵⁴ Bu hadis ise şüpheli şeylerden de titizlikle kaçınmak gerektiğini ifade etmektedir. Zira şüphelilerin etrafında dolaşmak onların içinde bulunmaya, bu durumda zamanla harama yaklaşmaya götürebilir.

Hazret-i Peygamber ve sahâbesinde olduğu gibi onlardan sonra gelenlerde şüpheli olan şeyler konusunda titiz davranmış kalplerine rahatsızlık veren şeylerden uzak

¹⁴⁶ Kuşeyrî, 2001, 142-144; Kelebâzî, t.y., s.98-99

¹⁴⁷ Muhâsibî, er-Riâye li Hukûkillâh, (tah. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. s.40

¹⁴⁸ Muhâsibî, t.y., 41; Kâşânî, 2015, 583; Cürçânî, 1983, 252; Cebecioğlu, 2009, 699; Süleyman Uludağ "*Verâ*", *DİA*, İstanbul, 2013, c.XLIII s.49; Yılmaz, 2017 157

¹⁴⁹ Kuşeyrî, 2001, 146

¹⁵⁰ Uludağ, "*Vera*", 49

¹⁵¹ Uludağ, "*Vera*", 49; Yılmaz, 2017, 157, Yılmaz, 2017a, 92

¹⁵² Buhârî, Buyû', 3

¹⁵³ İbn Mâce, Zühd, 24

¹⁵⁴ Müslim, Müsâkât, 107-108

durmuşlardır. Hz. Ebû Bekir'in harama düşme korkusuyla birçok helali terk ettiklerini belirtmesi,¹⁵⁵ Hz. Ömer'in Beytül mâle ait olan mumu sadece devletin işlerinde kullanması, yine beytül mâle ait olduğu için Ömer b. Abdülaziz'in miski koklamaktan uzak durması, Bişr el-Hâfi'nin kızkardeşine bir meşalenin ışığında yün eğireceği zaman umuma ait olduğu için izin vermemesi gibi örnekler bu konudaki hassasiyeti öne çıkarması bakımından elzemdir.¹⁵⁶

Tasavvufta Vera', takvânın ilk adımı ve zühdün ilk basamağı kabul edilir. Çünkü takvâ, şer'i ölçülere titizlikle riayet etmektir. Şüpheli olan şeylerden ve mubahların fazlasıyla meşgul olmaktan çekinmekte vera' gereğidir. Mâsivâyı kalpten çıkarmak ise zühdün gereğidir. Hz. Peygamber (s.a.v): *"Gönlüne şüphe düşüren şeyi bırak, şüphe düşürmeyene bak!"*¹⁵⁷ buyurarak şüphelilerden kaçınmanın önemine dikkat çekmişlerdir.¹⁵⁸

Serrac, vera'ı tevbeden sonraki ikinci makam kabul etmiş ve vera' ehlini üç tabakaya ayırmıştır. Bunlardan ilkinin şüphelilerden sakınmak olduğunu ifade etmiştir. İbn Sîrîn'de bu konuda kendisine vera'dan daha kolay gelen bir şey olmadığını zira bir şey gönlünde şüphe uyandırıyorsa onu hemen terk edeceğini ifade etmiştir. İkincisini de bir şeye el uzattığında kalbinin o şeyi yapmaya müsaade etmediği ve gönlünde daralma hasil eden şeylerden kaçınmak olarak ifade etmiştir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s): *"Günah, gönlünde daralma meydana getiren şeydir"*¹⁵⁹ buyurmuştur. Ebu Saîd Harrâz (ö.277/890)'da vera'nın, halka karşı zerre kadarda olsa haksızlık yapmaktan kaçınmak olduğunu ifade etmiştir. Vera'ya kalbinde titizlikle riayet eden mutasavvıflar şüpheli hiçbir şeye elini uzatamamışlardır. Nitekim bahsedildiğine göre Hâris Muhâsibî (ö.243/857) şüpheli bir şeye asla elini uzatamaz, ne zaman uzatacak olsa orta parmağındaki bir damar hemen atmaya başladığı. Üçüncü derecenin ise ariflerin mertebesi ve vera'nın en üst derecesi olduğu ifade edilmiştir. Kişinin, kendini Allah ile meşguliyetten alıkoyan her şeyi uğursuz sayması ve ondan uzaklaşması olarak tarif edilir. Buna göre vera'nın ilk derecesi avâmın, ikincisi havâssın, üçüncüsü ise havâssu'l-havâssın vera'ıdır denmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Kuşeyrî, 2001, 146

¹⁵⁶ Uludağ, "Vera", 49.

¹⁵⁷ Buhârî, Buyû, 3

¹⁵⁸ Yılmaz, 2017, 157-158

¹⁵⁹ Müslim, Birr, 14; Tirmizî, Zühd, 52

¹⁶⁰ Sühreverdi, 2010, 629; Yılmaz, 2017, 44-45

Gazzâlî verâ'yı dört dereceye ayırmıştır. Bunlardan ilki gûnahtan kendini korumaktır ki, bu mahkemelerde şahitlik ve velilik için gereklidir. İkincisi, haram ya da helal olması ihtimal dâhilinde olan şüphelilerden kaçınmaktır ki, bu da salihlerin verâ'dır. Üçüncüsü, kişiyi harama götürme ihtimali olan helallerden kaçınmaktır ki, bu da takvâ ehlinin verâ'dır. Son olarak dördüncüsü ise Allah'a daha fazla yakın olmak adına vaktinin her anını O'ndan başkasına harcamaktan kaçınmaktır ki, bu da siddıkların verâ'dır.¹⁶¹

Sûfîler dini konularda hassas davranmanın, ince düşüncenin öneminin büyük olduğunu vurgulamışlar ve ona göre yaşamışlardır. Yûnus b. Ubeyd (ö.139/756), vera'yı şüphe uyandıran her şeyden uzak durmak onu terk etmek ve her daim nefis muhasebesi halinde olmaktır diye tanımlamıştır. Yahya b. Muâz'a göre verâ', te'vil işine hiç karışmadan Şer'i ilmin sınırında kalmaktır. Yine Yahya b. Muâz verâ'nın zâhiri ve bâtinî iki şekli olduğunu, zâhiri olanın Allah rızası dışında bir şeyin kişiye herhangi bir yaptırımının olmaması, bâtinî olanın ise kalbe Allah'tan başka bir şeyi yerleştirmemek olduğunu ifade etmektedir. Verâ'dan daha kolay bir şey olmadığını belirten Süfyân-ı Sevrî, insanın vicdanında iz oluşturan her türlü davranışı terk eder olur biter diyerek bunun kişi için çokta zor olmadığını belirtmiştir.¹⁶²

Yukarıda tanımı yapılan takvâ ve verâ' kavramlarının hanım sahâbelerin hayatlarındaki tezâhürlerine bakılacak olursa; Allah Resûlü takvâ üzere bir hayat yaşamış ve kendi terbiyesinde yetiştirdiği kızı Hz. Fâtma'yı da takvâ üzere yetiştirmiştir. Dünyada çekilen sıkıntıların geçici olduğunu, sıkıntı zamanlarında kendinden daha zor durumdakilere bakıp şükretmeyi, eldeki nimetlerle yetinmeyi ve böyle bir hayat sürmesini, bunun daha hayırlı olacağını bildirmiştir. Bunun bir misali şu hâdise de görülür: Savaş esirleri edinildiği bir dönem de elleri değirmende un öğütmekten kabaran Hz.Fâtıma, babasına ilk gidişinde esirlerden birini kendisine yardımcı olarak vermesini talep etmiş; lâkin utanıp geri dönünce bu sefer kuyudan su çekip taşımaktan yorulan Hz. Ali, Allah Resûlü'nün yanına gidip kendisinin ve Hz. Fâtıma'nın zor durumlarını anlatıp kendilerine esirlerden bir yardımcı vermelerini istemiştir. Ancak Hz. Peygamber: *"Allah'a yemin olsun ki, şu suffe ehli aç iken, onlara infak edecek bir şey bulamazken, onları bırakıp da sizlere verecek değilim. Ben o esirleri satıp ele geçeni onlara infak ediyorum."* buyurmuş Hz. Ali'de bu sözler üzerine eve dönmüştür. Evlerinde yorganlarıyla başını örttüklerinde ayakları, ayaklarını örttüklerinde de başları açık kalıyordu. Allah Resûlü onların yanına

¹⁶¹ Gazzâlî, t.y., c.I, s.18.

¹⁶² Kuşeyrî, 2001, s.147-148.

gidince onlara: size istediğiniz şeyden daha hayırlı bir şey söyleyeyim mi demiş ve Cibril'in kendisine öğrettiği gibi, her namaz sonrasında on defa “*Sübhânallah*”, on defa “*Elhamdülillah*”, on defa “*Allahu Ekber*”. Yatağa girdiklerinde de otuz üç defa “*Sübhânallah*”, otuz üç defa “*Elhamdülillah*”, otuz üç defa “*Allahu Ekber*” demelerini tembihlemiştir. Hz. Ali, Allah Resûlü'nden öğrendikten sonra bunu okumaktan hiç vazgeçemediklerini söylemektedir.¹⁶³

Hız. Fâtıma büyüyüp evlenme çağına gelince onunla evlenmek isteyenler olmuşsa da Hz. Peygamber hiçbirine sıcak bakmamış, bir tek Hz. Ali'nin teklifine olumlu cevap vermiştir. Hz. Ali ile Hz. Fâtıma Medine'ye hicret ettikten kısa bir süre sonra evlenmişlerdir. Hz. Ali'nin o sıralar mehir olarak verecek malı olmadığından bazı rivayetlere göre zırhını, bazı rivayetlere göre de bir miktar eşyasını veya devesini satıp mehir olarak vermiştir. Hz. Fâtıma'nın evlendiklerinde çeyizinin mütevazılığı da gelen rivayetlerle bilinmektedir. Zira Hz. Fâtıma'nın çeyizi; deriden bir yatak, hurma lifinden yastık, el değirmeni ve su kırbaşıyla posttan ibaretti. Deri sergiyi gece yatak olarak kullandıkları, gündüzde üzerinde oturmak için serdikleri bilinir.¹⁶⁴

Hız. Fâtıma zühd ve takvâ üzere bir hayat sürmüştür. Yokluk yüzünden, çekmiş olduğu sıkıntılar sebebiyle dert yandığına rastlanmamış;¹⁶⁵ kanaatkârlığı, hayâsı, tevâzûsu, merhameti, cesurluğu ve doğru sözlülüğüyle¹⁶⁶ mümin hanımlar arasında en faziletliilerden olmuştur.¹⁶⁷ Hz. Peygamber (s.a.s)'de Hz. Fâtıma'nın cennetlik hanımların en üstünlerinden olduğunu bildirmiş¹⁶⁸ ve onun kendisinden bir parça olduğunu, onu üzen şeyin kendisini üzeceğini söyleyerek Hz. Fâtıma'ya verdiği değeri göstermiştir.¹⁶⁹

Hanım sahâbîlerin kalbindeki takvâ şuuru ve Allah sevgisi onları yanlış bir şey yapmaktan korumuş, yaptıkları her şeyde daha titiz davranmalarını sağlamıştır. Bunun bir örneği de Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Esmâ'nın hayatında görülmektedir. Cahiliye döneminde babasından boşanan ve İslâmiyeti kabul etmeyen annesi Kuteyle aradan yıllar geçtikten sonra kızını ziyarete gelmiştir. Hz. Esmâ'da Allah'ın emrine aykırı bir şey yapmaktan korkmuş, onun Müslüman olup olmadığını bilmediği için onu evine alıp

¹⁶³ İbni Sâd, 1968, c.VIII, 26; İsbahânî, 1974, c.II, 41; İbn'ul Cevzî, 2000, c.I, 308-309

¹⁶⁴ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, 19-20-21-22; İbnu Hacer, 1994, c.VIII, 263; Kandemir, “Fâtıma” XII, 219; İbn'ul Cevzî, 2000, c.I, 308;

¹⁶⁵ Emre, İstanbul, 2019, s.136

¹⁶⁶ İsbahânî, 1974, c.II 41 İbnu Hacer, 1994, c.VIII, 264

¹⁶⁷ Atila Gökdemir, *Türk İslam Edebiyatında Hz. Fatıma*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2019, s.31

¹⁶⁸ İbnu Hacer, 1994, c.VIII, 264

¹⁶⁹ İsbahânî, 1974, c.II 40; İbnu Hacer, 1994, c.VIII, 265

almamakta tereddüt etmiş ve hemen Hz. Aişe'yi durumu arz etmesi için Allah Resûlü'ne göndermiştir. Karşısındaki annesi bile olsa Allah ve Resûlü'nden gelecek cevaba göre hareket etmek için hazır bir şekilde beklemektedir. Zira onun bu davranışı, kalbindeki takvâ duygusundan, Allah ve Resûlü'nü incitecek bir şey yapmaktan çekinmesinden kaynaklanmaktadır. Hz. Esmâ, bu halde Allah Resûlü'nden gelecek emri beklerken, Allah Teâlâ Hz. Esmâ'nın şahsında tüm müminlere muhteşem bir ilkeyi bildiren âyeti inzal buyurmuştur. İnen âyete göre, Allah Teâlâ, İslâm'a karşı bir savaşı olmayan, kendisini yurdundan çıkarmaya çalışmayanlara karşı iyi muamele de bulunulmasını ve âdil davranılmasını yasaklamamış, adaletle davrananları övmüştür. Allah Resûlü'de annesini evine almasını söyleyince bu haberden sonra Hz. Esmâ, annesini evine kabul etmiştir.¹⁷⁰ Hz. Esmâ'nın kalbindeki bu hassasiyet, Allah ve Resûlü'nü üzecek yanlış bir şey yapmaktan korkması, günah işlemekten titizlikle sakınması kalbindeki takva ve vera' gereğidir.

Bir diğer misal de Allah yolunda büyük fedakârlıklarda bulunmuş, İslâm'ı yaşamak uğruna vatanını terk etmiş, hem de iki ayrı yere hicret etmiş olan Hz. Esmâ bint Umeys'in hayatında görülmektedir. Hz. Esmâ bint Umeys ve Ca'fer b. Ebû Tâlib Mekke'de müşriklerin zulmü ve baskıları sonrası diğer Müslümanlarla beraber Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Aradan yıllar geçmiş ve Allah Resûlü diğer Müslümanlarla Medine'ye hicret edince onlarda Medine'ye hicret edip Allah Resûlü'ne kavuşmuşlardır. Hatta onlar geldiklerinde Müslümanlar Hayber'i fethetmiş henüz Hayber'den de ayrılmamışlardı. Allah Resûlü'nün ve sahâbîlerin Hayber'de olduğunu öğrenince muhacirler, Allah Resûlü'ne biran önce kavuşmak için Hayber'den gelmelerini beklememiş Hayber'e gitmişlerdir. Allah Resûlü Ca'fer b. Ebû Tâlib başkanlığında gelen Habeşistan muhacirlerini görünce Hayber'in fethine mi sevineyim yoksa Ca'fer'in gelişine mi diyerek onların gelmesinden ne kadar memnun olduğunu ifade etmişlerdir. Zira onlar en zor zamanda Allah rızası için Müslümanlığı yaşamak, yaşatmak adına hicret etmişlerdir. Hâl böyle iken Habeşistan muhacirlerinin yeni geldiği vakitlerde Hz. Ömer, Hz. Esmâ'ya kendilerinin hicret sevabında onları geçtiğini ifade etmiştir. Hz. Esmâ'da zor zamanlarda onların yanında Allah Resûlü'nün olduğunu, açlarını doyurup sıkıntılarını giderdiğini, kendilerinin ise Habeşistan'da bunlardan mahrum kaldıklarını, uzakta olduklarını ifade etmiş ve bu durumu Allah Resûlü'ne arz etmiştir. Bazı kimselerin hicret konusunda kendilerine karşı övündüğünü belirtince Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara bir, kendilerine

¹⁷⁰ İbn Sa'd, 1968, 252; Bayraktar Karahan, 2022, 190

ise iki hicret sevabı olduğunu belirterek yapmış olduğu fedakârlığın Allah ve Resûlü katındaki kıymetini göstermiştir.¹⁷¹ Bakıldığında sahâbîler arasındaki yarışlar herhangi bir dünyalık uğruna ya da nefislerinin istediği bir şey uğruna değil, onlar arasındaki yarışlar hayır ve sevap konusunda olmaktadır. Bu da onların iman ve takvâlarının bir tezâhürü olarak anlaşılmaktadır. Onların kendi aralarındaki yarışları dahi Allah ve Resûlü uğrunda, bu dünyayı değil ahiret yurdunu kazanma yolunda olmuştur.

Yine başka bir örnekte dünyayı değil âhireti tercih eden, asıl hayatın âhiret hayatı olduğunu öğütleyen hanım sahâbîlerden birisi de Hz. Ümmü Süleym yani Rumeysa'dır. Zira o dünyalığa değer vermediğini, kendisiyle evlenmek isteyen Ebû Talha'ya söylemiş olduğu evlenme şartıyla göstermiştir. Ebû Talha henüz Müslüman olmadığı zamanlarda Ümmü Süleym ile evlenmek istemiş lâkin Ümmü Süleym onunla ancak Müslüman olduğu takdirde evleneceğini ifade etmiştir. Hatta ona eğer Müslüman olursa bunu kendisinin mihri sayacağını ve ondan başka bir mihir talebinde bulunmayacağını belirtmiştir. Maddenin insanı bu kadar kuşatmış olduğu bu dönemde Ümmü Süleym'in bu isteği takvayı, kulluğu, asıl hayatın ne olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca Ümmü Süleym, Ebû Talha'ya kendisine yararı olmayan şeylere tapmanın bir fayda sağlamayacağını, bir insanın elinde yapılmış ağaç parçalarının kimseye yararının da zararının da dokunmayacağını söyleyerek onu İslâm'a davet etmiş, ancak bu şartla onunla evleneceğini belirtmiştir. Ümmü Süleym'in bu sözlerinden etkilenen ve zihninde sorgulamaya başlayan Ebû Talha nihayet Müslüman olmaya karar vermiştir. O'nun İslâm ile şereflenmesinde muhakkak ki Ümmü Süleym'in hakikati bulma yolunda ona etmiş olduğu yardım, dinindeki samimiyeti, dünyaya karşı takınmış olduğu tavır etkili olmuştur. Zira o dünyalık nimetleri önemsememiş asıl hayatın âhiret hayatı olduğunu bilerek yaşamıştır. Mihrini ona bağışlayacak olması ondan dünyalığa dair bir talepte bulunmaması kalbindeki takvayı gösteren misallerdir. Ebu Talha'nın Müslüman olmasının ardından Ümmü Süleym onunla evlenmiş ve dediği gibi mihrini de ona bağışlamıştır. Zira onun mihri, İslâm'dı, Ebû Talha'nın Müslüman olmasıydı. Ümmü Süleym için bu dünyada bir kişinin onun vesilesiyle hidayet bulmasından daha büyük bir kazanç bulunmamaktadır.¹⁷²

¹⁷¹ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.280; İsbahâni, 1974, c.II, s.74; İbnu'l-Cevzî, 2000, c.I, s.336; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, s.15; İbn Hacer, 1994, C.VIII, s.16; Topbaş, 2005, c.II, s.381; Bayraktar Karahan, 2022, 299

¹⁷² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.426-427; İsbahâni, 1974, c.II, s.59; İbnu'l-Cevzî, c.I, s.337-338; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.408; M. Zihni Efendi, 1982,94; Bayraktar Karahan, 2022, 222-223

İbâdete verilen önem ve aralarında âhret azığı toplama gayretini anlatan başka bir örnek de hanımların sözcüsü olan Esmâ bint Yezîd'in hayatında görülmektedir. Esmâ bint Yezîd hitâbeti güzel, akıllı, dini öğrenmek için sormaktan araştırmaktan çekinmeyen bir hanım sahâbîdir. Bir gün yine kendi başına çözemediği bir konuyu Allah Resûlü'ne arz etmek üzere huzurlarına varmış ve kendisinin kadınların elçisi olarak geldiğini belirttikten sonra son derece veciz bir üslûp ile aklını kurcalayan o soruyu sormuştur. Esmâ bint Yezîd Allah Resûlü'ne kendisinin bütün erkek ve kadınlara gönderildiğini, kendilerinin de O'na ve Rabbine iman ettiğini belirtmiştir. Devamında o, kendilerinin kadın olduğu için evlerde kaldığını, çocuklarıyla ilgilendiğini; erkeklerin ise Cuma namazı kılmak, camiye cemaate çıkmak, hasta ziyareti yapmak, cenazelere katılmak, Allah yolunda cihad etmek gibi hususlarda kendilerine üstünlük sağladığını belirtmiştir. Konuşmasına devam eden Hz. Esmâ onların hac veya umre için yahut düşmanla savaşmak için evlerinden çıktığında geride bıraktığı malları kendilerinin koruduklarını, çocuklarına baktıklarını, iplik eğirip onlara elbise yaptıklarını ifade etmiştir. Bunun ardından da Hz. Esmâ aklına takılan o soruyu Allah Resûlü'ne yöneltmiş ve tüm bunlara göre onların kazanmış olduğu hayır ve sevaplarda kadınların bu sevaba ortak olup olamayacaklarını sormuştur. Allah Resûlü (s.a.v.) Hz. Esmâ'nın bu sözlerini takdir etmiş ve etrafındakilere dönerek bu kadının din konusunda sorduğu bu sorudan daha güzel bir söz işitip işitmediklerini sormuştur. Ardından Hz. Esmâ'ya dönmüş ve bir kadının kocasıyla güzel geçinmesinin ve onun hoşnutluğunu kazanmasının sevap bakımından saymış olduğu üstünlüklere denk olduğunu ifade etmiştir. Bu olaydan sonra Hz. Esmâ "*hatîbetü'n-Nisâ*" olarak anılmaya başlamıştır.¹⁷³

Fâtıma bint Hattâb da kalbindeki iman ve takvânın gücüyle, dînine samimi bir şekilde bağlı olmanın etkisi ile Ömer b. Hattâb'ın, İslâmiyet'i girmesine vesile olan bir hanım sahâbîdir. Hz. Fâtıma ve kocası Saîd b. Zeyd Müslüman olmuşlardı. Lâkin bu durumu abisi Ömer b. Hattâb'tan gizliyorlardı. Habbâb b. Eret ara ara onların yanına gelir ve onlara Kur'ân okurdu. Yine böyle bir günde Ömer b. Hattâb, Hz. Peygamber için verilmiş olan ölüm kararını uygulamak üzere yola koyulmuştu. Fakat yol üzerinde rastladığı birinden, kardeşi ve eniştesinin zaten Müslüman olduklarını öğrenince çok hiddetlenmiş ve yolunu değiştirip kardeşinin evine yönelmişti. O sırada Habbâb b. Eret, Fâtıma ve kocasına gelen âyetlerden okuyordu. İçeriye giren Ömer b. Hattâb önce eniştesini ardından da kardeşi Fâtıma'yı Müslüman oldukları için tartakladı. Bunun ardından

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, 1989, c.II, s.18-19; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.21

kalbindeki iman gücüyle abisi Ömer b. Hattâb'ın karşısına geçen Fâtıma, Allah ve Resûlü'ne iman ettiklerini, doğru yol olan İslâm'ı bulduktan sonra ondan korkmadıklarını büyük bir cesaretle söylemiştir. Kardeşinin bu söyleminden sonra kalbi yumuşayan Ömer, Hz. Fâtıma'dan okudukları şeyi istemiş, uygun koşullar sağlandıktan sonra da Kur'ân âyetleri kendisine verilmiştir. Âyetleri okuyunca Allah Resûlü'ne gidip iman etmiş ve İslâmiyet'i seçmiştir. Şüphesiz ki onun Müslüman olmasında kardeşi Fâtıma'nın kalbindeki iman ve takvâ şuuru ile dînine samimiyetle bağlı olmasının etkisi büyüktür.¹⁷⁴

Zühdün, dünyadan tamamen el etek çekerek yaşamak olmadığını, İslâm dininin; ibâdette, sevgide, susmada konuşmada, yemede içmede hâsılı her hususta dengeli olmayı emrettiğini hatırlatan bir örnek Ümmü'd-Derdâ'nın hayatında görülmektedir. Zira o, dînine bağlı ibâdetlerine düşkün ve akıllı bir kadındır. Kocası Ebü'd-derdâ'dan önce Müslüman olmuş hatta eşinin Müslüman olmasına da katkısı olmuştur. Ebü'd-Derdâ Müslüman olduktan sonra ibâdetler konusunda aşırılığa kaçmış öyle ki neredeyse dünyadan elini eteğini çekecek konuma gelmiştir. Allah Resûlü Medine'ye hicret edince Ebü'd-Derdâ ile Selmân-ı Fârisî'yi kardeş ilan etmişti. Selmân bir gün Ebü'd-Derdâ'yı ziyaret etmek için evine gittiğinde Ümmü'd-Derdâ'yı eski kıyafetler içinde perişan bir halde görünce bunun sebebini sormuş, Ümmü'd-Derdâ'da sitemli bir şekilde kardeşinin dünyayla işi olmadığını belirtmişti. Bunun üzerine Selmân-ı Fârisî sünnete aykırı olan bu zühd anlayışının doğru olmadığını, kendisinin üzerinde ailesinin de hakkı bulunduğunu Ebü'd-Derdâ'ya hatırlatmıştır. Bu durumu öğrenen Allah Resûlü de Selmân'ın haklı olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Yine zühdün, içinde aşırılık, gösteriş barındırmayan bir kavram olduğunu anlatan misallerden birisine de Şifâ bint Abdullah'ın hayatında rastlanmaktadır. Şifâ bint Abdullah akıllı, zeki, okuma yazma bilen ve faziletli bir hanımdır. Bir gün yolda ağır ağır yürüyerek yavaş yavaş konuşan bazı kimselere rastladığında bunların kimler olduğunu sorar. Onların zühd sahibi kimseler olduğuna dair cevap alınca, Hz. Ömer'in gerçek bir zâhid olduğunu buna rağmen söz söylediğinde işitildiğini, yürüdüğünde de hızlı bir şekilde yürüdüğünü hatırlatıp onları bu abartılı tavırları konusunda uyarmıştır.¹⁷⁶ Ayrıca

¹⁷⁴ İbn Hişam, 2006, c.I, s.459-461

¹⁷⁵ Tirmizî, Zühd, 63; İbn sa'd, 1968, c.IV, s.75

¹⁷⁶ İbn Sa'd, 1968, c.III, s.290; M. Zihni Efendi, 1982, c.I, s.400

o, ibâdetlere ve cemaatle namaza devam konusuna çok önem verirdi. Bir gün mazereti sebebiyle cemaate katılmayan damadını bu konuda azarladığı bilinmektedir.¹⁷⁷

Görüldüğü üzere hanım sahâbîler asıl hayatın âhîret hayatı olduğu bilinciyle yaşamışlardır. Onlar için Allah ve Resûlü'nün rızası her şeyin üstünde olmuş, âhîret azıklarını doldurmanın derdiyle dertlenmişlerdir. Bu uğurda ibâdetlerine, muamelelerine, aile hayatlarına hassasiyet göstermişler, kendilerini Allah'tan uzaklaştıracak her işten kaçınmışlardır. Karşılarında İslâm'ı seçmeyen kişi kendi canlarından biri dahi olsa tereddüt etmeden Allah ve Resûlü'nü tercih etmişler, onlara da adaletle muamele etmişlerdir. Tüm bunları yaparken de dînin emrettiği ölçülere riayet etmişlerdir. Her türlü aşırıktan uzak durmuşlar, dünya ve âhîret dengesini bozmamışlardır.

3.2. İsar

Sözlükte “*herhangi bir şeyi veya bir kimseyi diğerine (ya da kendi nefesine) tercih etmek, üstün kılmak*” manasındadır. Kişinin kendisi ihtiyaç durumunda olsa dahi elinde var olan imkânları muhtaç olan kimseler için kullanması, fedakârlıkta bulunması anlamına gelir. Cömertliğin ileri bir derecesi olan îsâr, Türkçe de “*diğergamlık ve özgecilik*” terimleriyle ifade edilmiştir.¹⁷⁸ İsar kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde terim manasında “*kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları (din kardeşini) kendilerine tercih ederler*”¹⁷⁹ şeklinde kullanıldığı gibi dört yerde de sözlük manasında “*(birini diğerine) üstün kılmak*”,¹⁸⁰ “*tercih etmek*”,¹⁸¹ şeklinde kullanılmıştır.¹⁸²

İsârda bulunan kimse, halinden şikâyet edecek, yokluğa sabredemeyecek veya başkalarına el açacak duruma düşmemelidir. İmam Kurtûbî böyle kimselerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarının daha efdal olduğunu söylemektedir. Zira âyette¹⁸³ ensar, muhacire verdiklerinden dolayı kalbinde bir korku kaygı hissetmemekte, verdikten sonra kimseden bir şey dilenmemektedir. Onlara göre vermek, malı elde tutmaktan daha

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, s.162-163; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.202-203

¹⁷⁸ İsfahânî, 1991, s.62; Gazzâlî, t.y., c.III s.257; Kâşânî, 2015, 94; İmam Kurtûbî, 2003, c.XVII s. 219; İbn Manzur, 1996, c.IV s. 7; Cürçânî, 1983, 40; Mustafa Çağrı, “İsar”, DİA, İstanbul, 2000, c.XXII, 490; Karaman, v.d., 2006, 322; Erginli, 2006, 489; Cebecioğlu, 2009, 318; Görmez, v.d., 2015, 274; Himmet Konur, “İsar”, Özköse (ed.), *Tasavvuf el Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s.380

¹⁷⁹ Haşr, 59/9

¹⁸⁰ Yusuf, 12/91

¹⁸¹ Taha, 20/72; Nâziât, 79/38; el-A'lâ, 87/16

¹⁸² İsfahânî, 1991, 62; Çağrı, “İsar”, İstanbul, c.XXII, 490

¹⁸³ Haşr 59/9

üstündür. Allah Resûlü’de hadis-i şerifte bir kimsenin elindekilerin hepsini muhtaç kimselere verdikten sonra kendisinin diğer kimselerden yardım talebinde bulunmasını kınamıştır.¹⁸⁴

İnsanlara malından sadaka ya da zekât vermek güzel görülen bir davranış biçimidir fakat bu durumdan daha üstün bir davranış biçimi ise îsârdır. Yani kendisinin de ihtiyacı varken karşısındakini düşünüp verebilmek, kendini ona tercih edebilmektir. Bu durum, tıpkı inançları uğruna birçok şeyi geride bırakarak Mekke’den Medine’ye hicret eden muhacirlere, ensarın göstermiş olduğu kardeşlik ahlâkı gibidir. Bu güzel kardeşliğin neticesinde Allahu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de kendileri muhtaç olduğu halde nefsinin cimriliğinden kurtulup, onları kendilerine tercih edenlerden övgüyle bahsetmiştir.¹⁸⁵

Ensar ve muhaciri öven bu âyetin iniş sebebiyle ilgili anlatılan hadise îsârın gerçek manada sahâbenin hayatında nasıl tezahür ettiğini göstermesi bakımından elzemdir: Bir gün Allah Resûlü’nün yanına bir adam gelir, aç ve fakir olduğunu söyler. Allah Resûlü’nün evinde de sudan başka bir şey olmadığı öğrenilince, Hz. Peygamber sahâbesine döner ve: *“Bu akşam bu kardeşini misafir edip doyuracak kimse var mı?”* diye sorar. Bunun üzerine ensardan bir kişi misafir edeceğini söyler ve onu alıp evine götürür. Evine gidince hanımına evde yemeye ne olduğunu sorduğunda hanımı sadece çocuklara yetecek kadar bir şeyler olduğunu söyler. Bunun üzerine hanımına, çocukları oyalamasını yemeği misafire ikram etmesini; misafir, ev halkının aç kaldığını düşünüp üzülmesin diye de yanan ışığı söndürmesini, kendilerinin de yiyor gibi yapmalarını ister. Hanımı eşinin söylediklerini aynı şekilde yerine getirir ve böylece kendileri de geceyi aç geçirmiş olurlar. Sabahleyin Allah Resûlü’nün yanına gidince Hz. Peygamber (s.a.s), bu sahâbînin akşam misafirine yapmış oldukları davranıştan Allah’ın razı olduğunu, haklarında inen âyetle bildirir.¹⁸⁶ Bu olayda da görüldüğü gibi îsâr vermenin en zirvesidir. Aynı zamanda îsâr merhametin ve fedakârlığın bir göstergesidir.¹⁸⁷ Fedakârlık sende olanı olmayana vermek, yeri geldiğinde onun için kendinde olan şeylerden vazgeçip, kendi hakkından ferâgatta bulunmaktır. Bu vazgeçiş bazen malından, bazen canından,

¹⁸⁴ Dârimî, Zekat, 25; İmam Kurtûbî, 2003, c.XVII s.220-221; Çağrıcı, “İsâr”, İstanbul, 490; Karaman, v.d., 2006, 322

¹⁸⁵ Konur, 2018, 380; Haşr, 59/9

¹⁸⁶ Haşr, 59/9; Buhârî, Menakıbü’l-Ensar, 10; Gazzâli, t.y., c.III s.257; İmam Kurtûbî, 2003, c.XVII, s.216-217; Ayhan Kaya, *Teorik ve Pratik Açından İnfak ve İsâr Ahlakı*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, 2013, c.XVII, s.314; Görmez, v.d., Ankara, 2015, c.III, S.273-274

¹⁸⁷ Cebecioğlu, 2009, 318; Görmez, v.d., 2015, c.III, 274

bazen rahatından, bazen zamanından, bazen de yukarıda bahsedildiği üzere bir lokma ekmeğindedir. Tüm bunları yaparken de tek bir gaye güdülür o da Allah'ın rızasıdır.¹⁸⁸

Hız. Peygamber kendisinden bir şey istenildiğinde kimseyi geri çevirmezdi. Nitekim hanım sahâbîlerden birisi kendisine giymesi için bir aba örüp getirmişti. Allah Resûlü'nün de ihtiyacı olduğu için onu kabul etmişti. Kıyafeti giyinip sahâbesinin yanına gittiğinde ashâbından bir kişi Allah Resûlü'nün üzerindeki kıyafeti kendisinden istemiş, Hız. Peygamber (s.a.s), kendi ihtiyacı olduğu halde isteyen bu kişinin talebini geri çevirmemiş ve evine vardktan sonra kıyafeti ona göndertmiştir. Diğer sahâbîler ise Allah Resûlü'nün bu kıyafeti ihtiyacı olduğu için kabul ettiğini söyleyip, O'ndan bunu isteyen sahâbîye iyi bir şey yapmadığını belirttiklerinde o sahâbî, kıyafeti giymek için değil Allah Resûlü'ne ait bu kıyafeti kendisine kefen yapmak için istediğini ifade etmiştir. Ve nitekim de istediği gibi olmuştur.¹⁸⁹ Hız. Peygamber, kendisinin ihtiyacı olmasına rağmen, birisi O'ndan bir şey istediğinde kimseyi geri çevirmemiştir. O'nun bu cömert davranışı da îsârın en güzel örneklerinden biri olmuştur.¹⁹⁰ Fedâkâr bir gönülle yapılan îsâr örneğinin bir benzeri de Allah Resûlü'nün takvâ üzere yetiştirdiği kızı Hız. Fâtıma'nın hayatında görülmektedir. Hız. Fatıma ve Hız. Ali oruç tutup iftar edecekleri bir esnada kapıları çalar. Kapıda ki şahıs fakir ve aç olduğunu yiyecek bir şeye muhtaç olduğunu söyleyince onlar da kapılarına gelip kendilerinden isteyen bu kişiyi eli boş çevirmezler ve akşam iftarda yiyecekleri azıklarını fakire verirler, kendileri de o akşam aç kalırlar.¹⁹¹

Sûfilere göre îsar kavramına bakıldığında onların îsarı, bazen cûd ve sehâ kelimeleriyle de kullandığı görülmektedir. Nitekim Kuşeyrî, kişinin kendisi ihtiyaç halinde olsa dahî başkasını kendine tercih edip karşıdakine vermesi demek olan îsâr konusunu bu başlık altında incelemiştir. Ona göre sûfilere göre cûd ve sehâ arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. (Bu iki kelime arasında bazı mana farklılıklarının olduğunu savunanlarda vardır.) Kuşeyrî, sûfilere göre cömert olmanın ilk basamağının sehâ olduğunu, ardından cûd geldiğini, ondan sonra da en son basamak olan îsârın geldiğini ifade etmektedir. Bu üç kelimeyi tek tek açıklayan Kuşeyrî'ye göre, sahâvet elindeki varlığın bir miktarını veren kalanını da bırakan kişiye denmektedir. Cûd sahibi kimse varlığının çoğunu veren, kendisine de az bir miktar bırakan kimsedir. Îsâr ehli kimse ise

¹⁸⁸ Görmez, v.d., 2015, c.III, 275

¹⁸⁹ Buhârî, Libâs, 18; Buhârî, Cenâiz, 28

¹⁹⁰ Görmez, v.d., 2015, c.III, 275

¹⁹¹ Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, (çev. Suat Yıldırım, v.d.), Akçağ Yayınları, c.XXII s.335-336; Gökdemir, 2019, s.12

zorluklara ve sıkıntılara sabrederek az bir miktar olan kazancına başkasını tercih eden kimsedir. Kuşeyrî bu kişinin îsâr sahibi olduğunu belirtmiştir. Îsâr da bulunmanın ne kadar önemli bir husus olduğunu bilen sûfiler, vermek kadar verirken karşıdakini incitmemeye de titizlik gösterirlerdi. Öyle ki, onlar ihtiyaç halindekilere yardım ederken güzel bir üslûbu tercih ederler, onları kırmadan, nefislerini rencide etmeden, önce verdiklerini sadaka olarak değil de emanet olarak verdiklerini söylerlerdi. Sonra da paranın onlarda kalmasını kendilerinin helal ettiğini ifade ederlerdi.¹⁹²

Hücvîrî'ye göre îsâr iki çeşittir. Birincisi yoldaşlıkta îsârdır. Yani kişinin beraber bir yola çıktığı arkadaşı hakkında onun hukukunu gözetmesi gerekmektedir. Yeri geldiğinde onun nasîbi veya payı için kendi payından vazgeçebilmelidir. Onun rahat edebilmesi için kendisi sıkıntıya girmelidir. İkincisi de muhabbette îsârdır diyen Hücvîrî, bunlara bir örnek olarak Hz. Ali'nin hicret esnasında Allah Resûlü'nün evinde onun yatağında yatmasını verir. Hicret sırasında müşrikler Allah Resûlü'nün canına kastetmek için onu ararlarken Hz. Peygamber kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırarak hicret yolculuğuna çıkmıştır. Müşrikler Allah Resûlü'ne suikast düzenlemişlerdi. Hz. Ali burada kendi canını hiçe sayarak kendisini Allah Resûlü için feda etmiştir. O'nun yaşaması için kendi nefisini hiçe saymıştır.¹⁹³ Burada yapılan davranışı îsâr örneğinde zikreden Hücvîrî, îsârın sadece mal ile yapılmadığını göstermektedir. Esasen sahâbenin hayatı bu gibi örneklerle doludur zira onlar için Allah Resûlü'nün canı her şeyden kıymetlidir. Onlar yeri gelmiş Uhud'da O'na atılan okların önüne geçmişler, yeri gelmiş Hz. Ali gibi ne pahasına olursa olsun kendi canlarını O'na feda etmişlerdir.

İnsan nefsinin, Allah Resûlü'nün tedrisâtından geçerek terbiye olmuş hali şüphe yok ki herkeste hayranlık uyandıracak düzeydedir. Bu gibi örnekler sahâbe hayatında fazlasıyla mevcuttur. Özellikle burada bir konuya daha dikkat çekmek gerekir ki, sahâbe bütün bu fedakârlıkları en zor zamanlarda, yoklukların içindeyken yapmayı başaramışlardır. Üstelik bunları kalplerinde bir kaygı ve endişe hissetmeden yapmışlar; rızkı verenin, istikbâli lütfedenin Cenâb-ı Hak olduğunu unutmamışlardır.

Sahâbe son nefesinde dahî bu bilinçle hareket etmiştir. Hanım sahâbîlerden birinin Uhud günü şahit olduğu manzara âdetâ bunun kanıtı olmuştur. Hanım sahâbî, Uhud günü akrabasından birine veririm düşüncesiyle bir içimlik su alıp savaş meydanına çıkmış, o

¹⁹² Kuşeyrî, 2001, 280-281

¹⁹³ Hücvîrî, 2018, s.254-256

sırada savaş alanında yaralanmış halde son nefesinde olan bir sahâbîye rastlamıştır. Hanım sahâbînin elindeki suya işaret ederek isteyince, yaralı olan sahâbîye suyu uzattığı esnada az ileri de başka bir yaralı sahâbî suyu kendisine vermesi için seslenmiştir. Bunu duyan yerde yatan sahâbî, son nefesinde de olsa o suyu içmemiş, ancak işaret edebilecek kadar var olan gücüyle işaret edip suyu diğer yaralı sahâbîye götürmesini söylemiştir. Suyu ikinci yaralı sahâbîye götürdüğü esnada bu sefer başka bir yaralı sahâbî daha ‘su’ diye seslenince ikinci yaralı sahâbî de suyu içmemiş diğer kardeşine götürmesini istemiştir. Hanım sahâbî bu şekilde yedi tane sahâbînin arasında suyun dolaştığını en nihayetinde yedinci kişinin suyu kendisinden almak istediği sırada içmeden vefat ettiğini belirtir. O vefat edince hemen geri dönüp diğer altı yaralıdan birine suyu vermeye çalıştıysa da hepsinin vefat ettiğine şahit olmuştur.¹⁹⁴

Kişinin kendi menfaatinin daima ön planda tutulduğu günümüzde, sahâbîlerin hayatlarında anlatılan bu kesitler, dinin tek başına yaşanmadığını, vermenin almaktan daha üstün olduğunu, kişinin kendisi için istediği şeyi din kardeşi içinde istemesinin önemini, fedakârlığın ve merhametin mümine yakışan bir şiar olduğunu, komşusunun açlığından komşusunun mesul olduğunu, İslâm dininin içtimaî bir din olduğunu hatırlatması ve örnek olması bakımından elzemdir.

Elinde yokken, zor durumda iken, vermenin en güzel örneklerinden birini de Hz. Ebû Bekir’in kızı Esmâ binti Ebû Bekir’in hayatında görülmektedir. Allah Resûlü (s.a.s) hicrette kendisine yol arkadaşı olduğunu bildirmek üzere Hz. Ebu Bekir’in yanına gittiğinde kızları Esmâ ve Aişe’de oradaydı. Hz. Peygamber müjdeyi verdikten sonra Hz. Ebû Bekir ve ailesi hazırlıklara vakit kaybetmeden başlamışlardı. Kızları Hz. Esmâ ve Hz. Aişe’de yol da yemeleri için azık hazırlayıp, bir kırabaya da su doldurmuşlardı. İşte o sırada Hz. Esmâ, Allah Resûlü’ne yol azığı olarak getirdiği kapların ağzını bağlamak için bir şey bulamamış ve belindeki kuşağı çıkarıp iki parçaya ayırmış ardından da bir parçasıyla yemeğin diğer parçasıyla da su tulumunun ağzını bağlamıştır. Kuşak o dönemde kadınlar için gerekli bir eşya idi. Kendi ihtiyacı varken bu fedakârlıkta, îsârda bulunmuştur. Bundan haberdar olan Allah Resûlü (s.a.s) Hz. Esmâ’nın yapmış olduğu bu fedakârlığın karşılığında ona cennette iki kuşak olduğunu müjdelemiştir. Bu olaydan sonra Hz. Esmâ’ya “*Zâtü’n-Nitakayn*” yani “*iki kuşak sahibi*” denilmiştir.¹⁹⁵ Bu hadise

¹⁹⁴ Hücvîrî, 2018, 256.

¹⁹⁵ İbn Hişam, 2006, c.II, s.152-153; İbn Sa’d, 1968, c.VIII, s.249; İsbekânî, 1974, c.II, s.55; İbnü’l-Esîr, 1989, c.VI, s.9-10; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.13; Emre, 2019, 168; Bayraktar Karahan, 2022, 187-188

göstermektedir ki dünyada Allah için yapılan fedakârlıkların, O'nun rızası için verilen her şeyin karşılığını Allah Teâlâ daha güzelleriyle kişiye geri ihsan etmektedir. Allah için vermek ve bunun gibi nefse ağır gelen her şeyin Allah katında değeri fazladır. Zira nefis kişiye kötülüğü emreder,¹⁹⁶ dolayısıyla ona ağır gelen şeyler aslında kişinin dünya ve âhireti için hayırdır. Ayrıca Hz. Esmâ cömertliği ile tanınan bol sadaka veren hanım sahâbîlerdendir. Öyle ki eline geçen bir şeyi vermek için yarını beklemez hemen verirdi. Bununla alakalı oğlu Abdullah, teyzesi Hz. Âişe'nin eline geçenleri biriktirip belli bir miktara ulaşıncaya, annesi Hz. Esmâ'nın ise eline geçeni ertesi güne bırakmadan hemen dağıttığını ifade etmektedir.¹⁹⁷

Elinde olandan olmayana bolca dağıtıp vermesiyle tanınan bir diğer hanım sahâbî de Ümmü Buceyd'dir. Hatta ondaki bu verme isteği bazen öyle bir hâl alırdı ki verecek bir şeyi olmaz ama o yine de vermek isterdi bu durumda ne yapacağını bilemezdi. Bir gün durumu Allah Resûlü'ne arz ettiğinde Allah Resûlü ona yanmış bir koyun tırnağından başka bir şeyi olmasa bile vermesini, kimseyi eli boş çevirmemesini öğütlemiştir.¹⁹⁸ Zeyneb binti Muaviye'de bolca tasadduk eden hanım sahâbîlerdendir. Allah Resûlü'nün bir konuşmasında sadakanın öneminden bahsettiğini duymuş ve bunun üzerine takılarını ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. O ve diğer sahâbîler Allah Resûlü'nden bir şey duyduklarında onu hemen hayata geçirmek için elinden geleni yaparlardı. Yarını, az sonrayı beklemez hemen harekete geçerlerdi. Ayrıca o, Allah Resûlü'ne gelerek geçim sıkıntısında olan kocasına sadaka verilip verilmeyeceğini de sormuş, Hz. Peygamber'den bu konuda olumlu cevap almıştır.¹⁹⁹

Cömertlik konusunda tanınan, oğlunu da kendisi gibi cömert ve hayırsever bir kimse olarak yetiştiren hanım sahâbîlerden birisi de Sa'd b. Ubâde'nin annesi Amre bint Mes'ûd olmuştur. Amre'nin ölmeden önce istediği, arkasında insanlara faydası dokunacak bir hayır bırakmaktır. Lâkin bunu oğluna vasiyet edecek zamanı olmamış, oğlu Allah Resûlü ile Dûmetü'l-Cendel Gazve'sindeyken vefat etmiştir. Dönüşte annesinin vefatını ve böyle bir isteği olduğunu haber alan Sa'd b. Ubâde, durumu Allah Resûlü'ne bildirir. Annesinin bir hayır yapmak istediğini, kendisinin annesi adına bunu yapıp yapamayacağını sorduğunda Allah Resûlü yapabileceğini belirtir. Bunun ardından yapılabilecek en efdal

¹⁹⁶ Yusuf, 12/53

¹⁹⁷ Buhârî, Edebü'l-Müfret, 106

¹⁹⁸ Tirmîzî, Zekât, 29.

¹⁹⁹ Halit Özkan, "Zeyneb bint Muaviye", DİA, İstanbul, 2013, c.XLIV, s.361-362; Bayraktar Karahan, 2022, 321

hayır, vakıf nedir diye sorduğunda da, bir kuyu kazdırıp su akıtmak olduğu cevabını alır. Sa'd b. Ubâde, vakit kaybetmeden annesi adına bir kuyu kazdırmış ve insanların istifadesine sunmuştur.²⁰⁰ Amre bint Mes'ûd'un samimi bir niyetle talep ettiği hayır yapma isteği, yetiştirmiş olduğu hayırlı bir evlat tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu hadise, vakıf anlayış ve geleneği için güzel bir örnektir. Amre bint Mes'ud cömertliği, hayır yapma isteği ve geride hiç kapanmayan bir amel defteri olarak bıraktığı evladı ile mümin hanımlara örnek olmuştur.²⁰¹

Cömertliği ile meşhur olan başka bir hanım sahâbî ise Allah Resûlü'nün hicret esnasında çadırında konakladığı Ümmü Ma'bed Âtike bint Hâlid olmuştur. Zira o, yol kenarında bulunan bir çadır da ailesi ile beraber yaşar, yoldan geçenlere su ikram eder, yolcuların yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırdı. Allah Resûlü'de hicret esnasında ondan yiyecek bir şey satın almak istemiş; lâkin Ümmü Ma'bed kıtlık sebebiyle elinde o sırada yiyecek bulunmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Allah Resûlü orada zayıf bir keçi görür ve onu sağmak için Ümmü Ma'bed'den izin ister. Keçinin sütünün bulunmadığını ifade eden Ümmü Ma'bed, yine de sağmak isterse sağabileceğini söyler. Allah Resûlü besmele çekerek keçiyi sağmaya başlayınca kocaman bir kabın süt ile dolduğunu gören Ümmü Ma'bed çok şaşırır. Allah Resûlü ve beraberindekiler süttten içtikten sonra Hz. Peygamber ev halkı içinde bir kaba süt sağıp bırakır. Allah Teâlâ, burada Resûlü'ne ikramda bulunmuş ve cılız keçi bereketlenmiştir. Hatta öyle ki gelen rivayetlerde bu keçinin hicretin 18. senesine kadar yaşadığı, kuraklığın olduğu dönemlerde dahi sabah akşam ondan süt sağıldığı bildirilmektedir. Allah için ikram etmenin, cömertliğin, misafirperverliğin öneminin görüldüğü Ümmü Ma'bed'in hayatı İslâm ile bereketlenmiştir.²⁰²

İsârın bir başka çeşidi de Fâtıma bint Esed'in hayatında görülmektedir. Zira o, annesiz ve babasız kalan Allah Resûlü'ne annelik yapmış, merhameti ve şefkati ile O'na anne sıcaklığını hissettirmiş bir sahâbî hanımdır. Allah Resûlü annesi ve babasını da kaybettikten sonra dedesinin yanında büyümeye devam etmiş; lakin sekiz yaşlarında iken dedesini de kaybetmiştir. Bunun ardından O'nu amcası Ebû Tâlib yanına almıştır. Ebû Tâlib'in hanımı Fâtıma bint Esed Allah Resûlü'nü kendi çocuklarından ayırmamıştır. Hatta öyle ki, kendisini ve çocuklarını doyurmadan O'nu doyurmuş, kendisini ve

²⁰⁰ İbn Sa'd, 1968, c.III, s.615; Köksal, 2015, c.IV, s.41-42

²⁰¹ Bayraktar Karahan, 2022, 280-282

²⁰² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.289; Köksal, 2015, c.II, s.25-30

çocuklarını giydirmeden O'nu giydirmiştir. Fâtıma bint Esed, kendisine iyi bir nimet gelse nefsinin ondan mahrum bırakır gelen o şeyi Allah Resûlü'ne ikram ederdi. Hz. Fâtıma'nın bu fedakârlığını, şefkatini, îsârını unutmayan Allah Resûlü, annesinden sonra anne gibi gördüğü bu hanım sahâbîyi vefatına kadar her zaman ziyaret etmiş, onu saygıyla anmış, halini hatırlarını sormuştur. Vefatında da kendi gömleğini onun üzerine kefen yapmış, kendisi için dua etmiş ve onun vefatıyla annesini kaybettiğini belirterek ona verdiği değeri göstermiştir.²⁰³ Görüldüğü üzere îsâr bazen de annesiz babasız kalan bir çocuğa verilen anne şefkati, merhameti ile olmaktadır.

3.3. Sabır ve Şükür

Sözlükte; “*dayanmak, güçlü olmak, engellemek, hapsetmek*” gibi manalara gelen sabır kelimesi; bir ahlâk kavramı olarak incelendiğinde “kişinin yaşadığı olumsuzluklar, sıkıntılar, musibetler karşısında güçlü olması, zorluklar karşısında Allah'tan başkasına şikâyetçi olmaması, yaşanan sıkıntılarda dünya ve âhiret faydasını aklından çıkarmayıp, muvazeneyi bozmamak için kişide bulunan dayanıklılık, metânet” olarak tanımlanmaktadır. Bu kelimenin zıddı ise “ceza” (endişe, feryat, yakınma)’dır. Bu şekilde sıkıntı ve musibetler karşısında şikâyetçi olmaktan, sızlanmaktan Allah için vazgeçmeye sabır manası verildiği gibi, Allah'a ibâdete devam etmeye, âsi olmaktan ve nefse hoş gelen şeylerden uzak durmaya, nefsi dinin emrettiklerine itaat ettirmeye de sabır denilmiştir.²⁰⁴

Sabır kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 100'e yakın âyette aynı kökten türemiş kelimeler olarak zikredilmiştir.²⁰⁵ Âyetlerde bildirildiğine göre; Allah Teâlâ kullarını dünya hayatında imtihandan geçirmektedir. Bu bazen biraz korkuyla bazen açlıkla bazen de mallarından eksiltmek suretiyle olmaktadır. Bütün bunlara sabredenleri ise Allah Teâlâ müjdelemektedir.²⁰⁶ İmtihan yeri olan bu dünyada başa gelen sıkıntılarda reçetenin sabır ve namaz ile Allah'tan yardım istemek olduğunu Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bildirmektedir.²⁰⁷ Yine Kur'ân-ı Kerîm'de iyiliğin ne olduğundan bahsedilirken Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygambere iman eden, malını, nefesine zorda gelse vermesi gereken

²⁰³ Köksal, 2015, c.I, s.64-66

²⁰⁴ Gazzâlî, t.y., c.IV, 63; Kâşânî, 2015, 326; İsfahânî, 1991, 474; Pakalın, 1993, 74; Erginli, 2006, 852-853; Karaman, v.d., 2006, 567; Cebecioğlu, 2009, 223; Uludağ, 2012, 302; Muhammed Erol Kılıç, Tasavufa Giriş, Süfi Kitap, İstanbul, 2013, s.38; İbn Fûrek, 2014, 60-61; Görmez, v.d., 2015, c.III, 204.

²⁰⁵ Mustafa Çağrı, “*Sabır*”, DİA, İstanbul, 2008, c. XXXIV, s. 337

²⁰⁶ Bakara 2/155

²⁰⁷ Bakara 2/45-153

yerlere veren, namazı kılan, zekâtı verenlerden bahsettikten sonra âyetin devamında iyiliğin, sıkıntılı ve zor zamanlarda, hastalık zamanında ya da savaşta sabredenlerin davranışları olduğundan bahsedilmektedir.²⁰⁸ Tüm bu sıkıntılar ve zorluklar karşısında kişinin adeta kalbine ferahlık veren zorlukları ve gösterilen sabrı kolaylaştıran ise birçok âyette de zikredildiği gibi, Allah'ın sabreden kullarıyla beraber olduğu, sabreden kullarını sevdiği, kuluna yardım ettiği yalnız bırakmadığı müjdesidir.²⁰⁹ Ayrıca âyetlerde Allah Teâlâ sabredenlerin mükâfatının misliyle verileceğini bildirilmekte ve Cenâb-ı Hak sabredenleri başka bir âyette de hududu olmayan bir mükâfat ile müjdelemektedir.²¹⁰

Âyetlerde geçen sabır konusunda bilgi verildikten sonra Hz. Peygamber'in bu konudaki sözlerine değinilecek olursa; Allah Resûlü sabrın bir ışık olduğunu, kişiyi yanlış yapmaktan koruduğunu vurgulamaktadır.²¹¹ Ayrıca Hz. Peygamber zor zamanlarda kendisinden yardım istemeye gelenlere elinden geleni yaptıktan sonra sabrı tavsiye etmiş, sabredildiğinde bunun daha hayırlı olacağını belirtmiştir.²¹² Yine hadiste zikredildiğine göre, Hz. Peygamber çocuğunu kaybetmenin acısıyla sızlanan bir kadını görmüş ve ona sabrı tavsiye etmişlerdir, o an kendisine bunu söyleyenin Allah Resûlü olduğunu anlayamayan kadın Hz. Peygamber'e kendi derdinden anlamayacağını söylemiş ardından onun Allah Resûlü olduğunu öğrenince yanına gidip özür dilemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber sabrın, sıkıntının ilk anın da gösterilen bir metanet olduğunu ifade etmişlerdir.²¹³ Kişinin kâmil bir imana sahip olmasını sağlayacak ibâdetleri yapmakta da sabırlı olması gerekmektedir. Örnek vermek gerekirse oruç ibâdeti sabır konusuyla çok özdeşleşmiş bir ibâdettir. Bundan dolayıdır ki Allah Resûlü "... *oruç sabrın yarısıdır...*"²¹⁴ buyurmuşlardır. Ramazan ayını da "*sabır ayı*"²¹⁵ olarak adlandırmışlardır.²¹⁶ Allah Resûlü, İslâm'ı tebliğ etmek uğrunda birçok meşakkatle karşılaşmıştır. Bu zorluklar karşısında metanetini, muvazenesini bozmadan sabır ve namaz ile Rabbinden yardım istemiştir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da ümmetine örnek olmuştur.²¹⁷ Mekki'ye göre bu hadiste geçen sabrın, musibetin ilk anında olmasının sebebi ise, musibet dışındakiler önce küçüktür sonra büyürler, musibet ise önce büyüktür

²⁰⁸ Bakara 2/177

²⁰⁹ Bakara 2/249; Al-i İmran 3/125; Al-i İmran 3/146; Enfal 8/46-66;

²¹⁰ Naml 27/96; Kasas 28/54; Zümer 39/10

²¹¹ Müslim, Tahâret, 1

²¹² Müslim, Zekât, 124

²¹³ Buhârî, Cenâiz, 32,43; Müslim, Cenâiz, 14,15; Tirmîzî, Cenâiz, 13

²¹⁴ Tirmîzî, Deavât, 86

²¹⁵ Ebû Dâvud, Sıyam, 54

²¹⁶ Görmez, v.d., 2015 c.III 208

²¹⁷ Müslim, Cenâiz, 14-15

bir zaman sonra küçülür. Bundan dolayıdır ki musibetin zorluğu acısı büyükken sabır emredilmiştir ki, ecri de o nisbette büyük olsun. Bu durumun gerçekleşmesi için de kişi musibetin ilk anında Rabbine yönelir, O'na sığınır, edebini muhafaza eder ve sabırlı olur. İşte bunun da Allah Teâlâ'ya gerçek mana da tevekkül halinde olanların durumu olduğundan bahseder.²¹⁸

Allah Resûlü'nden önce gelen Peygamberlerin hayatlarına bakıldığında da zorluklar karşısında her daim sabır hali görülmektedir. Hz. Yakup (as), oğlu Yusuf Peygamber'i kaybettiğinde kendisine düşenin en güzel şekilde sabretmek olduğunu vurgulamış ve herhangi bir şikâyetle bulunmamıştır. Onların itirazsız, yakınmasız büyük bir teslimiyet halinde gösterdikleri bu sabır hali Kur'ân-ı Kerîm'de "*sabr-ı cemîl*" en güzel sabır olarak zikredilmektedir.²¹⁹ Yine sabır konusunda örnek olan peygamberlerden birisi de Hz. Eyyub (as)'dır. O, imtihanın ağırlaştığı, sıkıntıya düştüğü zamanlarda Rabbinin merhametine sığınmış,²²⁰ başına gelen sıkıntısını Rabbi'ne anlatmış,²²¹ lâkin asla şikâyetçi olmamıştır.²²² Yine Kur'ân-ı Kerîm'de oğluna nasihatleri ile bilinen Peygamber Lokman (as)'da oğluna başına gelen musibetler karşısında sabretmesini tavsiye etmiştir.²²³

Hazret-i Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'ari'ye yazmış olduğu bir mektupta, sabırlı olmaya ihtimam göstermesini; zira sabrın biri diğesinde efdal olan iki şeye yapıldığından bahsetmiştir. Bu iki şeyden ilki başa gelen zorluklara, musibetlere karşı gösterilen sabırdır ki; bu güzel bir davranıştır. Diğeri ve bundan daha güzel ve makbul olanı ise, Allah Teala'nın nehyettiği şeylere karşı gösterilen sabırdır demiş ve devamında da kişinin imanını muhafaza eden şeyin sabır olduğunu zira, iyiliklerin faziletinin takvâ da olduğunu, takvânın da ancak sabırla mümkün olduğunu ifade etmiştir.²²⁴

Acıya tahammül göstermek olan sabır, ulema tarafından kendisi acı fakat sonu tatlı olarak tabir edilmiştir. Sabrı, "*lutfunda hoş kahrında hoş*" lisanıyla karşılayan sûfiler, imtihanı kazanmanın yolunun zorluk anında isyan etmeden sabır göstermekten geçtiğini vurgulamışlardır.²²⁵

²¹⁸ Mekkî, 2005, c.I, 333

²¹⁹ Yusuf, 12/18;

²²⁰ Enbiyâ, 21/83

²²¹ Sâd, 38/41-44

²²² Kuşeyri, 2001, 223

²²³ Lokman, 31/17

²²⁴ Gazzâlî, t.y., c.IV, 62

²²⁵ Yılmaz, 2017a, 98

Serrac, Basra'da bulunan İbn Sâlim'e sabrı sorduğunda İbn Sâlim sabır ehlinin üçe ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan ilki mütesabbır, yani Allah hakkında sabredenlerdir. Bu gibi kimseler meşakkatler karşısında yeri gelir sabrederler, yeri gelir aciz kalır sabredemezler. İkincisi sâbir'dir. Bu da Allah hakkında ve Allah için sabır gösterendir. Bu kimselerde sabırsız davranma olmaz, sabırsız olmak onlarda bir karakter olarak görülmez. Üçüncüsü ise sabbâr'dır. Bunlar Allah'a has mevzularda Rabbi için onunla birlikte sabır gösterenlerdir. Böylesinin üzerine sıkıntılar meşakkatler yağmur olup yağsa da bunlar sabretmek konusunda acizlenmezler, zahir bâtın her iki durumda da kendilerinde bir farklılık olmamaktadır.²²⁶

Kuşeyrî sabrı bölümlere ayırmıştır. Ona göre sabır; kişinin kendi iradesiyle elde ettiklerine karşı gösterdiği sabır, kendi iradesi dışında gerçekleşen şeylere karşı göstermiş olduğu sabır, Cenab-ı Hak'ın emrini îfa etmede gösterilen sabır, yasaklarından kaçınmakta gösterilen sabır olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Burada kişinin iradesi dışındakilere sabrını, kişinin kendiyle alakalı Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu zorluklara (hastalık v.b.) ve bu zorlukların sonucunda meydana gelen cefalara sabretmesi olarak tarif etmiştir.²²⁷

Gazzâlî'ye göre ise sabır iki bölüme ayrılır. Bunlardan ilki bedeninin sabrıdır; güçlülere tahammül etmek buna örnek olabilir. Diğeri ve asıl makbul görülen sabır ise nefsin isteklerine karşı gösterilen sabırdır.²²⁸ Gazzâlî, zorluklara katlanmanın farklı dereceleri olduğundan bahseder. Ona göre, zorluklarla başa çıkmanın güç olduğu ilk evreye "tesabbur", başa çıkmanın biraz kolay olmaya başladığı orta evreye "sabır", nefsanî isteklerin baskılandığı en yüksek evreye de "rıza" denmektedir.²²⁹

Sabrın tarifleriyle ilgili sûfilerin yaptıkları tanımlara bakıldığında; Cüneyd-i Bağdâdî'ye sabrın ne olduğu sorulmuş o, sabrı kişinin simasını hiç bozmadan acıyı içine sindirmesi olarak tarif etmiştir. Yine o, mümin kişi için dünya hayatından âhiret hayatına gitmeyi basit; halkı terk edip Hakk'ın yanında durmayı (bundan kasıt Allah'ın yap dediklerini yapmak yasaklarından kaçınmaktır) ise çok zor olarak ifade etmiştir. Kişinin kendi nefsinden Rabbine doğru yol almasının daha meşakkatli ve zor olduğunu; lakin bununda daha zorunun Cenab-ı Hak ile beraberken gösterilen sabır olduğunu belirtmiştir.²³⁰ Yine

²²⁶ Sühreverdî, 2010, 634; Serrac, 1960, 76-77

²²⁷ Kuşeyrî, 2001, 219

²²⁸ Gazzâlî, t.y., c.IV, 66-67

²²⁹ Gazzâlî, t.y., c.IV, 68; bkz. Himmet Konur; Tasavvuf el-Kitabı; 2018; 386

²³⁰ Kuşeyrî, 2001, 219; Gazzâlî, t.y., c.IV, 78

o sabrı, meşakkatli durum ortadan kalkıncaya kadar sıkıntıya Allah için katlanmak olarak tarif etmiştir.²³¹ Zunnûn sabrı, Allah'ın nehyettiklerinden uzak durmak, zorlukların acısına katlanırken sükûneti korumak ve geçim alanını yokluk kuşattığında zengin görünmektir diye açıklamıştır. Yine o sabrı, Cenâb-ı Hak'tan yardım istemektir diye tarif etmektedir. İbn Atâ sabrı, sıkıntıların ortasında dahi en makbul bir şekilde edebe uymaktır diye tarif etmiştir. Ruveyim ise sabrı şikâyeti ve sızlanmayı bırakmak şeklinde tarif etmiştir.²³² Sehl sabrı, Allah Teâlâ'dan kişiyi selamete çıkarmasını beklemek olarak tarif eder.²³³ Yine Sehl, itaatin en zirvesinin Allah'ın haram kıldıklarına karşı gösterilen sabır olduğunu, onun ardından da ibâdetlere ve itaate devamlılıkta sabır geldiğini ifade eder. Sehl "*Allah'tan yardım isteyin ve sabredin*"²³⁴ âyetini Allah'ın emrettiklerine itaat etmek noktasında Cenâb-ı Hak'tan yardım dilemek ve O'na karşı edebi her zaman korumak için sabır göstermek olarak açıklar.²³⁵

Yapılan tariflerden de anlaşılacağı üzere sabır, zorluklar karşısında şikâyetçi olmamak, metanetli olup Allah'a sığınmak, kişinin halini O'na arz etmesi, O'ndan yardım dilemesidir. Esasen karşılaşılan problemler sürekli konuşulup başkalarına şikâyet edildikçe, gündemde kaldıkça büyür, bu da imtihanı daha da zorlaştırır. O yüzden problemi çözecek olan Yüce Zât'a hali arz ettikten sonra sûflerin tabiriyle edebi muhafaza edip sonucu beklemek gerekmektedir. Dünya hayatı medcezirli bir şekilde bazen sevinç bazen hüznle geçen bir misafirhanedir. Burada geçirilen zaman dilimini; başa gelen musibetlere sabır göstererek sızlanmayı, şikâyeti, sırf Allah için terk ederek, güzelliklere de şükrederek dolduranlara Allah Teâlâ cennette büyük mükâfatlar hazırladığını âyetlerde bildirmektedir. Bu hali kolaylaştıracak olan kulun Rabbine olan sonsuz güveni tevekkülü, teslimiyetidir. Sabır hali bazen de nefsin isteklerine karşı olur ki sûfler için daha önemli olan kısmı budur. Nefsin isteklerine dur diyebilmek, musibet anında nefsi aklî ve dini kurallar çerçevesinden dışarıya çıkarmamak, Allah'ın emrettiklerine riayet edip yasakladıklarından uzaklaşmakta sûfler için sabrın önemli bir tarafıdır. Böyle bir sabır kişiyi nimetlerin kıymetini bilmeye ve şükretmeye götürür.²³⁶

²³¹ Serrac, 1960, 76

²³² Kuşeyrî, 2001, 220

²³³ Kelebâzî, t.y., 94

²³⁴ Â'raf 7/128

²³⁵ Mekkî, 2005, c.I, 326

²³⁶ Kâşânî, 2015, 326; Bardakçı, 2016, 144-147.

Şükür ise; sözlükte, yapılmış olan iyiliğin farkında olmak, kıymetini bilmek, onu zikretmek, iyilikte bulunanın bu ihsanından bahsedip onu övmek gibi manalara gelmektedir.²³⁷ Terim olarak şükür, kişinin nimeti verene bu iyiliğinden dolayı minnet duyması, bu iyiliğe sözle veya fiilleriyle karşılık vermesi ve Cenâb-ı Hakk'ın vermiş olduğu nimetleri O'nun hoşnut olacağı yerlerde kullanmasıdır. Şükür kelimesinin zıddı ise küfr (küfrân) yani nankörlüktür. Kendisine verilmiş olan nimetler karşısında kıymet bilmemek, nimeti Allah Teâlâ'nın razı olmayacağı yerlerde kullanmak, nimeti görmezden gelmek, nimeti vereni unutmak manasında kullanılmaktadır.²³⁸ Hamd ve şükür kelimelerine bakıldığında şükür, bir nimet karşısında teşekkür etmek iken, hamd daha geniş bir manayı ihtiva eder.²³⁹ Şükürü; kalp, dil ve diğer organlarla yapılan olmak üzere üç kısma ayıranlar olmuştur. Onlara göre verilmiş olan nimeti unutmamak daima hatırlamak kalp ile yapılan şükür; nimeti vereni övmek, minnet duygusuyla anmak dil ile yapılan şükür; nimeti verene layıkıyla karşılık vermekte dille yapılan şükürdür.²⁴⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de şükür kelimesi ve bu kelimedenden türeyen kelimeler yetmiş beş yerde zikredilmektedir. Bu âyetlere bakıldığında Allah Teâlâ, kendisine şükredilmesini ve bunun zıddı olan nankörlükte bulunmamayı emretmekte,²⁴¹ şükürün karşılığını verecek olanın da kendisi olduğunu bildirmektedir.²⁴² Yine Allah Teâlâ birçok âyette vermiş olduğu nimetleri hatırlatmakta, bu nimetler karşısında kulların şükredici olması gerektiğini vurgulamakta ama insanların çoğunun hala şükretmediklerini ifade ederek bu konu da insanları uyarmaktadır.²⁴³ Ayrıca Cenâb-ı Hak âyetlerde şükreden kulların ödüllendirileceğini,²⁴⁴ onlara olan nimetlerini arttıracığını bildirmektedir.²⁴⁵ Allah Teâlâ şükretmenin kolay olmadığını şükreden kulların azlığını ifade ederek bildirmiş²⁴⁶ ve âyetlerde geçmiş peygamberlerden Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. Nuh (a.s)'ı çok şükretmelerinden dolayı övmüştür.²⁴⁷

²³⁷ İsfahânî, 1991, 461; Sühreverdî, 2010, 639; İbn Manzûr, 1993, C.IV, 423; Cürçânî, 1983, 128; Pakalın, 1993, c.III, 361; Erginli, 2006, 986; Cebecioğlu, 2009, 256; Uludağ, 2012, 338.

²³⁸ İsfahânî, 1991, 461; Gazzâlî, t.y., c.IV, 90; Kâşânî, 2015, 326; İbn Manzûr, 1993, c.IV, 423; Uludağ, 2012, 338

²³⁹ Yılmaz, 2017, 175

²⁴⁰ İsfahânî, 1991, 461

²⁴¹ Bakara 2/152-172

²⁴² Bakara 2/158

²⁴³ Bakara 2/185-243; Âl-i İmran 3/123

²⁴⁴ Âl-i İmran 3/145

²⁴⁵ İbrâhim 14/7

²⁴⁶ Sebe 34/13

²⁴⁷ Nahl 16/121; İsrâ 17/3

Allah Resûlü (s.a.v) de gelmiş geçmiş bütün günahları affolunduğu halde geceler boyu ayakları şişinceye kadar namaz kılmış Allah'a secde etmiştir. Hz. Aişe'ye bunun sebebini açıklarken de şükreden bir kul olmanın önemine vurgu yapmışlardır.²⁴⁸ Yine hadislerde müminin her halinin kendisi için bir güzellik olduğu ifade edilmiştir; öyle ki başına sıkıntılı zor bir durum geldiğinde sabretmesinin, bir iyilik geldiğinde de şükretmesinin onun için hayır olduğu belirtilmektedir.²⁴⁹ Her iki durumda Allah'ın razı olacağı şekilde karşılandığında (sabır ve şükür halinde) dünya ve âhirette kazançlı çıkılacağı âşikârdır.

Şükür konusunda mutasavvıfların görüşlerine değinilecek olursa; Haris Muhâsibî şükürü, şükreden kişi için Allah Teâlâ'nın bir nimeti olarak görmektedir. Buna göre kul nimetlere şükrettiğinde Allah Teâlâ o kişinin başarısını daha da fazlalaştırır. Başarısı ziyadeleşen kul daha fazla şükreder. Ebû Said Harraz'a göre şükür, nimeti bahşedeni tanımaktır.²⁵⁰

Kuşeyrî'ye göre şükürün manası lütufta bulunanın nimetini boyun eğip itiraf etmektir. Bu görüşe göre Allah Teâlâ'ya Şekûr (çok şükreden) sıfatının verilmesi mecaz yoluyla ve Allah'ın kullarının şükürüne sevap vermesi manasında kullanılır. Yine bir görüşe göre, Cenâb-ı Hakk'ın şüküründen kasıt, az amele çok mükâfat bahşetmesidir. Şükürün esası lütufta bulunanı bu lütfundan dolayı zikrederek yüceltmek, övmektir. Bu durumda kulun Allah Teâlâ'ya şükretmesi, vermiş olduğu nimet karşısında lütfunu zikrederek O'nu methetmesi; Cenâb-ı Hakk'ın kuluna şükretmesi ise lütfunu zikredip nankörlükte bulunmadığından dolayı kişiyi methetmesidir. Yine Kuşeyrî eserinde gerçek anlamda kulun şükürünü, Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu nimeti, dili ile ikrar ve kalbi ile tasdik etmesine bağlamıştır. Kuşeyrî de şükürü üç kısma ayırmış ve ilkinde dilin şükürü, ikincisine beden ve organların şükürü, üçüncüsüne de kalbin şükürü demiştir. Ebû Osman'a göre şükür, şükretmekten aciz olduğunu idrak edebilmektir. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre şükür kişinin kendisini nimete ehil ve layık görmemesidir. Ruveym'e göre şükür, şükretmek için bütün gücünü kullanmaktır. Şiblî'ye göre şükür, verilen nimeti değil, nimeti verenı görebilmektir.²⁵¹

Sabır ve şükür konusuna eserinde geniş bir biçimde yer veren Gazzâlî, şükredildiğinde Allah Teâlâ'nın daha fazlasını vereceğini bildiren âyeti²⁵² hatırlattıktan sonra daha

²⁴⁸ Buhârî, Teheccüd, 6; Mekkî, 2005, c.I, 345

²⁴⁹ Müslim, Zühd 64

²⁵⁰ Kelebâzî, t.y., s.100

²⁵¹ Kuşeyrî, 2001, 210-212

²⁵² İbrâhim 14/7

fazlasından kastın; zenginlik,²⁵³ duaya icabet,²⁵⁴ rızık genişliği,²⁵⁵ mağfiret²⁵⁶ ve tevbenin kabulü²⁵⁷ şeklinde olacağını bildirmektedir. Yine o cennet ehlinin ilk sözünün şükür olacağını âyetlerden²⁵⁸ delil göstererek ifade etmiştir. Sâliklerin makamlarından olan şükür, ilim hâl ve amelden meydana gelir. İlim asıldır ve hâli meydana getirir. Hâl ise ameli doğurur. İlim nimetin sahibini, Allah'tan geldiğini bilmek; hâl O'nun tarafından verilmiş olan nimet karşısında gösterilen mutluluktur. Amel ise nimeti verenin istediği şekilde amacına uygun olarak O'nun isteklerine göre davranmaktır.²⁵⁹ Yine Gazzâlî şükür konusunu anlatırken padişah ve at örneğini kullanmıştır. Buna göre yolculuk etmek isteyen birisine padişah bir at hediye ettiğinde bu kişi üç nedenden dolayı sevinmektedir. Bunların ilki, bir ata sahip olduğu için sevinir ki bu bir nimettir. İkincisi, padişahın kendisini hatırlayıp ona bu ikramda bulunmasına sevinir. Üçüncüsü ise, ikram edilen bu at ile hükümdara hizmet edeceği için sevinir. Nimetin karşısında sevinmenin bu üç şekilde olduğunu belirten Gazzâlî, üçüncü sevinme şeklinin tam anlamıyla şükür olduğunu çünkü Allah'ın vermiş olduğu nimete sevinmenin aslının; o nimet ile Allah'a daha çok yakınlaşmak olduğunu bunun da asıl şükür olduğunu ifade etmektedir. Devamında da en üstün mertebenin bu olduğunu bunun alametinin de dünyada verilen nimetlerden yalnızca âhiretine faydası dokunan ve sadece ebedi âlemi için azık edindiği kısım ile sevinmek; tam tersi kendisini Allah'tan uzaklaştıran nimete de üzülme şeklinde ifade eder.²⁶⁰ Yani şükür Allah'ın kişiye lütfettiği nimeti yine O'nun yolunda, O'na daha da yakınlaşmak adına kullanmaktır. Bundan dolayı da üçüncüsü en makbulüdür.

Sahâbî hanımlar İslâm'ın zor günlerinde Allah Resûlü'nün davasını tebliğ ederken yanında olmuşlar, yeri gelmiş eziyet işkence görmüşler, yeri gelmiş en sevdiklerini kaybetmişlerdir. Bütün bu zorluklar karşısında büyük bir sabır örneği gösteren hanım sahâbîler Allah Resûlü'nün varlığına şükretmiş, O'nun yanlarında olmasıyla bütün sıkıntılarını unutmışlardır. İslâm'ın ilk kadın şehidi olarak bilinen Sümeyye bint Hubbat, Müslüman olduğu için türlü işkencelere maruz kalmıştır. Güneşin en kızgın zamanında kumların üstüne yatırılmış ve kızgın demirle kendisine işkence edilmiştir. Lâkin onun ne dilinden ne de kalbinden müşriklerin istediği duyulmamış, asla dininden dönmemiş,

²⁵³ Tevbe 9/28

²⁵⁴ En'am 6/41

²⁵⁵ Bakara 2/212

²⁵⁶ Nisa 4/48

²⁵⁷ Tevbe 9/15

²⁵⁸ Zümer 39/74; Yunus 10/10

²⁵⁹ Gazzâlî, t.y., c.IV, 80-81

²⁶⁰ Gazzâlî, t.y., c.IV, 83

işkencelere karşı büyük bir sabır göstermiştir. Sümeyye ve ailesine işkence edildiği bir gün Allah Resûlü yanlarına gelmiş, onlara sabrı tavsiye etmiş ve dua etmiştir. Allah Resûlü'nün bu duası onların dayanma gücünü arttırmıştır. Öyle ki, Sümeyye bint Hubbat Ebû Cehil tarafından işkence gördüğü bir sırada imanın gücüyle bütün doğruları onun yüzüne haykırmıştır. Bundan rahatsız olan Ebû Cehil elindeki mızrağı ile Hz. Sümeyye'yi şehit etmiştir. Hz. Sümeyye İslâm'da ilk kadın şehit olmuş, onun bu uğurda gösterdiği sabır, dininden taviz vermeyişi kıyamete kadar isminin en güzel yerlerde hayırla yâd edilmesine vesile olmuştur.²⁶¹

Ümmü Şerîk'te Hz. Sümeyye gibi dîni uğruna nice işkenceler görmüştür. Ümmü Şerîk Müslüman olduktan sonra bütün gayretiyle İslâm'ı diğer kadınlara da anlatmaya başlamıştır. Bundan rahatsız olan müşrikler Ümmü Şerîk'e kızgın güneşin üstünde bal ve ekmeğe yedirir, su vermezlerdi. Öğle vakti kendileri çadır da oturur, onu güneşin altında bırakırlardı. Öyle ki, Ümmü Şerîk artık işkencenin tesiriyle göremez ve işitemez olduğunu belirtmiştir. Rivayetlere göre üç gün bu şekilde işkence ettikten sonra kendisine dininden dönmesini söylerler lâkin o konuşacak mecali olmayıp işaret parmağıyla Allah'ın tek olduğunu ifade etmiştir. Bu hal üzereyken Ümmü Şerîk'e ayrı bir güç geldiği, hatta soğuk bir kovanın gelip Ümmü Şerîk'in susuzluğunu giderdiği, üç kez ondan içtikten sonra elini yüzünü yıkayınca kendisine geldiği rivayet edilmektedir. Onu bu şekilde gören müşrikler şaşkına dönmüş ve kendisine bunun nasıl olduğunu sormuşlardır. Ümmü Şerîk, bunun Allah'ın kendisini katından rızıklandığı bir rızık olduğunu belirtmiştir. Bu ikram karşısında aciz kalan müşrikler derhal kendi su kırıbalarının yanına gidip açılıp açılmadığını kontrol etmişler, açılmadığını görünce de Ümmü Şerîk'e dönüp artık kendilerinin de Müslüman olduğunu, onun Rabbinin artık kendilerinin de Rabbi olduğunu ifade etmişlerdir. Ardından Allah Resûlü'nün yanına gitmişlerdir. Hicret esnasında da en önde olan Ümmü Şerîk hayatı boyunca İslâm'ı anlatmaktan vazgeçmemiş, öğrenme ve öğretme yolundaki gayretleri ömrünün sonuna kadar bedeli ne olursa olsun devam etmiştir.²⁶² Ümmü Şerîk'in İslâm yolundaki gayretleri ve bu yolda ne kadar zorluk olursa olsun İslâm'ı tebliğ etmekten vazgeçmeyişi her türlü zorluğa sabretmesi bir Müslümanın dini yaşamak ve anlatmak yolundaki kararlılığını gösteren güzel bir misaldir.

²⁶¹ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.264; İbnü'l-Cevzî, 2000, c.I, s.334; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, s.152; M. Zihni Efendi, 1982, c.I s.387

²⁶² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.155-156; İsbahânî, 1974, c.II, s.66

Müminlerin hayatlarında sabır sadece düşmana karşı olmamaktaydı. Bazen en yakınına kaybedip ona sabır gösterirlerdi, bazen de en yakınındakinin hoşlanmadığı hallerine sabır göstermek durumunda kalabilirlerdi. Bunlardan birisi de Esmâ Binti Ebû Bekir'dir. Zira o kocası Zübeyr'den babasına dert yanmış, babası Hz. Ebû Bekir'de kızına sabretmesini tavsiye etmiştir.²⁶³ Başka bir sabır örneği de Allah Resûlü'nün kızı Hz. Zeyneb'in hayatında görülmektedir. İlk bölümde bahsedildiği üzere kocası iman etmediği ve ona izin vermediği için, Allah Resûlü ve tüm Müslümanlar Medine'ye hicret ederken o geri de kalmış, etrafında birçok müşrik ile Mekke de yalnız kalmıştır. Kişinin ayrı görüşlerden de öte, ayrı inançlarda insanların olduğu bir toplumun içinde yalnız kalması elbette hem çok zor hem de sabredilmesi gereken bir imtihandır. Zira etrafında kendisi gibi biri olmadan İslâm'ı yaşamak daha zordur, Hz. Zeyneb bu yalnızlığa sabretmiş ve mükâfatını Allah'tan beklemiştir. Hz. Zeyneb nihayet Allah Resûlü'ne kavuşacağı esnada bu sefer de ona engel olmak için ellerinden geleni yapan müşrikler, attıkları ok ile onun, kendisini taşıyan deveden düşmesine ve karnındaki bebeğini kaybetmesine sebep olmuşlardır²⁶⁴. Hz. Zeyneb, Allah ve Resûlü'ne hicret yolunda başına gelen bu sıkıntıya da büyük bir sabır göstermiş, Allah'ın yardımını beklemiş ve nihayet babası ve kardeşlerine kavuşmuştur.

Allah Resûlü'nün diğer kızı Hz. Rukıyye'de eşi Hz. Osman ile Habeşistan hicreti esnasında evladını düşük sonucu kaybetmiş, büyük bir sabır ve metanet göstermiştir. Bunun ardından Abdullah adında bir evladı olmuş; lakin onu da küçük yaşta kaybetmiştir. O, bu durumda da sabretmiş, verenin ve alanın da Allah olduğunu unutmamıştır. Bu olaydan sonra daha çocuğu olmayan Hz. Rukıyye yoklukta sabretmeyi bilmiş, Allah'tan razı olmuştur.²⁶⁵ Allah Resûlü'nün diğer kızı Ümmü Külsûm'un da Hz. Osman ile evliliğinden çocuğu olmamış bu duruma sabretmiş, Allah'ın takdirine razı olmuş, şikâyetçi olmamıştır.²⁶⁶

Rubeyyi' bint Nadr'ın evladı Hârise'de Bedir günü küçük yaşta şehid olmuştur. Bedir Gazvesine çıkılacağı esnada gazveye katılmak istemiş; lakin yaşı küçük olduğu için katılamamıştır. O da savaş alanının gerisinde Müslümanlara yardım etmiştir. Bu esnasında su birikintisinden su içmeye çalışırken düşman tarafından atılan bir ok ile şehid olmuştur. Medine'ye varıldıktan sonra Rübeyyi' Allah Resûlü'ne giderek, oğlu adına içi

²⁶³ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.251

²⁶⁴ İbn Hişam, 2006, c.II, s.396

²⁶⁵ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.36

²⁶⁶ İbn Sa'd, 1968, c.VIII; s.38

yanan bir annenin teselli aradığı duygularla oğlunun durumunu sormuş, oğlu cennette ise sabredip sevabını bekleyeceğini söylemiştir. Allah Resûlü de oğlunun firdevs cennetinde olduğunu haber vererek Rübeyyi' bint Nadr'ın yüreğini ferahlatmıştır.²⁶⁷ Oğlunu Bedir Gazvesinde şehit veren Ümmü Hârise Rubeyyi', kardeşi Enes b. Nadr'ı da Uhud Gazvesinde kaybetmiştir. Uhud günü Allah Resûlü'nün vefat ettiği haberi yayılınca Enes b. Nadr korkusuz bir şekilde Allah Resûlü ne uğrunda öldüyse o uğurda ölmek adına düşman ordusuna doğru ilerlemiştir. Seksenden fazla yara alan ve müşrikler tarafından burnu, kulakları ve çeşitli organları kesilen Enes b. Nadr'ı tanımamayacak bir halde bulan Rubeyyi' bint Nadr, onu ancak sağlam kalan el parmaklarından tanıdığını ifade etmektedir.²⁶⁸ Oğlunun vefatına sabır gösterirken çok geçmeden kardeşinin vefatına da şahit olan Rubeyyi' bu duruma da Allah için sabretmiş, asıl hayatın âhîret hayatı olduğuna inanarak mükâfatını Allah'tan beklemiş ve hem şehit annesi hem de şehit kardeşi olmuştur.

3.4. Riyâzet ve Mücâhede

Sözlükte eğitmek, terbiye etmek, güzel görünen ama zararı dokunan şeylerden uzaklaşmak, zorluğu olan fakat aynı zamanda da faydası dokunan şeyleri yapmak için çabalamak gibi manalara gelen riyâzet; tasavvuf terimi olarak nefsi terbiye etmek adına bazen onu zor ve güç olan işlere alıştırmak, meşru olan isteklerden nefsi mahrum bırakmak gibi anlamlara gelmektedir. Haramlardan kaçınmak nefse emredilmiş, mekruh olan durumlarda da o durumdan sakınılması tavsiyesinde bulunulmuştur.²⁶⁹ Cenâb-ı Hakk Kur'ân- Kerîm'de nefsinin kötülüklerden uzaklaştırıp onu terbiye eden kişiyi saadete ermiş,²⁷⁰ onu fenalıklar içinde bırakan kişiyi de ziyana uğramış²⁷¹ olarak anlatmaktadır. Nefis, riyâzet ile aşırılıktan, her istediğini elde etmekten kurtulup aklın ve dinin çizmiş olduğu sınırlar içerisinde tutulmalıdır. Böyle bir riyâzet, *zühhd*, *mücâhede*, *nefis tezkiyesi* ve *tasfiyesi* gibi tasavvuf terimleriyle yakın anlamdadır.²⁷² Yani riyâzet, nefsin kötü huylarının giderilmesinden oluşmaktadır. Bu durum da nefsi ona bulaşmış olan bu kirlere temizlemekle olmaktadır.²⁷³ Buna benzer bir yorumda da nefsin kötü huylarının

²⁶⁷ Buhârî, Cihâd, 14; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, s.108; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.133

²⁶⁸ Müslim, İmâre, 148

²⁶⁹ Karaman, v.d., 2006, 560; Süleyman Uludağ, "Riyâzet", DİA, İstanbul, 2008, c.XXXIV, 143; Uludağ, 2012, 297.

²⁷⁰ Şems, 91/9

²⁷¹ Şems, 91/10

²⁷² Uludağ, "Riyâzet", 143

²⁷³ Cürçânî, 1983, 113

güzel hale getirilmesi, alışmış olduğu şeylerden vazgeçmesiyle ve kötü isteklerini heveslerini yerine getirmemesiyle gerçekleşir denmiştir. Ancak bu şekilde nefsin arınacağı belirtilir ve riyâzetin en önemli kısmının Allah'ı zikretmeye devam etmek olduğunu ifade edilir.²⁷⁴ Diğer bir görüşe göre de riyâzet, nefsi Allah dışında bir şeye yöneltmekten men edip, Hakka yönelmesini sağlamaktır. Bu şekilde Cenab-ı Hakka yönelmek nefsin bir alışkanlığı olmuş olur.²⁷⁵ İbn Arabî riyâzeti, ahlâkı güzel hale getirmek ve onu zînetlendirmek olarak tarif etmiştir.²⁷⁶ Riyâzet konusunda sûfîler az yemek, az uyumak, az konuşmak hususlarının üzerinde durmuşlardır. Bu davranışların nefsi terbiye etmede kısmen birer yöntem olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca nefsi, zorluklara tahammül göstermeye alıştırmakta manevi ilerleyiş yolunda önemli bir koşuldur.²⁷⁷

Riyâzet ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen kavramlardan “*mücâhede*”, riyâzet ile birbirine yakın iki kavramdır. Esasen mücâhede nefsi iyiyi güzeli yapmaya zorlamak, riyâzet de nefsi bu davranışa alışkın haline getirmeye çalışmaktır. Yani işin baş kısmı mücâhede, sonrası riyâzet, sonu da müşâhededir.²⁷⁸ Bunlardan mücâhede kavramı sözlükte, zorluk, güçlük, mücadelede bulunmak, bir iş karşısında bütün gücünü sarf etmek gibi anlamlara gelmektedir. Dînî bir terim olarak, Allah yolunda gösterilen her türlü gayret ve çabaya mücâhede denirken, tasavvufta daha çok manevi bir olgunluğa ulaşmak için kötülüğü emreden nefis²⁷⁹ ve şeytan ile olan mücadele olarak tabir edilmektedir. Mücâhede etmek üç çeşit olarak ele alınacak olursa bunlardan ilki, düşmana karşı verilen mücadele, ikincisi, şeytana karşı verilen mücadele, üçüncüsü ise nefse karşı verilen mücadeledir. Bu üç türü de kapsayacak şekilde Kur'ân- Kerîm'de Allah Teâlâ: “*Allah uğrunda hakkıyla cihad edin,*²⁸⁰ “*Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin.*”²⁸¹ buyurmaktadır.²⁸² Bu şekilde Allah yolunda mücâhede edenlere, iç ve dış düşmanlar ile savaşanlara, Cenâb- ı Hak kendisine götüreceği yolları göstereceğini söylemektedir.²⁸³ Hanım sahâbîlerin hayatları incelendiğinde o dönemlerde bu üç çeşit mücâhedenin hepsinin örneklerini onların hayatlarında görmek mümkündür. Zira onlar

²⁷⁴ Ankebut, 29/45

²⁷⁵ Kâşânî, 2015, 277

²⁷⁶ İbn Arabî, 2007, c.IX, s.202

²⁷⁷ Yılmaz, 2017a, 306

²⁷⁸ Yılmaz, 2017, 192

²⁷⁹ Yusuf 12/53

²⁸⁰ Hac 22/78

²⁸¹ Tevbe 9/41

²⁸² İsfehânî, 1991, 208; Pakalın, 1993, 288; Karaman, v.d., 2006, 482; Uludağ, 2012, 259

²⁸³ Ankebût, 29/69

hem cephede düşman ile savaşmış, hem de cephe gerisinde nefis ve şeytan ile mücadele etmişlerdir. Allah Resûlü (s.a.s), açlığın, susuzluğun, zorluğun, yokluğun, düşman kalabalığının zirvede olduğu bir sefer olan Tebük Seferi dönüşünde ashâbına dönerek şimdi küçük cihattan (düşman ile olan savaş) büyük cihada (nefs ile olan savaş) döndüklerini²⁸⁴ ifade etmişler ve nefis ile cihadın ehemmiyetine ve zorluğuna vurgu yapmışlardır. Zira nefis ile mücadelenin zorluğu, savaştaki zorluktan daha fazladır.²⁸⁵ Yine başka bir hadis-i şeriflerinde Allah Resûlü, mücâhid olan kişinin nefsiyle cihad eden²⁸⁶ olduğunu belirtmişlerdir.

Mücâhedenin esası nefsin alışmış olduğu şeylerle irtibatını kesip devamlı bir şekilde onun isteklerinin zıddını yapmaktır. Nefsin iyiye güzele mâni olan iki özelliği vardır. Bunlardan ilki arzu ve isteklerine dalmak, ikincisi de Allah'a ibâdet ve itaat etmekten kaçmaktır. Nefis ilk özelliğinde olduğu gibi heva ve hevesinin ardından gitmeye başlayınca onu "takva" ipliyle durdurmak, ibâdet ve itaat noktasında zayıflık gösterdiğinde de isteklerinin tersini yapmak gerekmektedir. Nefsini tezkiye etmek için gerçekleştirilen riyâzet ve mücâhedenin genel olarak kabul edilen düşünceye göre üç esası bulunmaktadır. Bunlar az yemek (killet-i taâm), az uyumak (killet-i menâm), az konuşmak (killet-i kelâm)'dır. Bu esaslar ayrıntılı bir şekilde incelenecek olursa; nefsin hoşuna giden şeylerin başında, yemek ve içmek noktasında sınırsız olmak gelmektedir. Yemeye ve içmeye nefsin mahkûm edenlerin ilmi azalmakta, sıkıntısı çoğalmaktadır. Yemek insan için bir amaç değil, aksine kişinin ibâdetlerini yerine getirmesinde, Allah'ın emirlerine itaat etmesinde bir araç olmalıdır. Bundan dolayı kişinin hedefi, ulvî duygulara yardım edecek miktarda yemektir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de yiyip içilmesi ancak bu durumun israf boyutuna gitmemesi²⁸⁷ emredilmektedir. Bundan dolayı mutasavvıflar yemeğin insana yük olmamasını ancak kişinin kendini taşıyacak kadar midesini doldurmasını isterler. Hz. Peygamber'in de ashâbına az yemeyi ve orucu tavsiye etmeleri tasavvufî yolun bu meseledeki delilleri olmuştur. Riyâzet ve mücâhede için gerekli olan diğer bir madde ise az uyumaktır. Birçok âyette geceleyin bir miktar uyuduktan sonra seher vakitlerinde Rabbini zikretmek, ona dua etmek için nefse hoş gelen uykudan ferâgat ederek Allah'ın huzuruna duranlar övülmektedir.²⁸⁸ Sûfîler çok uykunun bedeni

²⁸⁴ Ebû Bekir el-Beyhâkî, *Kitâbü 'z-Zühdü 'l-Kebîr*, Müessesü'l-Kütübi's-Sekâfiyye-Beyrut, 1996, c.I, s.165

²⁸⁵ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, 2018, 263

²⁸⁶ Tirmîzî, Cihad, 2

²⁸⁷ A'râf 7/31

²⁸⁸ Secde, 32/16; Âl-i İmrân, 3/17; İnsan 76/26

tembelleştirdiğini, az uykunun ise kalbi nurlandırdığını belirtmektedirler. Allah Resûlü (s.a.v) gelmiş geçmiş bütün günahları affolunduğu²⁸⁹ halde geceleri bir miktar uyuduktan sonra seher vakitlerinde uyanık bulunmuş ibâdet ile meşgul olmuş ve bu durumu şükreden bir kul olmak adına yaptığını belirtmişlerdir. Az konuşmak konusuna gelindiğinde konuşmanın fazlasının ziyan, azının ise kişiye vakar getirdiği görülmektedir. Allah Resûlü kurtuluşun, kişinin dilini tutmasında²⁹⁰ olduğunu belirtmişlerdir.²⁹¹ Bu gibi ifadelerden de anlaşılacağı üzere nefse hoş gelen şeyler kulun manevi olarak ilerlemesinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Bundan dolayıdır ki tasavvuf erbâbı nefsin terbiyesi için yukarıda sayılan az yemek, az konuşmak ve az uyumak konusuna ehemmiyet göstermişlerdir.

Sûfîlerin mücâhede konusundaki görüşlerine değinilecek olursa, sûfîler nefis ile yapılan savaşın en büyük cihad (cihad-ı ekber) olduğunu söylemişlerdir. Ebu Ali Dekkak, zahir kısmını mücâhede ile güzelleştirenlerin sırrını Allah Teâlâ'nın da müşahede ile güzelleştireceğini ifade etmiştir. Kuşeyrî'ye göre tasavvufi yolun başlangıç kısmında mücâhede ile yürümeyenler bu yolun kokusunu koklayamayacaklardır. O, yol kat etmek için mücâhede için bu denli önemli bir yerde tutmuştur. Şeyh Ebu Abdurrahman Sülemî de buna benzer bir yorum yapmış ve mücâhedeye sıkı sıkıya sarılıp bu yolda ilerlendiği zaman keşiflerin insana açılacağını belirtmiştir. Hasan Kazzaz tasavvufun üç şey üzerine bina edildiğini belirtir. Bunlar; zaruret olmadıkça yememek, uykuya yenik düşmeden uyumamak, mecbur kalmadıkça konuşmamaktır. Kuşeyrî mücâhedenin özünü anlatırken nefsi alışık olduğu şeylerden kesip atmak ve her daim nefsin istediği şeylerin zıddı şeylere onu meylettirmek olarak tanımlar. Zira nefsin iyi işler yapmasına mani olan iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki nefsânî isteklerine meyletmesi ve itaat etmekten uzaklaşmasıdır. Yine o, nefis arzularına göre hareket etmek istediği zaman, onu takvâ ile hâkimiyet altına almak gerektiğini, yapılması gereken hususları yapmaktan kaçtığına da nefsin istediği şeylerin tersini yapmak gerektiğini belirtir. Nefsin kendini beğenmekten, yaptığı güzel işleri duyurmaktan, kendisine bakanlara karşı güzel görünmekten başka bir şeyi düşünmediği vakitlerde onu dizginlemek için aslının güzel olmadığını, hor ve hakir olduğunu ona unutturmamakla onu cezalandırmak gerektiğini belirtir. Ebû Süleyman (Dâvud Tâî)'da nefsinin yapmış olduğu hiçbir iş karşısında güzel diye övünmediğini,

²⁸⁹ Fetih 48/1

²⁹⁰ Buhârî, Hudud, 19

²⁹¹ Yılmaz, 2017, 191-195

bundan bir sevap da ummadığını belirtir. Kuşeyri'ye göre, avâm ameli en güzeliyle yapmak için gayret gösterir, havâsın gayesi ise manevî durumunu saf hale ulaştırmaktır. Zira aç kalmak, uykusuz kalmak kolay işlerdir asıl zor olan ise kötü huyları tedavi ederek güzelleştirmektir. Zunnûn'a göre, Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği izzetlerin en mühimi ona nefsinin zilletini göstermesidir. Yine o halkın ahlâkını bozan şeyleri altı maddeye ayırmıştır. Bunlardan ilki, âhiret için yapılan bir iş için ona niyetin, yapma isteğinin yetersiz olması, ikincisi şehvetin bedenleri hapsetmesi ona karşı üstün olması, üçüncüsü ölüm yakın olmasına rağmen kişinin ihtiraslarına yenik düşmesi, dördüncüsü yaratılan kulun bir işten memnun ve razı olmasının, her şeyi Yaratan Allah Teâlâ'nın hoşnutluğu ve rızasının üstünde tutulması, beşincisi Allah Resûlü'nün sünnetlerinin geri plana atılması, altıncısı ise Selefin birçok güzel davranışının göz ardı edilmesi ve az bir hatanın nefsin lehinde kullanılması demiştir.²⁹²

Riyâzet ve mücâhede konusunda doğru bilinip uygulananların yanında bu konuyu yanlış anlayıp ifrata kaçanlarda olmuş böyle kimseler ehil kişiler tarafından uyarılmıştır. Serrac bu konuya değinmiş ve sınır tanımadan mücâhede de bulunanların içinde buldukları bu hatalara eserinde geniş yer vermiştir.²⁹³ İslâm dîni mutedil olunmasını isteyen bir dindir. Allah Resûlü orucu tavsiye etmiş lâkin üst üste iftarsız oruç tutmaktan men etmiştir. Yine O (s.a.v), gece ibâdetine kalkmış; lâkin öncesinde bir miktar uyuyarak bedeninin de hakkını vermiştir. O'ndan gördükleri şekliyle hayatlarına yön veren sahâbe hanımları da bu konu da ümmetin hanımlarına örnek olmuşlardır. Bunlardan Ümmü Ümâre,²⁹⁴ Ümmü'l Fazl gibi hanım sahabîler çok oruç tutmasıyla bilinen hanımlardır. Ümmü'l Fazl'ın pazartesi perşembe oruçlarına ve nafilâ ibâdetlere çok düşkün olduğu bilinmektedir. Hatta oğlu İbn Abbas'ın annesinin kendisine hamile olduğundan beri pazartesi perşembe günleri oruçlarını tuttuğuna dair rivayetleri mevcuttur.²⁹⁵ Gazzâlî'nin de dediği gibi faydalı olan şey orta halde yani itidaldedir. Nefsin isteklerine tümüyle set koymak da bir kötülüktür. İslâm dîni gündüzünü oruçlu geçirip gecesini de ihyâ edenleri överken, Allah Resûlü bazı kimselerin devamlı olarak oruç tutacaklarını bunun yanında hiç uyumadan ibâdet edeceklerini duyduğunda bu kimseleri bu halden menetmiştir. Yine Gazzâlî'ye göre kişi, midesini tamamen doyurduğu zaman bunun ibâdete engel olacağını, tamamıyla aç bıraktığında da bu durumun kişiyi meşgul edeceğini vurgular. Dolayısıyla

²⁹² Kuşeyri, 2001, 133-137

²⁹³ Serrac, 1960, 459-463

²⁹⁴ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.415-416; İsbahâni,1974, c.II, s.65; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.441

²⁹⁵ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.278; İbnu'l-Cevzî, 2000, c.I, s.335

ne tokluğun zararını ne de açlığın acısını hissedecek şekilde yemek yemelidir. Bu konuda da itidal üzere olunmalı yemekten maksadın ne olduğu unutulmamalıdır. Zira sûfilere göre yemekten maksat, yaşamı devam ettirmek ve kolay bir şekilde ibâdet edebilmektir. Kişi ne vakit tokluğun yükünü ve açlığın sıkıntısını duymaz ise işte o zaman huzurlu bir şekilde kulluk görevini yerine getirip ibâdetlerini yapabilir. Kendisini hafiflemiş hisseder ve bu şekilde kolaylıkla amel de bulunur. Gazzâlî, bunun tersi olarak kişi nefisini ifrata yönlendirir, şehvetinin ardından giderse onu riyâzet ile terbiye etmek gerektiğini bildirmektedir.²⁹⁶

Hanım sahâbîler ibâdetlerine çok düşkün, her durumda Allah'a sığınan, O'na dayanan kimselerdi. Bunlardan birisi de Hz. Esmâ'dır. Oğlu, onun ibâdete düşkünlüğünü anlatırken; annesini namaz kılarken ve Kur'an okuyup, tevbe edip gözyaşı dökerken gördüğünü belirtmiş ardından çarşıya gidip geldiğini, döndüğünde ise hâlâ annesi Esmâ'nın aynı halde ibâdet edip, Allah'ı zikrettiğini, tevbeye ve ağlamaya devam ettiğini söylemiştir.²⁹⁷ Zira onlara göre, Allah için yapılan ibâdet, O'nu her an anmak zikretmek, O'nunla beraberlik, O'nun için dökülen gözyaşı, O'na sığınmak, dayanmak dünyadaki lezzetlerden daha tatlıydı. İbâdetin tadına varan özünü kavrayan, ibâdete düşkün hanım sahâbîlerden birisi de Ümmü Eymen'dir. Bu hanım sahâbî de çok oruç tutması, Allah için gözyaşı dökmesi, ibâdetlerine çok düşkün olmasıyla tanınmaktadır. Ayrıca onun, Allah Resûlü'ne kavuşmak için yapmış olduğu hicreti yaya olarak yaptığı, yanında yiyecek bir şeyi bulunmadığı, kavurucu sığının altında oruçlu bir şekilde hicret ettiği bilinmektedir.²⁹⁸

Nefs ile mücâhede konusunda gayret gösteren hanım sahâbîler aynı gayretlerini savaş meydanlarında düşman karşısında da göstermişlerdir. Zira onlar gerek Müslüman ordusunun yanında savaşmış, gerekse ordunun gerisinde Müslümanların yaralarını sarıp, sularını taşımış, onları destekleyerek düşmana karşı ellerinden geleni yapmışlardır. Bunun misallerinden birisi, Rumeysa lakabıyla meşhur olan Ümmü Süleym'in hayatında görülmektedir. O diğer birçok hanım sahâbe gibi savaşların çoğuna katılmış ve hepsinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Uhud savaşında Müslümanlara hizmet etmiştir. Uhud harbinin şiddetlendiği esnada Hz. Aişe ile beraber askerlerin arasında dolaşp onlara su taşımış, yaralıları tedavi etmiştir. Ayrıca Huneyn gününde elinde hançerle bulunduğu

²⁹⁶ Gazzâlî, t.y., c.III, s.96

²⁹⁷ İsbahânî,1974, c.II, s.55

²⁹⁸ İsbahânî, 1974, c.II, s.67

nakledilir. Onu böyle gören Allah Resûlü o hançeri ne yapacağını sormuş, o da bununla müşriklerden birisi yaklaşırsa onu öldüreceğini söylemiştir.²⁹⁹ Hanım sahâbîlerin hayatlarında görülen bu cihad şuuru ve gösterdikleri cesaretin bir örneği de Esmâ bint Yezîd'in hayatında görülmektedir. Hitâbeti'nin güzelliği ve aklına takılan soruları cesaret gösterip Allah Resûlü'ne sormasıyla tanınan bu hanım sahâbî, cesaretini savaş meydanında da göstermiş, Yermük savaşında eline aldığı çadır direğiyle dokuz tane Rum askerini öldürmüştür. Ayrıca Hayber ve Mekke fethine katılmış Müslümanlara hizmet etmiştir.³⁰⁰ Çok oruç tutarak nefsiyle mücadele eden Nefise Hatun lakabıyla bilinen Ümmü Umare, aynı zamanda savaş meydanında düşman ile olan mücadelesi ve savaşın en zor zamanında Allah Resûlü'nü canı pahasına korumaya çalışmasıyla da tanınır. O, Uhud savaşına eşi ve iki oğluyla beraber katılmıştır. Yaralılara su dağıtmak düşüncesiyle erkenden kalkıp su kırbasını alarak orduyla beraber yola çıkmıştır. Fakat o gün Müslümanlar bozguna uğramaya başlayınca Allah Resûlü'nün yanına gidip savaşımaya başlamıştır. Uhud günü düşmanın en fazla hücum etmeye başladığı, Müslüman ordusunun dağıldığı, Allah Resûlü'nün etrafında az bir sahâbe kaldığı zaman, Ümmü Umare o azınlığın içindeydi. O kendi canından geçmiş, Allah Resûlü'nü kılıcıyla korumaya başlamış aynı zamanda yayla beraber ok atmaya devam etmiştir. Kendisi, eşi ve iki oğluyla beraber herkesin dağıldığı o esnada Allah Resûlü'nü canları pahasına korumuşlardır. Allah Resûlü'nün cennette kendisine arkadaş olması için ettiği duaya mazhar olan bu hanım sahâbî, o gün birçok yerinden yara almıştır. Allah Resûlü'ne Akabe'de verdikleri sözü yerine getirmiş ve kendi canını korur gibi Allah Resûlü'nü düşmana karşı korumuştur.³⁰¹ Bugün bakıldığında Allah Resûlü'nü korumak noktasında onunla savaşa katılmak gibi bir durum söz konusu değildir; lakin bugün de Allah Resûlü'nü korumak, onun bırakmış olduğu emanetler olan Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyelerini yaşamak ve yaşatma gayretinde olmaktır. Zira nefis ve şeytan bugün ki düşmanlardır. Onlara karşı dîni en güzel şekilde yaşamak ve bu mücadeleyi vermek de bugünün cihadıdır denilebilir.

²⁹⁹ İbn Hişam, 2006, c.IV, s.120-121; İsbihânî, 1974, c.II, s.59; İbn Cevzî, 2000, c.I, s.338; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.410; Bayraktar Karahan, 2022, 224

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, 1989, c.II, s.18; Bayraktar Karahan, 2022, 271

³⁰¹ Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, Âlemü'l Kütüb, t.y. c.I, s.271-273; İbn Sa'd, 1968; c.VIII, s.413-414; İbnü'l-Cevzî, 2000, c.I, s.336-337; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.441-442; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, (ter. Salih Tuğ), İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2003, c.I, s.236; Mahmud Sâmi Ramazanoğlu, *Uhud Gazvesi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2010, 35-36; Topbaş, 2005, c.II, s.202-203

Uhud savaşına katılıp yaralıları tedavi eden ve Müslümanlara su taşıma hizmetinde bulunan diğer bir hanım sahâbî de Allah Resûlü'nün dadısı Ümmü Eymen'dir. Bunun yanında Ümmü Eymen, Hayber savaşına da katılıp Müslümanlara hizmet etmiştir. Çok oruç tutmasıyla da bilinen Ümmü Eymen hicret esnasında bir yerde konaklamıştı, o gün de oruçluydu fakat susuzluğunu giderecek su bulamamıştı. O esnada Allah'ın bir lütfu olarak gökten beyaz bir iple gelen su dolu kovadan su içtiği bu şekilde susuzluğunu giderdiği, o günden sonra da bir daha hiç susuzluk çekmediği bildirilir.³⁰² Yine cihad konusunda Allah Resûlü'nün duasını almış hanım sahâbîlerden bir diğeri de Ümmü Haram'dır. Allah Resûlü (s.a.s) bir gün kaylûle yaptığı esnada tebessüm ederek uyanmıştır bunun sebebini soran Ümmü Haram'a ümmetinden bir grubun deniz seferine çıktığını ve bu deniz savaşını yapan ordudakilerin cennete girmeyi hak edeceklerini söyleyince Ümmü Haram kendisinin de o gruptan olması için dua istemiştir. Bunun üzerine Allah Resûlü dua buyurmuş ve nitekim Ümmü Haram çıkmış olduğu Kıbrıs gazvesinde şehit olmuştur.³⁰³ Mücâhede konusunda gayretli olan hanım sahâbîlerden bir diğeri de Ümmü Atıyye'dir. Allah Resûlü ile yedi savaşa katıldığı bilinen Ümmü Atıyye, savaş gerisinde Müslümanların yemeklerini yaptığını, yaralarını tedavi ettiğini, geride kalan eşyalarını topladığını bildirmiştir.³⁰⁴

Savaş alanlarında yaralıları tedavi ederek İslâm'a hizmet eden hanım sahâbîlerden birisi de Küaybe bint Sa'd'dır. Küaybe, sağlık hizmetlerinde ki maharetiyle tanınan bir hanım sahâbîdir. Hendek savaşı esnasında kolundan yaralanan Sa'd b. Muaz'ı tedavi ettiği bilinmektedir. O hem savaş meydanında yaralılarla, hem de Mescid-i Nebevî'nin içinde kurulan bir çadırda gelen hastaların tedavisiyle ilgilenmiştir. Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetleri yine O'nun yolunda kullanmış ve insanlığa faydalı olmuştur. Ayrıca o, Mescid-i Nebevî'nin temizlik ve düzeniyle de alakadar olmuş; zayıf, kimsesiz, bakıma muhtaç insanları koruyup gözetmiş; mescitte unutulmuş eşyaları muhafaza edip daha sonra sahiplerine ulaştırmıştır.³⁰⁵ Kendisini, Allah'a ve O'nun yarattıklarının hizmetine adayan Küaybe, yapmış olduğu bu güzel hizmetlerle birçok insana faydası dokunmuş bir hanım sahâbîdir.

³⁰² İbn Sa'd, 1968, c. VIII, s.224-225; İsbahânî, 1974, c.II, s.67; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s. 359

³⁰³ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, 435; İsbahânî, 1974, c.II, 61; İbnü'l Cevzî, 2000, c.I, 340; İbnü'l-Esîr, 1989, c.VI, 317; İbn Hacer, 1994, c. VIII, 375

³⁰⁴ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.455; İbn Cevzî, c.I, s.341; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.437

³⁰⁵ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.291; Rıza Savaş, "Küaybe bint Sa'd", DİA, Ankara, 2002, c.XXVI, s.519

Uhud savaşı olduğu esnada Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin göstermiş olduğu cesarete takdire şâyandır. Allah Resûlü (s.a.s) Medine dışında bir yere savaşa çıkacağı zaman ailesini Hassan b. Sâbit'in muhkem olan evine alır orada bırakırdı. Hassan b. Sabit'te Uhud harbinde Medine'de kalmıştı. O esnada bir Yahudi gelip eve girmeye çalışmış, konuşulanları dinleyerek casusluk yapmak istemişti. Bunun farkına varan Hz. Safiyye, Hassan b. Sâbit'e onu öldürmesini söylemiştir. Lâkin o bu konuda tereddüt etmiş bundan çekinmiştir. Bunun üzerine Hz. Safiyye başına bir sarık bağlayıp aşağıya inmiş Yahudiyi oyuna getirerek öldürmüştür.³⁰⁶ Bu olayın bazı kaynaklarda Hendek savaşında olduğuna dair bilgilerde bulunmaktadır.³⁰⁷

Mücâhede konusunun bir başka şekli de Hz. Esmâ'nın hayatında görülmektedir. Allah Resûlü ve Hz. Ebu Bekir hicret yolculuğuna çıktıktan sonra müşrikler Hz. Ebu Bekir'in evine gelir ve babasının nerede olduğunu sorarlar. Onlara bilmediğini söyleyerek hicret yolculuğunda ki diğer önemli vazifesini de yerine getirmiş olan Hz. Esmâ, Ebu Cehil'den korkmamış ona istediği bilgiyi vermemiş, Allah Resûlü'nü, müşriklerin yapacağı işkenceyi umursamadan korumuştur. Nitekim ondan istediği cevabı alamayan Ebu Cehil, Hz. Esmâ'ya tokat atmıştır; hatta öyle ki tokatın şiddetinden kulağındaki küpesinin yere düştüğüne dair rivayetler mevcuttur.³⁰⁸

3.5. Tevekkül ve Rıza

Sözlükte “Allah'a güvenmek” manasındaki “vekl” kökünden türemiş olan tevekkül; güvenmek, dayanmak, işleri sahibine bırakıp onu vekil tayin edip onun vekilliğine güvenmek, işleri birine havale etmek gibi manalara gelmektedir. Bu şekilde birine vekâlet verene müvekkil, vekâlet edilene de vekil denilmektedir. Tevekkül konusunda vekil olana tam bir itimat göstermek gerekmektedir. Terim anlam olarak ise, kişinin gereken bütün tedbirleri alıp yapılabilecek her türlü gayreti sarf ettikten sonra işi sağlam bir inanç ile Allah'a havale etmesi, sadece O'na dayanıp güvenmesidir. Yine tevekkül, Allah'ın nezdinde olana güvenmek ve başkasının elindekine göz dikmemektir.³⁰⁹

³⁰⁶ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.41

³⁰⁷ M. Zihni Efendi, c.I s.426-427

³⁰⁸ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.249; İsbahâni, 1974, c.II, s.56; Topbaş, 2005, c.I, s.484; Bayraktar Karahan, 2022, 188

³⁰⁹ Gazzâlî, t.y., c.IV, s.259; Kâşânî, 2015, 164; Cürçânî, 1983, 70; Pakalın, 1993, c.III, s.282; Cebecioglu, 2009, 274; Uludağ, 2012, 357; İbn Fûrek, 2014, 184-185.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette zikredilen tevekkül, inanan kişilerin yalnızca Allah'a tevekkül etmesi gerektiğinden³¹⁰, Allah'a tevekkül edene de Cenab-ı Hakkın yeteceğinden, kâfi geleceğinden³¹¹, Allah Teâlâ'nın kendisine dayanıp güvenenleri sevdiğinden³¹² bahseder. Allah Teâlâ kendisine güvenen kimseyi başkasına muhtaç etmeyip ona ihsan edendir.³¹³ Başka bir âyette de Cenâb-ı Hakk, Allah Resûlü (s.a.s)'e kamu işlerinde etrafındakilerle istişare etmesi tavsiyesinde bulunmuş, bir karara varduktan sonra da artık Allah'a tevekkül etmesi gerektiğinden bahsetmiştir.³¹⁴

Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında O'nun her işinde Allah Teâlâ'ya dayanıp güvendiği, elinden gelen tedbirleri aldıktan sonra geri kalanını O'na havale ettiği görülmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisi de hicrette vuku' bulmuştur. Allah Resûlü (s.a.s) hicret edeceği esnada bir kul olarak elinden gelen bütün tedbirleri almıştır. Öyle ki müşriklerin bu yolculuktan haberdar olmamaları için gece yolculuğunu tercih etmiş, takip edilmemek adına Medine yolunun tam ters istikametindeki Sevr mağarasında yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir ile konaklamışlardır. Bu tedbirleri aldıktan sonra müşrikler Sevr mağarasının kapısına kadar gelmiş fakat Cenâb-ı Hakka gösterilen tam bir tevekkül ve teslimiyet neticesinde Allah onları korumuş ve müşrikler eli boş olarak geri dönmüşlerdir. Allah Resûlü burada ve birçok yerde gerçek bir tevekkülün nasıl olması gerektiğini göstermiştir. O'nun bu denli güçlü bir tevekküle sahip olması sağlam bir iman ile de yakından ilişkilidir. Zira tevekkül, inancın ve Müslüman olmanın vakarını gösteren bir alamettir. Âyette, Hz. Musa'nın kavmine hitâben, gerçekten iman ettikten ve Allah'a teslim olduktan sonra artık yalnızca O'na tevekkül edilmesini istemesi, inancın tevekkül ile bağlantısıyla ilişkilidir.³¹⁵

Gazzâlî'de eserinde tevekkül ve tevhid konusunu bir arada işlemiş ve bu ikisi arasındaki bağlantıya değinmiştir.³¹⁶ Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette de Allah Resûlü'nün huzuruna gelen bir adam devemi bağlayıp mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim diye sormuştur. Buna cevaben Hz. Peygamber (s.a.s), devesini bağlayıp

³¹⁰ Âl-i İmrân 3/122; El-Mâide, 5/18; İbrâhîm, 14/12

³¹¹ Et-Talâk, 65/3

³¹² Âl-i İmrân 3/159

³¹³ Ebû Tâlip el-Mekkî, c.II, s.3

³¹⁴ Âl-i İmrân, 3/159; bkz. Mustafa Çağrırcı, "Tevekkül", DİA, İstanbul, 2012, c.XLI, s.1-2

³¹⁵ Görmez, v.d., 2015, c.III, s.309-310

³¹⁶ Bkz. Gazzâlî, t.y., c.IV, 245-259

öyle tevekkül etmesini söylemiş³¹⁷ ve elden geleni yapıp, tedbirini aldıktan sonra tevekkül edilmesi gerektiğini vermiş olduğu cevapla bir kez daha vurgulamıştır.

Sûfîlerin tevekkül konusundaki görüşlerine değinilecek olursa, Ebû Abdullah Kureşî'ye göre tevekkül, Allah'tan başkasına sığınmamak ve münacat etmemektir. Ebu Eyyub'a göre ise tevekkül, bedeni Allah'a kulluğa hizmet ettirmek, kalbi Rab ile ilgilendirmek ve yetecek miktarda rızık ile mutmain olmaktır.³¹⁸

Ebû Talib Mekkî, tevekkül makamını anlatırken bu makamın öncesini, kulun Cenâb-ı Hakkı tanıması olarak tarif etmiştir. Zira Allah Teâlâ çok kudret ve hikmet sahibidir. Kudretiyle istediğine dilediğini bahşeder. Hikmeti gereği de dilediğine vermez. Kul, O'nun vermiş olduğu kudretle hükmüne razı olmakla ve hikmetine gösterdiği teslimiyet ile yücelir. Allah Teâlâ bir şey vermediği kuluna hikmeti ile nazar eder. Bu kul da Allah'ın adaleti yerine getirdiğini, her şeyin sahibinin O olduğunu, göklerin hazinesinin O'na ait olduğunu bilir. Kul Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu kudretle izzet sahibi olur. O'nun yakınlığı ile zenginleşir. O'nun huzurunda bulunmakla şereflenir. Yakîn de bu dereceye ulaşmış olan kul tüm yarattıklarında Cenab-ı Hakkı müşahede eder ve O'ndan gayri şeyleri bırakıp Allah'a dayanıp güvenir. Başına bir sıkıntı geldiğinde sabır gösterir. O'ndan başkasından bir şey beklemez, ümit etmez, her halinde O'na muhtaç olduğunu bildiğinden dolayı her daim O'ndan razı olur.³¹⁹ Mekkî, gerçek mana da tevekkül eden kimsenin başkasına eziyet etmeyeceğini başına gelen olaylar karşısında şikâyette bulunmayacağını, işine engel oldu diye kimseyi kınamayacağını söyler. Zira kul vermenin de vermemenin de asıl sahibinin Allah Teâlâ olduğunu bilir bu duruma razı olur. Böylece kimseyle uğraşmak durumunda kalmaz, sebeplere takılmaz.³²⁰ Sehl b. Abdullah'da tevekkül eden kişinin sebeplere takıldığında sadece tevekkül ettiğini iddia edeceğini belirtmiştir. Bu noktada Lokman (a.s)'ın oğluna verdiği nasihatlerden birini zikretmekte fayda vardır. O, oğluna imanın dört esası olduğunu ve imanın ancak bunlarla beraber güzel ve kuvvetli olacağını söyler. Zira nasıl bir beden iki el ve iki ayakla sağlam oluyorsa bunun da böyle bir şey olduğunu ifade eder. Bunlardan ilki Allah'a tevekkül halinde olmak, ikincisi, O'nun kazasına teslimiyet göstermek, üçüncüsü işleri O'na havale edebilmek, dördüncüsü ise Allah'ın takdir etmiş olduğundan razı olmaktır.³²¹

³¹⁷ Tirmizi, Sıfatü'l-kıyâme, 60

³¹⁸ Kelâbâzî, t.y., s.101

³¹⁹ Mekkî, 2005, c.II, s.4

³²⁰ Mekkî, 2005, c.II, s.7

³²¹ Mekkî, 2005, c.II, s.8

Tevekkülün alametini üçe ayıran Sehl'e göre bunlardan ilki, kimseden bir şey istememek (dilenmemek), verilmiş olan şeyi geri çevirmemek, eline geçeni biriktirmemektir. Yine Sehl'in de Gazzâlî gibi gassal örneğini verdiği rivayet edilmektedir. Hamdûn da yapılan diğer yorumlara benzer bir yorumda bulunmuş ve tevekkülü Cenâb-ı Hakka sıkı sıkıya sarılıp O'na güvenmektir şeklinde tarif etmiştir. Bişr Hafî'de tevekkül ve rıza arasındaki bağlantıya değinmiş ve bir kişi tevekkül ettim diyor ise Allah'ın hükmünden de razı olmalıdır demiştir. Yahyâ b. Muâz'da kişinin gerçek manada tevekkül sahibi olması için Cenab-ı Hakkın kendisinin vekili olduğuna gönlünde bir hoşnutsuzluk olmadan razı olması gerektiğini belirtmiştir. Zünnûn'a tevekkülün ne olduğunu soran bir adama o, tevekkül nefsin kölesi olmaktan çıkıp, nefsi kulluk yapma görevine getirmektir diye cevap vermiştir. Sehl b. Abdullah tevekkülü Allah Resûlü'nün halidir diye tarif eder. Çalışıp kazanmayı da O'nun sünnetidir der. Bu durumda O'nun hali üzerinde bulunanların O'nun sünnetini hiçbir surette terk etmemesi gerektiğinden bahseder. Tevekkülün yukarıda verilen tariflerinde, elden gelen her şey yapıldıktan sonra Allah'a tevekkül etmekten bahsedilmişti, Ebu Ali Ruzbârî'nin naklettiği olay da bu manayı destekler mahiyettedir. Ebu Ali Ruzbârî der ki, beş gündür bir şey yememiş olan bir fakir görürseniz onu derhal çarşı alanına götürüp çalışarak geçimini temin etmesini emrediniz, zira dilenmekle dervişlik olmaz.³²²

Sehl'e "*Allah'tan gücünüz yettiğince korkun*"³²³ âyetinin ne manaya geldiği sorulduğunda bunun Allah'a muhtaç olduğunuzu dile getirerek kulluk etmek olduğunu ifade etmiş; "*Allah'tan hakkıyla korkun*"³²⁴ âyetinin manası sorulduğunda ise bu âyeti, O'na tam bir tevekkül ile kullukta bulunun diye tarif etmiştir.

Gazzâlî'ye göre tevekkülün üç derecesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki kulun Allah'a dayanıp güvenmesi, ikincisi kulun annesinden başkasını bilmeyen çocuğun misali gibi yalnızca Allah'a yönelmesi, üçüncüsü kulun kendini gassal önündeki meyyit misali Allah'a teslim etmesidir.³²⁵ Gazzâlî bu sonuncu maddeyi tevekkülün en yüksek derecesi olarak yorumlamıştır; lâkin bu durum tedbirin terki olarak yorumlanmamış, bunu hiçbir durumda Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarının etki alanı dışına çıkılamayacağı şeklinde bir hâl olarak tarif etmiştir.³²⁶

³²² Kuşeyrî, 2001, 199-206

³²³ Teğâbün 64/16

³²⁴ Âl-i İmran 3/102

³²⁵ Gazzâlî, t.y., c.IV, s.261

³²⁶ Çağrıncı, DİA, 2012, s.2

Sûfîler, kul bir iş hakkında elinden geleni yaptıktan sonra Allah'a dayanıp güvenir bunun neticesinde gerçekleşen duruma da razı olur demektirler. Mekkî, Allah'a tevekkülün bir çeşidini de O'ndan razı olmak olarak tarif eder. Nitekim Yâkup (a.s) yaşamış olduğu zorluk karşısında hükmün ancak Allah'a ait olduğunu kendisinin de O'na tevekkül ettiğini³²⁷ bildirmiştir. Yaşanılan zorlukların ardındaki hikmeti bilene güvenip O'na teslim olmuştur. Zira kul az bir bilgiyle olayların ardındaki hikmeti bazen kavrayamayabilir, bu durumda ilmin sahibi sonsuz hikmet sahibi Yüce Zât'a teslim olması gerektiğini Yâkup (a.s) burada göstermektedir. Burada olduğu gibi kişinin kendi istedikleriyle yaşadıkları aynı yönde ilerlemediği zaman kul Mevlâ'nın isteklerine razı olmalıdır. Hatta arifler kula Mevlâ'sının istekleri daha sevimli gelmeli demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın istediği kul için bir ceza ya da O'nun gazabını celbedecek bir durumun sonucu değil ise o şey Cenab-ı Hakk için daha sevimlidir. Mekkî, bu durumda Allah Teâlâ'nın muhabbetinin kul için daha öncelikli olması gerektiğini belirtir, zira bu durumun sonucunun Allah'a ait olduğunu ifade eder.³²⁸ Tevekkül konusunun ardından bu kavramla yakın ilişkisi olan rıza kavramına değinilecektir.

Sözlükte hoşnut olmak, bir durum karşısında sızlanmamak yakınmamak, izin, müsaade gibi manalara gelen rıza; tasavvuf ıstılahında ise ilâhî hüküm karşısında kulun Allah'tan hoşnut, razı olması ve kalbinin huzur ve sükun halde bulunabilmesidir.³²⁹ Yani rıza, kulun kalbinin, Allah'ın vermesi veya vermemesi durumunda da aynı kalması herhangi bir değişiklik olmamasıdır.³³⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette rıza kavramına değinilmiş ve inanan kimseler Allah'ın rızasına kazanmaya teşvik edilmiştir. Zira kul için Allah'tan razı olmak ve aynı şekilde Allah'ın kendisinden razı olması kadar büyük bir mutluluk yoktur. Bu hal rızanın iki boyutunu göstermektedir ve muhtelif âyetlerde de belirtilmektedir.³³¹ Bu rıza hali tasavvuf âlimleri tarafınca makamların en üstünü olarak kabul edilmektedir. Âlimler kulun Allah'tan razı olmasını kendisi için gerçekleşen ilahi takdir karşısında hoşnutsuzluk göstermemesi olarak tarif ederlerken, Allah'ın kuldan razı olmasını da Cenab-ı Hakkın, kulun emirlere riayet ettiğini, yasakladığı şeylerden de kaçındığını görmesidir diye açıklamışlardır.³³² Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, Hudeybiye'de o

³²⁷ Yusuf 12/67

³²⁸ Mekkî, 2005, c.II s.14

³²⁹ Isfahânî, 1991, 356; Kâşânî, 2015, 267; Pakalın, 1993, 50; Karaman, v.d., 2006, 553; Cebecioğlu, 2009, 218; Uludağ, 2012, 295; Bardakçı, 2016, 152; Yılmaz, 2017, 175; Yılmaz, 2017a, 102

³³⁰ Hücvirî, 2018, 240

³³¹ El-Maide 5/119; el-Mücâdile, 58/22; el-Fecr, 89/28; el-Beyyine, 98/8; Tevbe, 9/72; Fetih, 48/18

³³² Isfahânî, 1991, 356

ağacının altında Allah Resûlü'ne bi'at eden sahâbîlerden razı olduğunu, bunun neticesinde de üzerlerine huzuru indirdiğini bildirmektedir.³³³ Allah Teâlâ kullarından Allah'tan razı olmuş, Rabbi de onlardan razı olmuş bir şekilde kendisine dönmelerini istemektedir.³³⁴ Müminlerin birbirine yapmış oldukları “*Allah razı olsun*” duası esasen bir insana yapılabilecek en anlamlı duadır; zira Allah'ın rızasını kazanmış bir kul için bundan daha büyük bir bahtiyarlık olmamaktadır.³³⁵

Rıza, yukarıda bahsedilen tevekkülün bir sonucudur, zira kul Allah'a dayanıp güvenir, elinden geleni yaptıktan sonra işlerini en yüce makama bırakır ve neticesinde takdir-i ilâhiye, O'ndan gelene razı olur. Dolayısıyla elde ettikleri ya da kaybettikleri sebebiyle kalbinde herhangi bir üzüntü endişe ya da bir yakınma söz konusu değildir. Tasavvufta önemli bir yeri olan rıza konusunda sufilere göre, Allah'tan gelen gül de olsa dikende olsa fark etmemiş, ondan gelenden hoşnut olmuşlardır. Hayatın gidişatına bakıldığı zaman kişiyi yaşananlara razı olmaya hazır hale getiren iki sebepten söz edilebilir. Bunlardan ilki, dünyalık istifade için; mesela acı bir ilacı tedavi olmak amacıyla içmek gibi veya iyi olmak için ameliyatın zorluklarına katlanmak gibi, kişi de Allah'ın takdir etmiş olduğuna zor da olsa rıza gösterdiğinde kendisi için ileride istifade edeceği şeylere ulaşır. İkincisi ise, sevdiğinin rızasını kazanmak; onu memnun etmek için onun istediği zorluklar karşısında güçlü olmak, o zorluklara katlanmaktır. Bakıldığında rıza her halükarda Allah'tan gelene razı olmak ondan geleni hoş karşılayıp şikâyette bulunmamaktır.³³⁶

Serrac, rıza ehlini üç dereceye ayırır. Buna göre ilk gruptakilerin, sabırsızlanmadan, telaşa kapılmadan, Allah Teâlâ'nın zor olan ya da kolay olan, kişinin beğendiği ya da beğenmediği, kuluna nimet vermesi ya da vermemesi gibi her türlü takdirini kalbinde eşit yerde tutanlar olduğunu ifade eder. İkinci gruptakilerde rızanın ilk olarak Allah'tan olduğunu müşahede edenlerdir. Üçüncüsü ise Cenâb-ı Hakk'ın kulları için olan rızasının kulunkinden daha önce olması nedeniyle rızanın kuldan olmasından da, Allah'tan gelmesinden de geçmiş olanlardır. Serrac'a göre de rıza makamların nihayetidir.³³⁷

Muhâsibî rıza, Allah'ın takdiri gerçekleşirken, kalbin huzurlu sakin kalabilmesidir demiştir. Zünnun ve Ruveym'de buna yakın bir mana da açıklamışlar ve rıza, ilâhî irade karşısında kalbin sevinç ve neşe içinde bulunmasıdır şeklinde tarif etmişlerdir. Süfyân-ı

³³³ Fetih, 48/18-19

³³⁴ Fecr 89/28

³³⁵ Tevbe 9/100

³³⁶ Yılmaz, 2017, 176-177

³³⁷ Serrac, 1960, 80-81

Sevrî ve Râbiâ arasında geçen şu diyalog da kulun Rabbinden razı olmasının ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Süfyân-ı Sevrî bir gün Allah'ın kendisinden razı olması için dua ederken bunu duyan Rabiâ'da önce Allah'tan kulun razı olması gerektiğini O'ndan razı olmadan Allah Teâlâ'dan razı olmasını beklememek gerektiğini ifade etmiştir. Sehl Tüsterî'de kulun Allah'tan razı olmasının, Allah'ın da kuldan razı olmasının neticesine ulaşan kimselere ne mutlu diyerek rıza halinin kişiye kazandırdığı huzuru anlatmıştır. Sehl bu sözleriyle Maide Suresi 119. âyeti³³⁸ işaret etmektedir.³³⁹

Allah'tan razı olmanın önemine binaen Ebu Abdullah es-Sâcî Allah'ın bazı seçkin kullarından bahsetmiş ve onlar başlarına bir musibet geldiğinde sabırla uğraşmaktan ziyade o musibeti iç huzuruyla memnuniyetle kabul edip Allah'tan razı olurlar demiştir. Ömer b. Abdülaziz'de akşam uyuyup sabaha ulaştığında kendisini en çok mutlu eden şeyin o gün gerçekleşen takdiri ilahiye rıza göstermek olduğunu ifade etmiştir. Mekkî Allah'ın razı olduğu kimselerden bahsederken onları Allah'ı çokca zikreden kimseler olarak anlatmaktadır. Zira ona göre Allah'tan bir talepte bulunanlar bunu kendileri adına istemekte ve Allah Teâlâ'da neticede onlara bunun karşılığını fazlasıyla vermektedir, Allah'ı zikretmekte olanların ise tek isteği her zaman onu zikretmektir Allah Teâlâ'da bunun karşılığında onlara rızasını bahsetmektedir diyerek zikir ve rıza arasında bağlantı kurmuştur. Yine Mekkî, "*katımızda fazlası vardır*"³⁴⁰ âyetini açıklarken buradaki fazla olan nimetin cennettekilerle verilirken Cenâb-ı Hakk tarafından üç tane hediye olarak verileceğini belirtir. Bunlardan ilki, Allah katından gelen ve bir benzeri olmayan bir hediyedir.³⁴¹ İkincisi, Allah Teâlâ tarafından kullarına verilen selamdır.³⁴² Üçüncü hediye ise, inananlara Allah Teâlâ'nın kendilerinden razı olduğunu bildirmesidir ki bu hediye diğer ikisinden daha üstündür³⁴³ Yani Cenâb-ı Hakk'ın razı olması elde edilen nimetlerin en üstünüdür demiştir. Oğluna verdiği nasihatlerle bilinen Lokman Hekim'de Allah'tan razı olmayı imanın vazgeçilmez bir parçası olarak görmüş ve oğluna Allah'ın takdirine rıza göstermenin ehemmiyetinden bahsetmiştir. Ebu'd-Derdâ'da imanın en zirvesini Allah'ın kendisi için takdir ettiğine sabretmek ve razı olmak şeklinde açıklamıştır. Mekkî, sıddıklar arasındaki seçkin kulların özelliklerinden bahsederken onları, Allah'tan razı olan, insanlara merhametle muamelede bulunan, kalblerinde bir kötülük bulunmayan,

³³⁸ "*Allah onlardan razı oldu. Onlar da Allah'tan razı oldular.*"

³³⁹ Kelebâzî, t.y., s.102

³⁴⁰ Kehf, 18/35

³⁴¹ Secde, 32/17

³⁴² Yasin, 36/58

³⁴³ Tevbe, 9/72

Müslümanlara güzel öğütlerde bulunan ve cömert olan kullar olarak tarif etmiştir. Yine O, rıza ve teslimiyet arasında bir bağ kurarak, kulun elindeki şeyleri Rabbine bırakmasını, O'na teslim olmasını rızanın bir alameti olarak görmektedir. Ayrıca o, kulun başına gelen sıkıntılardan dolayı başkalarına şikâyetle bulunmamasını, Allah'ın takdirinden dolayı herhangi bir rahatsızlık duymamasını ve her daim Allah'a karşı edebini muhafaza etmesini rızanın bir göstergesi olarak kabul etmektedir. İbn Mesud fakirliğin de zenginliğin de kul için Allah'a ulaşmaya birer vesile olduğunu söyler ve kendisi için bunların hangisinde olduğuna aldırmadan, fakirlik durumunda sabredeceğini, zenginlik durumunda da şükrederek ve cömert davranarak onun bedelini ödeyeceğini belirtir ayrıca her durumda Allah'tan razı olunması gerektiğini söyler. Fudayl b. İyaz'da kişinin çok istediği bir şeyi elde etmesiyle edememesi arasında fark olmadığına rıza makamına ulaşmış olduğunu belirtir.³⁴⁴

Hücvirî, rızanın kişiyi sıkıntılardan uzaklaştırdığını, onu gafillikle mücadele etmekten kurtararak selamete erıştirdiğini bildirir. Yine ona göre rıza ile ilgili yapılanların esası, Allah Teâlâ'dan kulun razı olması ve her durumda kendisini gördüğüne inanmasıdır.³⁴⁵

Rızanın hal mi yoksa makam mı olduğu konusunda Iraklı sûfiler ile Horosanlılar arasında ihtilaf vardır. Horosanlılara göre rıza makamdır ve tevekkülün nihayeti, sonucudur. Buna göre rıza kişinin çalışıp ulaştığı bir makamdır. Iraklılara göre ise rıza bir hâldir. Yani çalışarak elde edilmez onu Allah Teâlâ kulun kalbine bir feyz olarak verir. Bu iki görüş birlikte ele alınacak olursa şöyle bir sonuç çıkmaktadır; rıza ilk başlangıç itibariyle kulun gayretiyle ulaştığı bir makamdır, rızanın sonuna gelindiğinde de haller sınıfına girer ki bu da Allah vergisidir, kazanılmış bir şey değildir.³⁴⁶

Gazzâlî'ye göre Allah Teâlâ'nın rızası kulun Allah'tan razı olmasının bir sonucudur.³⁴⁷ Yine Gazzâlî, rıza ve muhabbet, sevgi arasında bağlantı kurmuş ve seven sevdiğinin her yaptığından razı olur demiştir. Bu durumda iki hâli vardır. Bunlardan ilki, sevgisinin yoğunluğu sebebiyle acı duygularının kaybolmasıdır ki, bu savaşın en şiddetlendiği zamanda alınan yaranın acısını hissetmemek gibidir. Ancak kanadığı görünce yaralandığını anlayabilir. Bunun dışında çok yoğun bir düşüncede olan bir kişi de ayağına diken batsa bunu hissetmeyebilir. Bunu ağzı kör olan ustura ile tıraş olan adama da

³⁴⁴ Mekkî, 2005, c.II s.63-67

³⁴⁵ Hücvirî, 2018, 241

³⁴⁶ Kuşeyrî, 2001, 227

³⁴⁷ Gazzâlî, t.y., c.IV, 344

benzeten Gazzâlî'ye göre, böyle birinin kalbinde çok önemseydiği bir düşünce varken acısını hissettiği halde bunu duymayabilir. Nitekim kalp bu kadar yoğun bir düşünceye kendini verdiği zaman başka şeylerden bîhaber olmaktadır. Nitekim kalbi sevdiğinin sevgisiyle dolup taşan kişi de böyledir. Onun sevgisi kalbini o kadar kuşatmıştır ki canını yakacak, kendisini üzecek birçok olayla muhatap olduğu halde yine de kalbinde bulunan o sevgi yoğunluğundan dolayı bunların acısını duymamaktadır. İkincisine gelince, kul başına gelen sıkıntının ızdırabın acısını hissettiği halde bu durumdan razı olur ve hatta bundan hoşnut olur. Bu tıpkı kan aldırma isteyen birinin kan alırken acıyacağını bildiği halde bunu yaptırmasıdır. Hatta bunu yapana teşekkür dahi etmektedir. Acıyı hissettiği halde içinde bulunduğu durumdan razıdır. Nitekim Cüneyd, Seriyü's-Sekatî'ye seven kişinin bela ya da musibetin acısını duyup duymadığını sorduğunu onun da duymayacağını hatta kılıç darbesi dahi olsa yine de acıyı hissetmeyeceğini söylediğini ifade eder. Bu durum aynı zamanda kâr elde etmek için uzun ve meşakkatli bir yolculuğa çıkmaya benzer. Yol uzundur, meşakkatlidir, lâkin kişi bu duruma razıdır seve seve yapar, zira sonunda elde edeceği bir kazanç vardır. İşte Gazzâlî'ye göre kul da bir sıkıntıyla karşı karşıya kaldığında içinde bulunduğu bu durumdan razı olur, sevinir. Çünkü nihayetinde onun da alacağı çok büyük mükâfatlar vardır. Ayrıca sevilene duyulan bu sevgi sebebiyle tek isteği onun isteklerini yerine getirmektir bunun için ondan gelen her şey onun için güzel görülür hoş karşılanır. Nitekim Şakik-i Belkî, çekilen sıkıntıların sonundaki güzelliği lutfu gören kimsenin o halden kurtulmak istemeyeceğini belirtir.³⁴⁸

Rıza konusunda Kuşeyrî kişinin bu mertebede olup olmadığını anlamak için; kulun, Allah Teâlâ'dan ve O'nun takdirinden razı olup olmadığına bakmak gerektiğini vurgulamıştır. Her konuda olduğu gibi rıza konusunda da her sûfi haline göre yorumlarda bulunduğundan dolayı farklılıklar bulunmaktadır. Mesela yukarıda rıza sıkıntısını acısını hissetmemek olarak tarif edilmişken, Ebu Ali Dekkâk ise rızanın acıyı hissetmemek değil, yalnızca Allah'ın takdirine itiraz etmemekten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Bazıları da rızayı Cenâb-ı Hakkın en büyük kapısı olarak tarif etmiştir. Bundan dolayı bu kapıda kendisine rıza ikram edilen kişi ulaşabileceği en güzel mevkiye ulaşmıştır. Ayrıca Kuşeyrî, kulun Allah'tan razı olması için önce Allah'ın kuldan razı olması gerektiğini ifade eder ve buna delil olarak da Beyyine Suresi sekizinci âyeti³⁴⁹ göstermektedir. Süleyman Dârânî'de kulun Rabbinden razı olmasını nefsinin isteklerinden sıyrılması

³⁴⁸ Gazzâlî, t.y., c.IV, 347-348

³⁴⁹ "Allah onlardan razı oldu, Allah da onlardan razı oldu."

şartına bağlamıştır. Râbiatu'l-Adeviyye, kendisine kulun ne zaman rıza makamına ulaşılacağı sorulduğunda cevap olarak, Allah'ın kendisine verdiği lütufları kadar cefaları da kulu memnun ettiği vakit demiştir. Rızanın alametini üç kısma ayıran Zunnûn Mısri'ye göre, bunların ilkini kazâdan önce iradeyi terk etmektir. İkincisi, kaza ortaya çıktığında bu durumun acısını duymamak diğeri ise sıkıntının içindeyken ilahi sevginin coşkusunu hissetmek demiştir. Ebu Ömer Dimişki, rızayı başa gelen bir musibet anında sızlanmayı bırakmak olarak tarif etmiştir. Muhâsibi'ye göre rıza, başa gelen sıkıntılar karşısında kalbin huzur içinde bulunmasıdır. Rıza konusunun önemine binaen Hz. Ömer, Ebû Musa Eş'arî'ye yazdığı mektupta, hayrın rızada olduğunu ve gücü yettiğince rıza yolundan ayrılmamasını tavsiye etmiştir.³⁵⁰

Esasen hepsi birbiriyle bağlantılı olan kavramlardan rıza ile muhabbet yani sevgi arasında da önemli bir bağ vardır. Zira seven, sevdiğinden ne gelirse gelsin hoşnut olur, razı olur. Ona olan sevgisinden, muhabbetinden dolayı türlü sıkıntılara katlanır, kalbinde de herhangi bir sızlanma ya da şikâyet vuku bulmaz. Bu sevgi sebebiyle sevdiğinden gelenlere rıza gösterir. Allah Teâlâ'nın takdiri karşısında dengesi bozulmaz, hâlini muhafaza eder, sarsılmaz. Nitekim Gazzâlî rızayı muhabbetin bir meyvesi olarak görmektedir.³⁵¹ Rıza konusundan sonra çalışmanın da son başlığı olan muhabbet konusuna geçilecektir.

Hanım sahâbîlerin hayatlarında tevekkül ve rıza konusuna bakıldığında görülmektedir ki onlar her an Allah'tan geleni gönül hoşnutluğu ile karşılayan, O'nun rızasını sevgisini kaybetmekten korkan, onu kaybetmemek için de her şeylerini feda edecek kadar muhabbet ehli şahsiyetlerdir. Bunlardan biri Ebû Talha'nın hanımı, Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym yani Hz. Rumeysâ'dır. Zira O'nun oğlunun vefatı karşısında göstermiş olduğu tavır takdire şâyandır. Ebû Talha'nın bahçelerinden birinde olup evde olmadığı bir dönemde oğlu Ebû Umeyr hastalanmış ve bu hastalığının neticesinde vefat etmiştir. Ümmü Süleym büyük bir metanet ve rıza haliyle kalkmış oğlunu yıkamış kafenlemiş, güzelce kokulayıp üzerine de bir elbise örtmüştür. Herkese de çocuğunun öldüğünü Ebû Talha'ya kimsenin söylememesini kendisinin bu haberi ona vereceğini bildirmiştir. Ebu Talha eve gelince Ümmü Süleym ona akşam yemeğini ikram etmiş, Ebû Talha da Ümmü Süleym'e oğlunu sormuştur. Bir rivayete göre Ümmü Süleym burada oğlunun eskisinden daha hayırlı bir yerde olduğunu söylemiş; lâkin vefatını dememiştir.

³⁵⁰ Kuşeyri, 2001, 229-232

³⁵¹ Gazzâlî, t.y., c.IV, 343

Ardından yemeğini bitiren Ebû Talha'ya, Ümmü Süleym tevekkül ve rıza halinin en güzel şeklini ifade eden soruları sormuştur. Birisinin başka birisine ödünç olarak verdiği bir şeyi ardından geri istemesi durumunda, geri vermek mi gerekir yoksa elinde tutmak mı gerekir konusu hakkında ne düşündüğünü soran Ümmü Süleym'e Ebû Talha, onun geri verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Ümmü Süleym, oğlunun vefat ettiğini, sabredip tevekkül gösterip ecrini Allah'tan istemesini söyler. Sabah olunca Allah Resûlü'ne gidip durumu arz eden Ebû Talha'ya ve eşi Rumeysa'ya Allah Rasulü dua etmiştir.³⁵² Bu hadise Hz. Rumeysa'nın Allah Teâlâ'ya imanının, tevekkülünün ve rızasının en güzel örneğidir. Zira insanın evladını kaybetmesi kolay değildir kaldı ki Hz. Rumeysa bundan razı olmuş ve bunu eşine de en güzel şekilde anlatmak için elinden geleni yapmıştır. Zira kendisinin bir emanetçi olduğunun bilincindedir. Evladının da kendisinin de asıl sahibinin Allah olduğunun farkındadır. Bu olayın ardından Allah Teâlâ onları başka bir evlat ile müjdelemiş ve Hz. Rumeysa Abdullah'ı dünyaya getirmiştir.³⁵³ Sabır, tevekkül, rıza bunlar kazanılması zor makamlardır; lakin kazanıldığında kişiyi dünya karşısında aşırı üzüntü ve sıkıntıdan kurtaran makamlardır. Zira Allah'tan razı olan, başına bir musibet geldiğinde sabredip tevekkül de bulunan, kalbi de bundan mutmain olan kul bilir ki Allah Teâlâ kendisi için her zaman iyiyi, hayırlısını takdir etmektedir. Ne mutlu onlara ki bu minval üzere bir ömür sürüp Allah'ın rızasını kazanarak tekrar O'na kavuşmuşlardır.

Allah'a tevekkülün ve rızanın bir misali de Uhud günü Hz. Hamza'nın şehit edilmesinden sonra kardeşi Hz. Safiyye'nin onu görmek istemesi hadisesinde görülmektedir. Hz. Safiyye kardeşini görmek için şehitlerin olduğu tarafa yönelince oğlu buna mani olmuştur. Zira Hz. Hamza'yı o şekilde görmesini istememişlerdir. Lâkin o kardeşini görmekte ısrar etmiş; zira kardeşinin zaten ne halde olduğunu tahmin ettiğini, bu hale Allah için geldiğini, kendisini de teselli eden şeyin bu olduğunu söylemiş, Allah yolunda bundan daha fenasına da uğramaya razı olduğunu ifade ederek büyük bir rıza, tevekkül, teslimiyet ve sabır halinde olduğu görülmüştür.³⁵⁴ Sahâbenin Allah'a olan sağlam imanı, O'ndan gelene tevekkül göstermesi, neticesinde O'ndan razı olmayı meydana getirmiştir.

³⁵² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.431; İsbahânî, 1974, c.II, s.57-58; İbn Cevzî, 2000, 338-339; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s.408

³⁵³ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.432

³⁵⁴ İbn Hişam, 2006, c.III, s. 130; İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.41; Topbaş, 2005, c.II, s.215; Emre, 2019, 158-159; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, 176.

3.6. Muhabbet

Sevgi kelimesinin karşılığı olarak birçok kelime ve kavram bulunmakla beraber bunlardan en çok kullanılan ve sūfîlerin de tercih ettiği kelime muhabbettir. Bu tercihlerinin arkasındaki sebep ise sevgi ifadesinin kaynaklarda daha çok “*muhabbet*” ve “*hubb*” olarak geçmesidir. Zira Kur’ân’da sevgi mesajı içeren âyetlerde bu ifade genel olarak “*hubb*” kelimesiyle kullanılmıştır.³⁵⁵ Sözlükte, sevmek, hoşlanmak, beğenmek, gibi anlamlara gelen muhabbet, “*hub*” kökünden isim olarak gelip, saf sevginin ismi olarak geçmektedir.³⁵⁶ Zira Araplar, dişlerindeki beyazlığı, saflığı anlatmak için “*Hubabu’l-esnân*” ifadesini kullanırlardı.³⁵⁷ Bazı âlimlere göre de muhabbet, iyi görünen veya zannedilen şeyi istemesi manasında kullanılır.³⁵⁸

Çeşitli tarifleri bulunan muhabbet (mahabbet) kelimesinin, “*hubâb*” kelimesinden geldiğini, “*hubâb*”ın manasının da kuvvetli yağın yağmurlar nedeniyle kabaran su üstündeki kabarcık ve damlacık olduğunu ifade edenler olmuştur. Bunlara göre, muhabbet, sevdiğini görme isteği ve susuzluğu içinde olan birinin kalbinin coşması manasındadır.

Başka bir görüşe göre muhabbet, “*Habâbu’l-mâ*” yani suyun büyük kısmı manasındaki kökten gelir. Buradan geldiği kabul edilirse kalpte önem arz eden şeylerin çoğunluğunun amacı muhabbet olduğundan dolayı sevgiye, muhabbet denilmiştir.

Farklı bir yorumda ise, muhabbet, kökü itibariyle lüzum ve sebat manasında kullanılmıştır. Nasıl ki deve bir yere çöktüğü ve oradan kalkmak istemediği zaman ona “*Ahabbe’l-bağîr*” denir, işte bunun gibi seven de sevdiğinin ismini, zikrini, kalbinden bir an olsun çıkarmaz oradan ayırmaz.

Başka bir tarifte “*hubb*” kelimesinin küpe anlamına gelen “*habb*” kökünden geldiği ifade edilmektedir. Kulaktaki küpeye orada sürekli kaldığı için habb ismi verilir, seven de sevgilisinden hiç ayrılmadığı için bu kökten geldiğini söyleyenler olmuştur.

³⁵⁵ Ali Galip Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2003, s.98; Hatice Çubukcu, *Sûfîlerde Muhabbet Yolu*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s.25

³⁵⁶ İbn Manzur, 1993, c.I, s.289; Karaman, v.d., 2006, 263; Bardakçı, 2016, 171

³⁵⁷ Kuşeyrî, 2001, 349

³⁵⁸ Isfehânî, 1991, 214

Başka bir tarifte de üzerine su testisi konmuş olan dört ağaca “*hubb*” denir muhabbete “*hubb*” denilmesinin nedeni de sevgilisinden gelen her türlü iyiliğe, eza ve cefaya bu sayede katlanıldığı içindir.

Başka bir yorumda da, muhabbet içinde su bulunan kap manasına gelen “*hubb*” kökünden geldiğini, nasıl ki dolu bir kap içine başka bir şey almaz ve içindekini de muhafaza eder, işte bunun gibi kalp muhabbet ile dolu olunca oraya sevgiliden başka bir şey giremez manası verilmiştir.³⁵⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de “*muhabbet*” bir âyette³⁶⁰, “*hub*” kelimesi ise dokuz âyette geçmekte, yetmiş iki yerde aynı kökten isim ve fiiller bulunmaktadır.³⁶¹ Âyetlere bakıldığında bu sevginin hem Allah’a hem de insana nisbet edildiği görülmektedir. Âyetlerde Allah’ın kullarını, kulların da Allah’ı sevdiği³⁶² belirtilerek her iki sevgiden de bahsedilmekte ve Allah sevgisi kavramının iki yönü ortaya konulmaktadır. Allah’ın isimlerinden olan “*vedûd*” esmâsı da her iki manayı içermektedir.³⁶³ Aynı zamanda âyetlerde, Allah’ı seven O’na itaat eden kulun aynı zamanda Peygamber’i de sevmesi, O’na da itaat etmesi istenmekte, Allah’ı sevmenin bir alameti olarak Peygamber’e ittibâ zikredilmektedir.³⁶⁴ Peygamber’e ittibâ yani O’nun getirdiği, tebliğ ettiği mesajlara uymak, O’nu rehber edinmek, Allah sevgisinin alameti ve ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir.³⁶⁵ Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de kendisini seven kullarını anlatırken onların; müminlere karşı mütevâzî, kâfirlere karşı izzet sahibi olduklarını, Allah yolunda çalışıp gayret gösterdiklerini ve İslâm’ı yaşama noktasında kimsenin kınamasından korkmadıklarını belirtmektedir.³⁶⁶ Çünkü gerçek müminlerin Allah’a olan sevgisi her şeyden daha sağlam ve kuvvetlidir.³⁶⁷ Ayrıca Allah Teâlâ, iyilik edip yaptığı işi güzel yapanları,³⁶⁸ kötülüklerden sakınanları, takvâ sahiplerini,³⁶⁹ hüküm verdiklerinde adaletli davrananları,³⁷⁰ tertemiz olanları,³⁷¹ günahından pişman olup tevbe edenleri,³⁷² zorluklar

³⁵⁹ İsfahânî, 1991, 214; Kuşeyrî, 2001, 349-350; Gezgin 2003, 106; Hucvirî, 2018, 367-369

³⁶⁰ Tâhâ, 20/39

³⁶¹ Süleyman Uludağ, “*Muhabbet*”, DİA, Ankara, 2020, c. XXX, s.386

³⁶² El-Maide, 5/54

³⁶³ Hûd, 11/90; el-Bürûc, 85/14

³⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/31-32

³⁶⁵ Karagöz, 2008, 11-15; Çubukcu, 2011, 43

³⁶⁶ El-Maide, 5/54

³⁶⁷ Bakara, 2/165

³⁶⁸ Bakara, 2/195; Âl-i İmrân, 3/148; el-Mâide, 5/13,93

³⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4,7

³⁷⁰ El-Mâide, 5/42; Hucurât, 49/9; Mümtehine, 60/8

³⁷¹ Bakara, 2/222; Tevbe, 9/108

³⁷² Bakara, 2/222

karşısında sabredenleri,³⁷³ kendisine dayanıp güvenen tevekkül ehli kimseleri,³⁷⁴ Allah yolunda savaşanları,³⁷⁵ sevdiğini belirtirken; inkâr edenleri,³⁷⁶ taşkınlıkta bulunanları,³⁷⁷ bozgunculuk edenleri,³⁷⁸ zulmedenleri,³⁷⁹ nankörlük edip günahında ısrar edenleri,³⁸⁰ hainlik edenleri,³⁸¹ kendini beğenip övünenleri,³⁸² kibirlenenleri,³⁸³ müsrifleri³⁸⁴ sevmediğini bildirmektedir. Bu ve benzer âyetlerde Allah Teâlâ sevdiği ve sevmediği şeyleri söyleyerek adeta O'nun sevgisini kazanmanın yolunu kullarına göstermektedir. Zira Allah'a layıkıyla kulluk, O'nu layıkıyla sevmek ve tanımaktan geçer. Seven en çok sevdiğinin sevgisini, muhabbetini kaybetmekten korkar bu yüzden onun sevgisini kaybetmemek için razı olacağı şeyleri yapar, hoşlanmadığı şeylerden de kaçır. Kul da Allah'ın sevgisini kaybetmekten korktuğu için O'nun emirlerine riayet eder yasaklarından da kaçınır. Zira bilir ki O'nun sevgisini kaybedenin kazanacağı bir şey olmadığı gibi O'nun sevgisini kazananın da kaybedeceği bir şey yoktur. Ayrıca sevgi kişiye her şeyi yaptırabilecek güçtedir. Bundan dolayıdır ki Allah Resûlü ve ashâbı bu uğurda birçok fedakârlıklarda bulunmuş, Allah ve Resûlü'ne duyulan muhabbet her şeyin önüne geçmiştir.

Asr-ı Saadet dediğimiz dönemde Allah Resûlü ve sahâbîler muhabbetin ne demek olduğunu gelecek nesillere göstermektedirler. Allah Resûlü hadis-i şeriflerinde amellerin üstünlüğünden bahsederken bunun Allah için sevmek³⁸⁵ olduğunu, Allah için birbirini seven ve bu sevgi ile bir araya gelip tekrardan bu muhabbet ile ayrılanların ahiretteki mükâfatlarını,³⁸⁶ günümüzde empati duygusunun bir benzeri olarak kişinin kendi nefsi için istediği şeyi kardeşi içinde istemesi gerektiğini³⁸⁷ ve cennete girmenin şartının iman etmek olduğunu, birbirini sevmedikçe de gerçek mana da iman edilmiş olmayacağını³⁸⁸ bildirmektedir. Yine Allah Resûlü üç şeyden bahsetmiş ve bu üç şey kimde bulunursa o

³⁷³ Âl-i İmrân, 3/146

³⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/159

³⁷⁵ Saff, 61/4

³⁷⁶ Bakara 2/276; Âl-i İmran, 3/32

³⁷⁷ Bakara, 2/190; Mâide 5/87

³⁷⁸ Bakara, 2/205; Mâide, 5/64; Kasas, 28/77

³⁷⁹ Âl-i İmran, 3/7; Şûrâ, 42/40

³⁸⁰ Bakara 2/276

³⁸¹ Nisâ, 4/107; Enfâl, 8/58

³⁸² Nisâ, 4/36; Lokmân, 31/18

³⁸³ Nahl, 16/23

³⁸⁴ En'âm, 6/141; A'râf, 7/31

³⁸⁵ Ebû Dâvûd, Sünnet, 2

³⁸⁶ Buhârî, Ezân, 36; Tirmîzî, Zühd, 53

³⁸⁷ Buhârî, İmân, 7; Müslîm, İmân, 71-72

³⁸⁸ Müslîm, İmân, 94

kişinin imanının lezzetini alacağını bildirmiştir. Bunlardan ilki, Allah ve Resûlü'nü herkesten çok sevmek, ikincisi sevdiği kişiyi Allah için sevmek, üçüncüsü de imandan sonra küfre dönmeyi ateşe atılmak kadar kötü görüp bundan sakınmaktır.³⁸⁹ Gerçek mana da mümin olabilmek için Allah ve Resûlü'nü herkesten ve her şeyden daha çok sevmek gerektiğini bildiren hadisler de bu konudaki önemli mihenk taşlarıdır. Zahidler ve ilk sûfiler, Allah ve kul arasındaki ilişkide korkutmadan ziyade sevgi temelli bir anlayışı benimsemiş ve zamanla sevgi konusunda öne çıkan âyet ve hadisler üzerinde durmuşlardır. Böylece sevgi konusu tasavvuf da önemli bir yere gelmiştir. Allah'ın sevgisini kaybetme korkusu öne çıkmıştır.³⁹⁰

Sûfilerin muhabbet konusundaki görüşlerine bakılacak olursa; Serrac, muhabbet ehlini üç dereceye ayırmıştır. Bunların ilki âvâmın muhabbetidir. Bu muhabbet Allah'ın kullarına ihsanından meydana gelen bir muhabbetir. Zira kalp iyiliğe ihsâna mağluptur. Muhabbetin bu derecesinin şartı ise Allah'ı devamlı olarak zikretmektir. İkincisi de sâdıkların ve tahkîk ehlinin muhabbetidir. Bu durum da kalbin Allah Teâlâ'nın celâline ganî olmasını, sonsuz ilmini ve kudretini görmesinden meydana gelir. Burada perdeler ardındaki sırlara âşinâ olunur. Üçüncüsü de âriflerin ve siddîkların muhabbetidir. Bu da Allah Teâlâ'nın sonsuz sevgisini bilmekten ve ona nazar etmekten meydana gelir. Bu tür sevginin bir illeti bulunmamaktadır diye ifade etmiştir.³⁹¹

Sevgi ya da muhabbet bir “*hâl*” olduğundan dolayı herkes bunu içinde yaşadığı duygulara, tecrübelerine göre tarif etmiştir. Dolayısıyla çok farklı tarifler ortaya çıkmıştır.³⁹² Mekki'ye göre, Allah'ı sevenlerin muhabbeti farklı dereceldedir. Bunun bazısı bazısından üstündür. O, müminler içinde Allah Teâlâ'yı en çok sevenlerin, ilim ve hilm sahibi, güzel ahlak ile ahlaklanmış, kulların kusurlarını örtmede gece gibi olan Yüce Mevla'nın ahlakıyla en çok ahlaklanan kimseler olduğunu belirtmektedir. O'nun sıfatlarının manasını ve tecellilerini en iyi bilenlerin ise, kibir, övgü, zenginlik, halkın kendisini övmesi, zikredilmek istemesi gibi Allah Teâlâ'ya yakışır olan sıfatlardan O'na ortak koşmamak adına uzak duranlardır demektedir. Yukarıda ki âyetlerde de anlatıldığı üzere Allah Teâlâ kendisine olan itaat ve sevgiden sonra Resûlü'nün de sevilmesini ve O'na da itaat edilmesini istemektedir. Allah Resûlü'nü en çok sevenler de ona gerektiği

³⁸⁹ Buhârî, İmân, 14; Tirmîzî, İmân, 10

³⁹⁰ Uludağ, 2020, c.XXX, s.384-385

³⁹¹ Serrac, 1960, 86-88

³⁹² Halime Demireşik, *Muhabbeti Muhammed'e Adamak*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2009, s.15

gibi layığıyla ittibâ edenler ve O'nun haliyle hallenip O'na en çok benzeyenlerdir.³⁹³ Sevginin kuru bir laftan ibaret olmadığını savunan sûfîler, sevenin sevdiğine benzemesi gerektiğini O'nu dilinden ve kalbinden bir an olsun düşürmemesi gerektiğini savunurlar. Zira sevgi ispat ister. Sevdiğine benzemek ister. Bu yüzden kul, Allah ve Resûlü'nün ahlakı ile ne kadar ahlaklanır ise o kadar sevgisini kanıtlamış olmaktadır.

Muhabbetin alametlerinden bahseden Mekkî'ye göre, bu alametlerin ilki sevdiğini çokça anmaktır. Dilinden kalbinden düşürmemektir. Allah Resûlü'ne hangi amelin daha faziletli olduğu sorulduğunda dilin sürekli Allah'ı zikir ile meşgul olması³⁹⁴ şeklinde cevap vermiştir. Allah Resûlü, Allah'a itaati emrettiği gibi O'nu çokça zikretmeyi de istemiştir. Muhabbetin diğer bir alameti sevdiğine kavuşma arzusu, bir diğeri ise sevdiğini kendi nefesine tercih etmektir.³⁹⁵ Sevgilinin sözünü (Kur'ân-ı Kerîm) sevmeyi de muhabbet alameti olarak zikreden Mekkî, Kur'ân-ı Kerîm'i gerçekten sevmenin de onu gece gündüz okumak ve Kur'ân ehline muhabbet duymak olduğunu belirtmiştir. Bu konuyla ilgili Sehl b. Abdullah, Allah'ı sevmenin alametinin Kur'ân-ı sevmek olduğunu, Kur'ân ve Allah sevgisinin alametinin de Peygamber (s.a.s)'i sevmek olduğunu ifade etmiştir. Devamında da, Peygamber (s.a.s)'i sevmenin alameti O'nun sünnetlerini sevmek, sünneti sevmenin belirtisi de âhireti sevmektir. Âhireti seviyor olmanın belirtisi de dünyaya buğz etmektir. Dünyaya buğz etmenin belirtisi ise kişinin bu dünyadan ancak kendisine yetecek miktarda azık almasıdır şeklinde açıklamıştır. Muhabbetin bir diğer alameti olarak da kişinin Allah Teâlâ'ya yakınlaştıracak olan âhîret ile ilgili konuları nefsinin isteklerinin önüne geçirmesidir. Allah sevgisinin bir alameti de O'nun yolunda, O'nun rızasını kazanmak ve O'na yakın olmak için kişinin canıyla malıyla mücâhede etmesidir diyen Mekkî, muhabbetin alametlerinden son olarak Allah'tan gayrisıyla huzur bulmamayı zikreder. Ona göre samimi bir muhabbette olması gereken, sevdiğine duyduğu muhabbet ile yalnızca ona bağlanmak, onun meclisinde onun kelamıyla sükûn bulmak, yalnız kaldığında ona nidâ etmek, onun emrettiklerini yerine getirmek için yasaklarını terk ederek onun dostluğunun tadına varmaktır.³⁹⁶

Kulun Allah'a olan muhabbeti ve Allah'ın kula olan sevgisini eserinde açıklayan Hucvirî, Allah'ın kulunu sevmesini, kuluna ihsan ve ikramda bulunması, dünya ve ahirette mükâfat vermesi, üstün haller ve yüksek makamlar lütfetmesi, başkasına ve mâsivâyâ

³⁹³ Mekkî, 2005, c.II, s.83

³⁹⁴ Tirmizi, Deavat, 4

³⁹⁵ Mekkî, 2005, c.II, s. 84-85

³⁹⁶ Mekkî, 2005, c.II, s. 84-90

yönelmekten uzak tutması, şeklinde açıklamaktadır. Kulun Allah'ı sevmesini de O'nun rızasını istemek, onu dâimi zikretmek, rahatı kendinden uzak tutmak, heva ve heveslerinden uzaklaşmak, O'na itaatkâr olmak ve O'nu her zaman yüceltmek şeklinde açıklamıştır. Ayrıca muhabbet konusunda Hucvirî, onun bir hâl olduğunu, Allah'ın vergisi olduğunu, bütün cihan uğraşsa muhabbeti ne celbedebilirler ne de defedebilirler diyerek açıklamıştır.³⁹⁷

Kuşeyrî, muhabbeti, kişinin sevgilisini, yanında bulunan şeylere tercih etmesi, gerek yanındayken gerekte gıyabında sevgiliye yakışır şekilde nasıl olunmasını istiyorsa o şekilde bulunmasıdır diye tarifte bulunarak muhabbeti murakabe ile bağdaştırmıştır. Bâyezîd-ı Bistâmî bu konuyu kişinin kendi yaptığı şeyleri (ibâdet ve taatı) az görüp, sevgiliden gelen şeyleri ise çok görmesi olarak ifade etmiştir. Şiblî de kişinin sevgilisini daima zikretmesi gerektiğini vurgulamış, bunun aksi olup sustuğunda mahvolur demiştir.³⁹⁸ Abdullah b. Mübârek'de kişiye verilen muhabbetin dengi gibi ona korku da verilmelidir demiştir.³⁹⁹ Zira yukarı da bahsedildiği üzere sevgiliyi kaybetme, onun sevgisinden mahrum kalma korkusu muhabbetin bir gereğidir. Sûfîlerin genel olarak kullandıkları tarife bakıldığında muhabbetin muvafakatten ibaret olduğu görülmektedir. Kalp ile olan muvafakat ise bunun en güzel olanıdır. Yani muhabbet itaat ve rıza halidir denebilir. Bunun yanında muhabbet tam tersi olan şeyin ve ona muhalefetin olmamasıdır. Çünkü kişi sevdiği ile daima aynı yörüngede beraberdir. Dolayısıyla birbirine zıt düşecek şeylerden uzaktırlar. Allah Resûlü (s.a.s)'in kişinin sevdiği ile beraber olduğu⁴⁰⁰ hadisi buna örnektir.⁴⁰¹

Yukarıda da bahsedildiği üzere, muhabbet konusunda herkesin kalbî yaşantısının farklılığından kaynaklı çeşitli yorumlarda bulunulmuştur. Eserinde muhabbet konusuna ayrı bir önem veren Gazzâlî'ye göre muhabbet makamından önceki tevbe, sabır, şükür gibi bir takım makamlar kişiyi muhabbet makamına ulaştıran basamaklardır. Rıza gibi makamların bazıları da muhabbet makamının sonucu olan makamlardır. Bu nedenle Gazzâlî muhabbet makamını kişinin ulaşması gereken asıl makam olarak görmektedir. Kişi muhabbet makamına ulaştığında esasen diğer makamlarda bulunan nitelikleri kazanmış olmaktadır. Bu konuda Mekkî Gazzâlî ile aynı görüştedir. Mekki'de Gazzâlî

³⁹⁷ Hucvirî, 2018, 370-372

³⁹⁸ Kuşeyrî, 2001, 350

³⁹⁹ Kuşeyrî, 2001, 354

⁴⁰⁰ Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 165

⁴⁰¹ Kuşeyrî, 2001, 356

gibi eserinde herhangi bir makamı îzâh ederken, o makamı bir de muhabbet açısından ele almıştır.⁴⁰² Bu konuda muhabbet ehli âlimlerden birisi de, muhabbetin kemâl noktasına ulaşmak için önce tevâhidin kemal bulması gerektiğini, muhabbet oluşunca da tevekkülün tam olarak gerçekleşeceğini bu şekilde de kişinin imanının kemâle ereceğini ve ibâdetlerinin de daha ihlâslı olacağını belirtir ve bu duruma da “*yakîn*” adı verildiğini ifade eder.⁴⁰³

Sühreverdî ise eserinde gerçek muhabbetin, kişinin ruhunun kurbiyyet makamında devamlı bulunması, aynı zamanda her şeyden sıyrılarak ilahi huzura varmasından dolayı manevi müşâhededen meydana gelen; Allah Teâlâ’ya duyulan muhabbet olduğunu söylemiştir. Sühreverdî’ye göre muhabbet iki çeşittir. Bunlardan bir tanesi umumî muhabbettir ki; bu Allah’ın emrettiği şeyleri yerine getirmektir. Bu durum kulun kesbinin söz konusu olduğu şeklidir. Husûsî olan muhabbet ise rûhun Cenâb-ı Hakka yönelmesinden doğan Zât-ı İlâhiyye’nin muhabbetidir. Bu durumun Allah’tan kuluna bir lütuf olduğunu belirten Sühreverdî bu özel muhabbetin İlâhi bir vergi olduğunu söyler. Bu hâle de Hz. Peygamber (s.a.s)’in yapmış olduğu dua da, kendisine Allah’ın muhabbetinin soğuk sudan daha sevgili⁴⁰⁴ olmasını istemesini delil göstermektedir. Zira bu durumu Allah Teâlâ’nın muhabbetiyle lezzet bulan ruhun ulaştığı bir haldir diye ifade etmiştir.⁴⁰⁵

Bu ve buna benzer birçok rivayet göstermektedir ki, muhabbet, Allah Teâlâ’nın kuluna ihsan ettiği, manevi ilerleyiş yolunun olmazsa olmaz parçasıdır. Zira kişi sevdiği, istediği zaman yapamayacağı şey yoktur. Kul da, Allah ve Resûlü’ne duyduğu bu muhabbet ile her iki dünyasını da kazanacak amellerde bulunarak yaşar.

Hanım sahâbîlerin hayatlarına bakıldığı zaman onların Allah ve Resûlü’ne duydukları muhabbet hiçbir şeyin önüne geçmemiştir. İslâm’ı gereği gibi yaşama noktasında en zor şartlarda bu muhabbet sayesinde güçlenmişlerdir. Savaşlarda en yakınlarını kaybetsele dahi sabretmişler, Allah Resûlü’ne bir şey olmadığına şükretmişlerdir.

Allah Resûlü’ne duyulan muhabbet hanım sahâbîler arasında her şeyden üstteydi. Allah Resûlü (s.a.s) Medine’ye hicret ettiğinde O’nu biran önce görebilmek için evlerinin üzerine çıkmışlar, O geldiğinde ona olan sevgilerinin coşkusuyla hediyeler ikram

⁴⁰² Çubukcu, 2011, 251

⁴⁰³ Mekki, 2005, c.II, s.86

⁴⁰⁴ Tirmîzî, De’avât, 73

⁴⁰⁵ Sühreverdî, 2010, s.650-651

etmişlerdir. Bu hanım sahâbîlerden birisi de Allah Resûlü'ne hediye edecek hiçbir şeyi olmayıp, tek varlığı oğlu Enes olan Hz. Rumeysa yani Ümmü Süleym'dir. Ümmü Süleym oğlu Enes'in elinden tutar ve Allah Resûlü'nün huzuruna çıkarlar. Kendisinin oğlu Enes'ten başka hediye edecek bir şeyi olmadığını, kabul ederse oğlu Enes'i ona hizmet etmesi için vermek istediğini söyler. Allah Resûlü bunu kabul etmiş ve Enes o günden sonra Allah Resûlü'nden hiç ayrılmamıştır. Gönlü Allah Resûlü'nün muhabbetiyle dolu olan bir anneden, gönlü Allah Resûlü'nün muhabbetiyle dolu bir evlat yetişmiştir. Enes b. Malik, Allah Resûlü'nün yanına geldiğinde daha on yaşındaydı. Hz. Peygamber'in elbette on yaşındaki bir çocuğun hizmetine ihtiyacı yoktu; lâkin bir erkek çocuk nasıl terbiye edilir nasıl yetiştirilir ümmete bunu Hz. Enes'in şahsında göstermiştir. Enes b. Mâlik'ten gelen rivayetler göstermektedir ki, Allah Resûlü ona bir gün bile sesini yükseltmemiş kaşlarını çatmamış, kızmamış bağırمامıştır. İşlediği bir kusurdan dolayı bunu neden yapmadın? Niçin böyle yaptın? dememiştir. Ona sevgisiyle muamele etmiştir.⁴⁰⁶ Enes b. Mâlik'de Allah Resûlü'ne karşı muhabbet doluydu, O'nunla beraber yaklaşık on sene yaşamış ardından Allah Resûlü vefat etmiştir. Bu süre zarfında Allah Resûlü'nün duasına, sevgisine, hoşgörüsüne, evlat yetiştirmede ki güzelliğine, O'nun "Yavrucuğum" hitabına şahit olmuştur.⁴⁰⁷ Ayrıca annesi Hz. Rumeysâ'da Allah Resûlü'nü çok sever, O'nun içtiği su kırbasını saklar, saçını tıraş ettiğinde saç tellerini toplar onunla teberrük ederdi.⁴⁰⁸

Sahâbîlerin Allah Resûlü'ne olan muhabbetleri kendi canlarının da önüne geçmiştir. Bunun misallerinden birisi Uhud günü Hind Binti Amr'ın yaşadıklarında görülmektedir. Hz. Aişe Uhud'da neler olduğuyla ilgili bir haber alabilmek niyetiyle yola çıkmış bu sırada Hind binti Amr'a rastlamıştır. Hind, kocasının, oğlunun ve kardeşinin cesetlerini bir deveye yüklemiş geliyordu. Hz. Aişe ona geride ne haber olduğunu sormuştu. Canından üç parçayı şehit vermiş olan bu hanım sahâbînin Hz. Aişe'ye vermiş olduğu cevap ise muhabbetin ne olduğunu, Allah ve Resûlü'nü her şeyden çok sevmenin manasını gözler önüne sermektedir. Hind geri de hayır olduğunu zira Allah Resûlü sağ olduktan sonra bütün musibetlerin hafif kalacağını ifade etmiştir.⁴⁰⁹ Bunu da bizzat yaptıklarıyla tasdik etmiştir. Sahâbe için muhabbet kuru bir laftan ibaret değildi. Zira onlar Allah Resûlü'nü gerçekten çok sevmiş, bu uğurda her şeyini feda etmekten de

⁴⁰⁶ Müslim, Fedâil, 52

⁴⁰⁷ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.428-429; M. Zihni Efendi, 1982, 94; Topbaş, 2005, c.II, s.11-12

⁴⁰⁸ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.428-429

⁴⁰⁹ Hamîdullah, 2003, c.I, s.236; Topbaş, 2005, c.II, s.216; Bayraktar Karahan, 2022, 245-246

çekinmemişlerdir. Allah Teâlâ da onlara bunun mükâfatını âhirette misliyle vereceğini müjdelemiştir. Ondaki bu muhabbet Allah Resûlü'nün sahâbesine dediği gibi Allah ve Resûlü'nü kendi canından da çok sevmenin vücud bulmuş halidir. Zira evlat acısı, eşini kaybetmenin ızdırâbı, bunların yanında kanından canından bir parça olan kardeşi de ebediyete uğurlamanın ağırlığı; Allah Resûlü'nün yaşıyor olmasıyla, O'na bir zarar gelmediği düşüncesiyle bertaraf olmuştur.

Yine buna benzer bir misâl de Sümeyrâ bint Kays'ın hayatında görülmektedir. Hz. Sümeyra'da Uhud günü Allah Resûlü'nün öldüğüne dair feryatları duyunca kendisine iki oğlu, babası, kocası ve kardeşinin şehadet haberi verilmiş olmasına rağmen bunlara aldırış etmeden Allah Resûlü'nün nasıl olduğunu öğrenmeye çalışmıştır. Sahâbîler iyi olduğunu söylediği halde O'nu gözleriyle görmeden kalbi mutmain olmamış, Allah Resûlü'nü görünce içi rahatlamış ve Allah Resûlü sağ olduktan sonra hiçbir şey için endişe duymadığını ifade etmiştir.⁴¹⁰

Hz. Safiyye'de Uhud günü ordu dağılmaya başladığı esnada geriye dönenleri görünce Allah Resûlü'nü bırakıp nereye gidiyorsunuz diyerek onları savaş alanına geri göndermiştir.⁴¹¹ Zira onlar için Allah Resûlü'nün canı her şeyden daha kıymetlidir.

Yine Uhud günü yukarıda da bahsi geçen Ümmü Umâre, Allah Resûlü'nün etrafında onu koruyacak çok az sahâbe kalmasına rağmen canı pahasına O'nu korumuştur.⁴¹²

Buna benzer bir misal de Huneyn'de gerçekleşmiştir. Huneyn Gazvesi'ne Allah Resûlü ile katılan Ümmü'l-Hâris, Müslümanlar düşman ordusunun saldırısı sebebiyle geri çekilmeye başladığında kocası Ebü'l-Hâris'in devesinin yularını tutmuş ve insanlar kaçarken kendisinin de Allah Resûlü'nü bırakıp gidemeyeceğini belirterek ona engel olmuştur. Zira kendisi de o gün bozgun anında Allah Resûlü'nün etrafında kalıp O'nu canı pahasına korumaya çalışan az sayıdaki cesur ve Allah Resûlü'nün muhabbetiyle gönlü dolan hanım sahâbîlerden birisidir.⁴¹³

Bunlar göstermektedir ki hanım sahâbîler Allah ve Resûlü'ne olan muhabbetlerini ispatlamış, O'nu canı pahasına korumuş, O'na bir zarar gelmedikçe dünyadaki hiçbir sıkıntıyı önemsememişlerdir.

⁴¹⁰ İbn Hişam, 2006, c.III, s.134; İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s. 438; Topbaş, 2005, 218

⁴¹¹ İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.41; Uraler, DİA, 2008, c.XXXV, s.475; Emre, 2019, 157-158

⁴¹² İbn Sa'd, 1968, c.VIII, s.415-416; İbn Hacer, 1994, c.VIII, s. 442

⁴¹³ Vâkıdî, t.y., c.III, s.904

4. SONUÇ

Allah Resûlü ve sahâbenin zühd anlayışı genel olarak; sade bir hayat yaşamak, kibir ve gururdan uzak durmak, israf etmemek, infak etmek, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu unutmamak, âhireti dünyaya tercih etmek, ibadetlerde, muamelatta ve hayatın her alanında aşırılıktan kaçmak mutedil bir yaşam sürmek, dünya ve nimetlerini putlaştırmamak, maddeye köle olmamak, Allah ve Resûlü'nün sevgisinin üzerine başka bir sevgiyi geçirmemek, zorluklar karşısında sabretmek, nimetlere şükretmek, imtihanları sabır, tevekkül ve rıza ile karşılamak gibi konuları içermektedir. Allah Resûlü'nün tedrisatında yetişmiş hanım sahâbîlerin zühd anlayışının incelendiği bu çalışmada onların Allah Resûlü tarafından bu ahlâki öğretiler doğrultusunda yetiştirildiği görülmektedir. Onlar, zorlu geçen Mekke ve Medine dönemi boyunca hiçbir zaman Allah Resûlü'nü yalnız bırakmamış, İslâm'ın yaşanması ve yayılmasında gayret göstermişlerdir. Hem Müslümanlara yapılan işkence ve boykotta, hem de hicret esnasında; cephede, evlerinde evlatlarını İslâm ahlâkı üzerine yetiştirirken ellerinden geleni yapmış, her koşulda Allah Resûlü'nün yanında bulunmuş, O'nu korumuş, O'ndan öğrenmiş ve öğrendiklerini de vakit kaybetmeden hayatlarına geçirmişlerdir. Hanım sahâbîlerin dünyaya değer vermeyip, asıl hayatın âhîret hayatı olduğu bilinciyle göstermiş oldukları bu fedakâr ve zâhidâne yaşayış biçimi asırlar sonra gelen insanlara hiç şüphe yok ki örnek olacak değerdedir. Zira onlar çalışmada da belirtildiği üzere, Allah Resûlü'nden öğrendikleri şekliyle takvâ elbisesini üzerine giymiş, günah ve şüphelilerden titizlikle uzaklaşmışlardır. Onlar, her türlü zorluğa, işkenceye sabır göstermiş, dünyalık bir şeyleri olmasa dahî Allah Resûlü'nün yanlarında olmasını bir şükür sebebi saymış, ellerinde olanı olmayana vermişlerdir. Hatta öyle ki ellerinde kalandan başka bir şeyleri olmasa dahî din kardeşini kendi nefislerine tercih etmişlerdir. İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerde dinlerini yaşamak yolunda canlarıyla mallarıyla verdikleri mücadele onların gösterdiği en büyük sabır örneklerindedir. Zira onlar İslâm nimetini canlarıyla ödedikleri bir bedel ile elde etmişlerdir. Buna rağmen ne olursa olsun dinlerinden dönmemişler, müşriklerin işkencelerine sabır göstermişlerdir. Ayrıca onlar, hem cephede düşmanla, hem de kendi başlarına iken nefisleriyle mücadele etmişlerdir. İbâdetlerine çok düşkün olan hanım sahâbîler, namazlarında, oruçlarında, gece ibâdetlerinde, Allah'ı çokca zikretmiş O'na kulluğun lezzetine varmışlardır. Onlar Allah'tan gelen emirleri, Allah Resûlü'nden görüp duyduklarını anında hayatlarına geçirmişler, yarın yaparım

dememişlerdir. Yine onlar, başlarına ne gelirse gelsin Allah'tan razı olmuş, O'na tevekkül göstermişlerdir. Zira verenin de alanın da O olduğunu bilmişler ve buna göre davranmışlardır. Her türlü kayıpta büyük bir metanet göstermişler, imtihanlar karşısında muvâzeneyi bozmamışlardır. Onların göstermiş olduğu bu davranışlardan Allah razı olmuş ve Allah Resûlü'nün tevhîd-i tedrisatından geçen bu sahâbiler dünyadayken cennetle müjdelenen kimseler olmuşlardır. Ayrıca onlar, Allah ve Resûlü'nü her şeyden çok sevmişler, Allah ve Resûlü'nün sevgisinin önüne hiçbir sevgiyi geçirmemişlerdir. Zira onlar, her koşulda Allah ve Resûlü'nün muhabbetiyle kalpleri dolmuş nâdide şahsiyetlerdir. Tüm bunların yanında hanım sahâbilerin inançları uğrunda gösterdikleri gayret, samimiyet ve sabır İslâm dininin günümüze kolay gelmediğini, uğrunda büyük fedakârlıklar ödendiğini dolayısıyla dini yaşamak ve yaşatmak yolunda daha da çok gayret sarf edilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir. Onların kalplerindeki takva şuuru, nefisleriyle olan mücadeleleri, kendilerini Allah'tan uzaklaştıran her şeyden titizlikle kaçmaları, günümüzde günahlar karşısında takınılması gereken tavrı göstermesi bakımından insanlara örnektir. Ayrıca onların dini yaşarken ifrat ve tefritten uzak durarak mutedil bir anlayışa sahip olmaları zühd yaşantısında durulması gereken noktayı belirtmektedir. Hanım sahâbilerin bahsedilen tüm bu olumlu özellikleri tasavvuftaki zühd kavramının şekillenmesinde önemli katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Asylbekova, G. (2021). *Müctehid Hanım Sahabiler*. (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya
- Bardakçı, M. N. (2016). *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Rağbet Yayınları. İstanbul.
- Bayraktar Karahan, F. (2022). *Rahmân'ın Kadın Kulları*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. İstanbul.
- Beyhâkî, E.B. (1996). *Kitâbü'z-Zühdü'l-Kebîr*. (tah. Âmir Ahmed Haydar). Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye-Beyrut.
- Bolat, A. (2018). *Tasavvufun el-Kitabı*. (ed. Özköse, K.). Grafiker Yayınları. Ankara.
- Buhârî, M. (2000). *el-Câmiu's-Sahîh*. Dâru İbn Kesîr. Beyrut.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*. Ağaç Yayınları. İstanbul.
- Ceylan, S. (2013). “Zühd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C.XLIV). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cürcânî, S.Ş. (1983). *Kitâbu't-Ta'rifât*. Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut-Lübnan.
- Çağrıçı, M. (2000). “İsâr”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C.XXII). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıçı, M. (2008). “Sabır”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. XXXV). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıçı, M. (2012). “Tevekkül”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XLI). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çubukcu, H. (2011). *Sûfîlerde Muhabbet Yolu*. İnsan Yayınları. İstanbul.
- Dârimî, A. (2000). *Müsnedü'd-Dârimî*. (tah. Hüseyin Selîm Esed). Dâru'l-Muğnî. Riyad.
- Demireşik, H. (2009). *Muhabbeti Muhammed'e Adamak*. Erkam Yayınları. İstanbul.
- Ebû Dâvûd, S. (1996). *Sünenü Ebû Dâvûd*. (c. II-III). (tah. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî). Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye. Beyrut.
- Emre, M. (2019). *Büyük İslâm Kadınları ve Hanım Sahabeler*. Çelik Yayınevi. İstanbul.

- Erginli, Z (ed.). (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kalem Yayınevi. İstanbul.
- Firûbâzâdî, E.T. M. (2005). *el-Kâmûsü'l-muhît*. (tah. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fî müesseseti'r-risâle). Beyrut-Lübnan.
- Gezgin, A. G. (2003). *Kur'an'da Sevgi*. Fakülte Kitabevi. Isparta.
- Gazzâlî, E. H. M. (t.y.). *İhyâu-Ulûmi'd-Dîn*. (c. I-IV). Dâru'l-Ma'rife. Beyrut.
- Gökdemir, A. (2019). *Türk İslam Edebiyatında Hz. Fâtımâ*. (Doktora Tezi). Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Görmez M., v.d. (2015). "*Hadislerle İslâm*". (c. I-VII). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- Hamîdullah, M. (2003). *İslâm Peygamberi*. (çev. Salih Tuğ). İrfan Yayıncılık. İstanbul.
- Heysemî, S. (1994). *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. (c. I-X). (tah. Husameddin el-Kudsî). Mektebetü'l Kudsi. Kâhire.
- Hücvîrî, A.O. C. (2018). *Keşfu'l Mahcub*. (haz. Süleyman Uludağ). Dergah Yayınları. İstanbul.
- İbn Arabî, M. (2007). *Fütühat-ı Mekkiyye*. (çev. Ekrem Demirli). (c. I-XVIII). Litera Yayıncılık. İstanbul.
- İbn Fûrek, M. (2014). *El-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn: Tasavvuf İstılahları*. (çev. Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. İstanbul.
- İbn Mâce, M. (t.y.). *Sünenü İbn Mâce*. (tah. Muhammed Fuat Abdülbâkî). Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- İbnü'l-Cevzî, A. (2000). *Sıfatü's-Safve*. (c. I-IV). (tah. Ahmed b. Ali). Dâru'l-Hadis. Kâhire-Mısır.
- İbnü'l-Esîr, A. (1989). *Üsdü'l-Gâbe*. (c. I-VI). Dâru'l-Fikr. Beyrut.
- İbn Hacer, A. (1995). *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*. (c. I-VIII). (tah. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvid). Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.
- İbn Hişâm, A.M.H. (2006). *Sîret-i İbn Hişâm*. (çev. Hasan Ege). (c. I-IV). Kahraman Yayınları. İstanbul.
- İbn Manzur, E.F. (1993). *Lisânü'l-Arap*. (c. I-XV). Dâru's-Sadr. Beyrut.
- İsbehânî, E. N. (1974). *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l Asfiyâ*. (c. I-X). Dâru's-Sâde. Mısır.

- İsfahânî, R. (1991). *el-Müfredât fî Garîbü'l Kur'an*. (tah. Safvan Adnan Davûdi). Dâru'l-Kalem, Dımeşk-Beyrut.
- İbn Sa'd, M. (1968). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. (c. I-VIII). (tah. İhsan Abbas). Dâru's-Sadr. Beyrut.
- Karabıyık, K. (1998). "Hind bint Amr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XVIII). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Karaman F., v.d. (2006). "*Dini Kavramlar Sözlüğü*". Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- Kandemir, Y. (1995). "Fâtuma". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XII). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir, M. Y., v.d. (2014). *İmam Nevevî Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*. (c. I-VIII). Erkam Yayınları. İstanbul.
- Karagöz, İ. (2008). *Allah Sevgisi Allah Korkusu*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Kâşânî, A. (2015). *Letâifü'l-A'lâm Fî İşârâti Ehli'l-İlhâm: Tasavvuf Sözlüğü*. (çev. Ekrem Demirli). İz Yayıncılık. İstanbul.
- Kaya, A. (2013). Teorik ve Pratik Açından İnfak ve İhsâr Ahlâkı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 305-317.
- Kelâbâzî, M. İ. (t.y.). *et-Taarruf*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.
- Kılıç, M. E. (2013). *Tasvvufa Giriş*. Sûfi Kitap. İstanbul.
- Konur, H. (2018). "İsâr". *Tasavvuf el-Kitabı*. (ed. Özköse K.)Grafiker Yayınları. Ankara.
- Köksal, M.Â. (2015). *Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet*. (C.I-VIII). Epub: Erkam Yayınları.
- İmam Kurtûbî, M. A. (1997-2006). *el-Câmiu li Ahkâmi'l Kurân*. (C. I-XX). (çev. Eryarsoy M. B.). Buruc Yayınları. İstanbul.
- Kuşeyrî, A. (2001). *er-Risâletü'l- Kuşeyriyye*. (tah. Halil el-Mansur). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.
- Mekkî, E.T. (2005). *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb*. (tah. Asım İbrahim el-Keyyali). Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut-Lübnan.
- Muhâsibî, H. (t.y.). *er-Riâye li Hukûkillâh*. (tah. Aldülkâdir Ahmed Ata). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut.

- Müslim, H. (t.y.). *el-Müsnedü's-Sahîh el-Muhtasar mine's-Sünen bi Nakl'l-Adl ani'l-Adli ilâ Rasûlillah*. (tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî). Dâr-u İhyai't-Turasi'l-Arabî. Beyrut.
- Özdilek, R. & Çavuşoğlu A. H. (2010). “Süfyân es-Sevrî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XXXVIII). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkan, H. (2013). “Zeyneb bint Muâviye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XLIV). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özsoy, Ö. & Güler İ. (2006). *Konularına Göre Kur'an*. Fecr Yayınları. Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Ramazanoğlu, M. S. (2010). *Uhud Gazvesi*. Erkam Yayınları. İstanbul.
- er-Râzî, F. (1989). *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*. (çev. Suat Yıldırım v.d.). (C. I-XXIII). Akçağ Yayınları. Ankara.
- Sarıçam, İ. (2007). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- Savaş, R. (2002). “Küaybe bint Sa'd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C.XXVI). Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Serrac, E.N. (1960). *el-Lümâ*. (tah. Abdülhalim Mahmud-Taha Abdülbâki Surûr). Dâru'l Kütübi'l Hadise. Mısır.
- Sühreverdî, Ş. (2010). *Avârifü'l-Meârif*. (çev. Selvi D.). Semerkand Yayınları. İstanbul.
- Şahin, H. (2006). *Kur'an'da Takvâ Kavramı*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Temiz, R. Z. (2020). *Peygamberimizin Ailesinde Kadınlar*. (ed. Arslan E.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Tirmizî, E. (1996). *el-Câmiu'l-Kebîr*. (tah. Beşşâr Avvâd Ma'ruf). Beyrut.
- Topbaş, O. N. (2005). *Hazret-i Muhammed Mustafa*. Erkam Yayınları. İstanbul.
- Uludağ, S. (2008). “Riyâzet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XXXIV). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Uludağ, S. (2010). “Takva”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XXXIX). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2013). “Vera”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XLIII). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*. Kabalcı Yayıncılık. İstanbul.
- Uludağ, S. (2020). “Muhabbet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XXX). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uraler, A. (2008). “Safiyye bint Abdülmuttalib”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XXXV). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vâkîdî, M. (t.y.). *Kitâbü'l-Megâzî*. (c.I-III). (tah. M. Jones). Alemü'l-Kütüb.
- Yardım, A. (1995). “Esmâ bint Ebû Bekir es-Siddîk”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. XI). İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yetik, E. (1993). “Hz. Peygamber (sav)’in Zühd ve Takvası”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 127-135.
- Yıldırım, A. (2005). *Din Dünyevileşme ve Zühd*. Araştırma Yayınları. Ankara.
- Yılmaz, H. K. (2017). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Yayınları. İstanbul.
- Yılmaz, Ö. (2017a). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Akçağ Yayınları. Ankara.
- Zihni Efendi, M. (1982). *Meşâhiru'n-Nisâ*. (C. I-II). (sad. Bedreddin Çetiner). Şamil Yayınevi. İstanbul.
- (2012). *Kurân-ı Kerîm Meâli*. (çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara. 14. Basım.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Merve İLYAS
Yabancı Dili	Arapça
Orcid Numarası	0000-0002-4880-2024
Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası	10368666
Lise	Anadolu İmam Hatip Lisesi – Giresun
Lisans	Fırat Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi – Elazığ
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi - Temel İslâm Bilimleri – Ordu
Mesleki Deneyim	Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Kursu Öğreticisi- 2018
Akademik Çalışmalar	1. 2.